

ЧЎЛПОН ЁРКИНОЙ

6 НАРДАЛИ АФСОНАВИЙ ТОМОША

Тошкент
Ғафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат пашриёти
1991

Водийи ваҳдат ҳақиқатда мақоми инқидир,
Ким мушаххас ўлмас ул водийда султондин
гадо.

Фузудий

Тотли ва бой тили билан эртақ (чўнчак) айтиб
бериб, шу асарнинг ёзилишига сабаб бўлган
камшир онага ҳурмат билан бағишлайман.

Чўлпон

БИРИНЧИ ПАРДА

Бу парда ўн мажлисдан иборатдир

А Р А Л А Ш А Р Л А Р

Кириш тартиби билан

П ў л а т — боғбон йигит, 30-35 ларда.

Қ у м р и — хизматчи қиз, 17-18 ларда.

М о м о х о т и н — оқсоч, 50 ларда.

Е р қ и н — саркарданинг қизи, 20 ларда.

Ў л м а с Ботир — саркарда, 50-55 ларда.

Ўлмас Ботирнинг қўрғон боқчасида ўрик дарахтларининг таги.
Тўрда — ўрикзордан сўнг олмазор, унинг орқасида узун-узун сўртақ
(ишқом)лар. Қўклам бошлари: ҳамма дарахтларнинг япроқлари кўм-кўк,
тоза, гуллар чама-чама бўлиб очилгонлар. Вақт ярим кечага
яқинлашган, дарахтларнинг орасидан ойдинлик тушадир, йироқлар
сутдек ойдин. Оғир ва сирли бир жимлик.

Бир гиламча, бир шер териси — пўстак билан иккита ястиқ кўтариб
П ў л а т чиқар, содда — хизматкорларча кийинган. Белида ёлғиз боғбон
пичоғи осилган.

БИРИНЧИ МАЖЛИС

П ў л а т ёлғиз

П ў л а т (уёқ-буёққа жалаңглаб қараб олгандан кейин
хайрон бўлиб кўтарган нарсаларини секингина ерга
қўяр). Шу, шу! Қантак ўрикнинг таги дегани шудир.
«Тагида бир туп бели сингон қари ўрик бор» деган эди.

(қараб) ҳа, шу, аммо, мен билмадимким, ярим кечада бу тарақ-туруқ нима учун ва ким учун бўлса? Ё бирорта позик меҳмон келарми экан? (Ўйлаб.) Йўқ, йўқ, ҳар қандоқ позик меҳмон бўлса ҳам ҳовузнинг бўйига жой қилдирад эди. Ё Ботирнинг ўзи чиқарми экан? Унинг ухлагали ётганига қанча бўлди-ю. Иннайки, Ботир ярим кечаларда мундоқ тўполанг қилиб юрмайди-да. (Қараб.) Ҳа, ана Қумри келаётибдир. Ушандан сўрайман, бу кичиккина, жиккак, қақажон қиз ўлгур, ҳамма нарсани билади. (Пўлат келган томондан Қумри келиб чиқади.)

ИККИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Қумри

Қумри. Пўлатхон, шу чоққача жойини тайёр қилмадингизми?

Пўлат. Жойини ҳозир тайёр қиламан, мана нарсаларни олиб келдим. (Гилам, пўстакларни ёзабошлаб яна тўхтар.) Менга қара! «Хон»и нимага керак? Тўппа-тўғри Пўлат ё боғбон деяберсанг бўлмайдирми?

Қумри. Шуни ҳам кўп кўрдигизми? Биз камбағал, хизматкор қизмиз-да, а?

Пўлат. Нима демоқчисан?

Қумри (юзи бирдан қайгиланиб, сўлар; ерга қараб, секингина). Нима демакчи бўлгонимни ўзингиз биласиз-ку, тагин нимага сўрайсиз? Куйган юрагимни яна баттарроқ куйдирмоқчи бўласизми?

Пўлат (кулиб). Ҳа, сизнинг юрагингиз нимага куяр экан? Ҳа, бирортага ошиқ, бўлдигизми?

Қумри. Бас, Пўлат, бас! Мен энди чидаёлмайман!

Пўлат (яна қаттиқроқ кулиб). Ҳа, нимага чидаёлмайсиз? Иссиққами, совуққами?

Қумри. Пўлат, бас энди, бас! (Қизиқиброқ.) Сиз ҳар нарсани масхарага оласиз, сиз менинг ҳар бир гапимдан, сўзимдан куласиз. Мен бўлсам, шу даргоҳда ёлғиз сиз бор учунгина, сизни дебгина юрибман. (Кўздан томган ёшларни артади.)

Пўлат (қуромослик билан, жиддий). Қумри! Сен нимага мени деб юрасан? Сенга бошда айтиб бермадиммики, «Сен мендан умидингни уз, ёш қизсан, ўзингни қийнама!» деб? Шунда ҳам англамадингми?

Қумри (хаёл билан). Англамадим... Англадим... Йўқ, йўқ, англамадим...

Пўлат. Сенга ишнинг бўлган-турганини англамак

учун «сени севмайман, сева олмайман. Менинг кўнглимда бошқа нарсанинг севгиси бор» деб айтиб бериш керакми? Ўзинг тагин дам англадим, дам англамадим дейсан.

Қумри (аламли). Мени севмаганингизни ҳўн яхши билар эдим. Аммо бу севмаслигингизни ўз оғзингиздан, ўз тилингиз билан айтдириб эшитмакчи эдим.

Пўлат (бўшашиброқ). Мен сени сева олмасам-да, кўз ёшларингни кўриб раҳмим келади. Нимага десанг, у ёшларни ҳозир мен ўзим сендан ҳам кўпроқ ва аччиғроқ тўкиб турибман.

Қумри. Биламан, биламан, кимни севганингизни ҳам биламан, ким учун кўз ёши тўкканингизни ҳам биламан. Сиз севган гўзалнинг сиз учун кўз ёши тўкиб турганини ҳам биламан? Сизни севиб, сиз учун ёнганини ҳам биламан. (Пўлат бесаранжом.) Сиз севган гўзалининг ўзингизга тенг бўлмаганини, шу учун унга ета олмаслигингизни, менга ўхшаган ноумид бўлганингизни ҳам биламан. Мана шуни ўйлаб ўзимни унча-мунча юпатиб юраман. Ўз-ўзимга: «Менинг севганимни мендан тортиб олмоқчи бўлган бераҳм, ўзи ҳам менга ўхшаб севганига қовушолмайди-ку» деб кўнглимни тинчлатаман. Кўнглимдаги газаб оловига сув сенаман... Аммо, аммо у ёмон олов бир кун келиб кўпни куйдирмаса эди, деб кўрқаман.

Пўлат (оғир). Қиз, қиз, эсингни йўқотма! (Инжиқланиб.) Менга ўхшаб жиини бўлма, эсингдан ажрама! Мен, бир эмас, икки-уч дарднинг ўртасида қолиб, эсу ҳушимдан ажрашга яқинлашдим. Сен ундай бўлма! Менинг севгим тўғрисида оғзингдан бир оғиз сўз чиқиб, ҳеч бир ерда, ҳеч бир жониворнинг қулоғига кирмасин. Агар киргундай бўлса, бир озроқ эшитилгундай бўлса борми, (ғижиниб) «гирт!» бўгаману... ўлдираман. Биласанми?

Қумри (сира қўрқмасдан). Ҳой, сиз — кишига билинишдан, ошиқ номи чиқаришдан, шарманда бўлишдан шунча қўрқасизми? Шунақами ҳали? Э... Садқайи ошиқлик кетсуи сиздан... Севган кишида бир нарсадан қўрқини бўлар эмишми? Ошиқ — шарманда дегани эмасми? Ошиқ-машуқ эртақларини ҳам эшитган эмасмисиз?

Пўлат. Йўқ, мен ўз шармандалигимни сира ўйламайман, лекин, унинг шарманда бўлишидан жуда ёмон кўрқаман. Унга тарикдай бир гап тегса хафа бўламан.

Қумри. Бас, бўлди, биламан.

Пўлат (яна оғир). Билсанг бўлди, бор, ишнингга бор. Мен жойини солиб тайёрлай (жой сола бошлайди).

Қумри (эзилган, ҳаяжонли). Билмайман, билмай-

манким, бунинг охири қандай бўлиб тугар экан? *(Секингина, ўйчан чиқиб кетар.)*

Пўлат *(жойли солиб бўлган, дарҳол Қумрининг орқасидан)*. Қумри, Қумри!

Қумри *(қайтиб келар)*. Ҳа, яна нима гап?

Пўлат. Бу ерга ярим кечада ким чиқиб ўлтирар экан? Ботирми?

Қумри. Ботирнинг аллақачон ухлаганини ўзингиз биласиз-ку, ҳозир ҳовуз бўйидан бу ерга Ерқин пошша келадилар.

Пўлат *(бирдан ўзгариб)*. Ерқин пошша... *(Жим. Бир оздан сўнг инжиқ тез ва шиддатли.)* Бор, кет, кўзимга кўринма! *(Қиз индамай кетар.)*

УЧИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат ёлғиз

Пўлат *(ўзича)*. Ерқин пошша, Ерқин пошша... Ерқин пошшадан шу кунларда бир умр ажралмоқ керак! Бу — менинг учун кўн оғир бўлса-да, мен кўнглимни бошқа ёқларга бура оламан. Менинг бошимда яна бошқа дардлар ҳам бор; у дардлар мени мана бу яхши кўриниш дардларидан қутқазиб кетади-я... Аммо, аммо Ерқин пошшага кўн қийин бўладир. *(Тез қадам босиб Қумри келар.)*

ТҲРТИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Қумри

Қумри *(кириб келиб)*. Пўлат! Айтканча, ойим пошша «Пўлат акангга айт, менга, менинг чиқишимга гул териб қўйсин!» деб эдилар. Ҳали айтаман деб эсимдан чиқиб қолибдир.

Пўлат *(инжиқланиб)*. Бор, бор, кет, бориб айт, «Жой тайёр» дегин! *(Ўзича.)* Ерқин пошшанинг шармандабозлиги ҳозирданок бошланиб қолибдир.

Қумри. Гул-чи? *(Пўлат эшитмайдир. Яна қаттиқроқ.)* «Гул-чи?» дейман.

Пўлат. Бор, кет, хўн деди, дегин.

Қумри. Гулни териб қўясизми?

Пўлат *(инжиқ)*. Ҳа, бир кучоқ қилиб териб қўяман.

Қумри *(тезгина Пўлатнинг ёнига келиб кўксини тутадир)*. Пўлат, Пўлат, бир дона гулни ўз қўлинг билан узиб олиб, ўз қўлинг билан кўксимга тақиб қўй, сендан умрлик ёдгор бўлсун!

Пўлат *(яна инжиқ)*. Қиз, мен сенга дедимки, «сени сева олмайман».

Қумри *(ялиниб)*. Ҳеч бўлмаса менинг севгимга ёдгор бўлсин деб қил! Менинг поумид ва бахти қора севгимга атаб битта сассиқ кўкат бўлса ҳам тақиб қўй! *(Кўзига тикилиб.)* Битта сассиқ кўкат-а?!

Пўлат *(секингина, худди сурагдек юриб бориб бир гул узадир ва секингина тақиб қўядир)*. Бор энди, йўқол, кўзимдан нарига бор! *(Қумри бир гулга ва бир Пўлатга қараб кета бошлайдир.)* Тўхта, Қумри! *(Қиз тўхтайдир.)* Ойим пошша нима учун бемаҳал, ярим кечада ҳаммани бесаранжом қилиб юрадир?

Қумри *(Пўлатга буткул яқинлашиб, даъвогар каби)*. Нимага мендан сўрайсан? Нимага? Нимага жавобини ўз кўнглингдан сўрамайсан?

Пўлат. Қиз, қизишма! Менинг кўнглим ҳозир ҳеч нарсасига жавоб бера олмайдир.

Қумри. Сен, Пўлат, нима учун мунча хом хаёлсан? Мени билмайдими, сезмайдими деб ўйлайсанми? Ойим пошша сенинг дардингда ёнгани учундирки, на кундуз тинадир, на кеча! Шунинг сени ўзинг ҳам жуда яхши биласан.

Пўлат *(ясам)*. Йўқ, йўқ... У мени севмайдир.

Қумри *(эрмак қилиб)*. Ҳа, чинакам, у сени сира севмайдир.

Пўлат *(оғир)*. Севса-да, севса-да... У — осмонда, мен — ерда. У мени ўйлайдир, мен — тоғу тошларни...

Қумри *(бир оз очилиб)*. Мана бу гапинг тўғри! У — сендан жуда йироқда, менинг умидим ҳам асли шунда... *(Кўзи келатганларга тушиб.)* Келарлар! *(Пўлат шошқин, инжиқ ва питиллаган.)* Ана, кўрдингми? Қўлида қилич билан қалқон! Ҳеч қаерда у қиз шу икки нарсадан ажралмайдир, айниқса, сўнг вақтларда қиличчини яланғочлаб бошига қўйиб ётатурган бўлиб қолди. Илгари михга осиб қўйгучи эди.

Пўлат *(шошилиш)*. Бор, бор, тезроқ кет. Бор, қарши ол. Сени мунда мен билан гаплашиб турганингни сезса, жини қўзиб кетадир.

Қумри *(қўрқмас)*. Қўзиса қўзий берсин! Қўрқаманми? Сени у қандай севса мен ҳам шундай севаман. Севганимнинг ёнида кўрсалар айбми?

Пўлат *(секин овоз билан ғазаб қилиб)*. Жим! Оғзингни юм!

Қумри *(гинали, қалтираб туриб)*. Менинг севганимни қўлимдан тортиб... *(Пўлат гаранг, шошган, ёнида Момо*

хотин билан бирга Ерқин киради. Гўзал текис, киборларча, фақат содда кийинмишдир, бир қўлида қилич, бирида қалқон.)

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Қумри, Ерқин, Момо хотин

Ерқин (тез кириб, кулиб туриб Қумрига). Нималар дединг? «Севганимни қўлимдан тортиб» дедингми? Нима демакчи бўласан? Қани, айтиб бер-чи!

Пўлат (тезгина). Пошшам, бир эртақ айтиб туриб эди...

Қумри (дадил). Йўқ, ёлғон! Эртақ айтганим йўқ! (Пўлат бесаранжом.) Мен демакчи бўламанким, «менинг севганимни қўлимдан тортиб олмоқчи бўлганларни ерга қаратаман, шарманда қиламан!»

Ерқин (қулимсираб туриб бемалол). Севганинг ким сенинг? (Секин ўлтирадир.)

Қумри (қалтираб). Уни ўз қалбингиздан сўранг!

Ерқин (ранги ўчиб, ғазабли). Жим! Жим дейман! Яна тагин шундақа нарсаларни гапира бошласанг бошингни кесаман!

Қумри (дадил). Кесинг, кесинг, кеса қолинг! Сўнгра Пўлат буткул сизники бўлсун!

Ерқин. Нима, нима? (Қиличини олиб ўрнидан турмоқчи бўлар.)

Пўлат (тўхтаб). Қизишманг, пошшам! Сиз агар чинакам кесмак ва шу билан тотланмоқ истасангиз менинг бошимни кесинг-да, сиз ҳам тинчсиз, Қумри ҳам. (Қумрига.) Йўқол, кўзимга кўринма, тентак қиз! Бўлмаган нарсаларга аралашиб юргунча ишингни қилсанг-чи!

Қумри (кетатуриб). Кетаман, кетаман! Сиз қолинг шу ерда, мақсадингизга етинг! (Ерқин ўрнидан турмоқчи бўладир, Момо унинг йўлини тўсадир, Қумри тез-тез чиқиб кетадир.)

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Ерқин, Момо хотин

Ерқин. Бари бир, мен бу қизни тирик қолдирмайман! Пўлат (секингина боқча томонга кета бошлаб). Қўп қизишманг, пошшам.

Ерқин (секингина пўстакка ёнбошлаб). Қаерга?

Пўлат. Сиз учун гул тергали.
Ерқин (амирона). Бор! (Пўлат кетар.)

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Момо хотин

Ерқин (Момога). Хола, сиз ҳам бора берингиз энди. Момо. Ўзингни шундай вақтда ёлғиз қолдириб-а?

Ерқин. Нима бўлар эди? Бўри еб кетармиди? (Қиличини кўрсатиб.) Буни биласиз-ку!

Момо. Болам, сени бўри емайдир-ку, энди...

Ерқин. Эндиси нима, тагин?

Момо. Энди, болам... Ёш, етилган қизсан, отанг эл-халқ орасида жуда обрўйлик одам, гап-сўз бўлмасин дейман-да.

Ерқин. Мана шу тўрт деворнинг орасидан чиқмай-турган бўлсам, етилмай ўлайин! Обрў деган нарса одамни кишанга сола турган бўлса, у ҳам ўлсун!

Момо. Вой болам-э... Нафасингни совуқ қилмангил-э...

Ерқин. Менга ишонсангиз кетинг, ишонмасангиз пойлаб ўлтира беринг. («Аразлаб» — тескари қараб ёнбошлайдир.)

Момо (келиб бошларидан сийпаб). Хафа бўлма қизим, кетай, кетай. Ишқилиб ўзингга эҳтиёт бўлгил-да! (Ерқин жим. Момо кета бошлайдир.)

Ерқин (бирдан бурилиб, ўйчан). Хола, холажон, бери келинг. (Момо қайтиб келар.)

Момо. Нима дейсан қизим?

Ерқин. Ўлтиринг, ёнимга ўлтиринг. (Момо ўйчан ўлтирар.) Хола, холажон, онам ўлгандан кейин она ўрнига сиз қолдингиз. Мени онамдан кўра яхшироқ эркалатиб, силаб-сийпаб ўстирдингиз. Менинг сиздан бошқа таянган ҳеч кимим йўқ. Отам бўлса аччиғи ёмон. Ҳеч нарса айта олмайман. Йўқ, йўқ... Отам мени жуда яхши кўрадир. Мен нима десам хўп дейди...

Момо. Ҳа, баракалла қизим. Ўзинг ҳам биласан экан-ку?! Отанг, сени ўгай она қўлида қолдирмаслик учун онангдан кейин уйланмай ўтиб кетди. Болам, отангдай кишига ёлғизлик сира ярашмас эди. Болам, сени деб ёш умрини ёлғиз ўтказди.

Ерқин. Биламан, холажон, биламан, отамнинг менга қилган оталиғини ҳаммадан ортиқ мен биламан. Мен нима десам у «йўқ» демайдир. Тилаганимни қилиб берадир.

Лекин... (Жим.) бу дардди унга айтиб бўлмайди. Бу дардга даво топсангиз, сиз топасиз, мени бу кети йўқ қайғидан қутқазсангиз, яна сиз қутқазасиз, холажон. Нима қилайин мен, айтинг-чи, нима қилай?

Момо (Ерқиннинг бошини сийпаб эркалатиб). Қизим Ерқин, мен сенинг йўлингда жонимни ҳам беришга ҳозирман. Нима десанг қиламан, кўлимдан нима келса шунага ёпишиб кўраман. Лекин қизим, мен сенга айтдимки, сен юртининг хондан кейин энг улуг кинисининг қизисан. Отанг Ўлмас ботир хоннинг биринчи ботири. Унинг дегани деган, айтгани айтган. Сен шундай одамнинг қизисан. Пўлат бўлса ўз гавдасидан бошиқа ҳеч нарсаси йўқ бир боғбон, бир ялангоёқ. Отанг сени ҳеч вақт унга бермайди. Агар отангнинг ўрнида бошиқа бир киши бўлса, у ҳам шундай қилар эди. Агар Пўлатни севганингни эл-юрт билиб қолгундай бўлса, отанг бир умр кўчага чиқолмайди.

Ерқин. Холажон, мен сизга «Пўлатни севаман» деб айтганимга икки-уч ой бўлди, шундан бери, сиз, ҳаммавақт шу гапларни айтасиз: «Сен катта одамнинг қизисан, Пўлат бир ялангоёқ...» Мен бу хил гапларни кўп эшитдим, отамнинг кимлигини ва ўзимнинг нимагаимни хўн яхши биламан. Энди, менга у эртакларнинг кераги йўқ. Ҳозир менинг дардимга даво керак, даво! Биласизми, даво?

Момо. Сенинг дардингга ҳеч қандай даво кўра олмасам нима қилай? Мен, ўша сен айтган кундан бери ўйлаяман, тушунаман, ахтараман, излайман — ҳеч бир йўл кўринмайди.

Ерқин. Холажон, мен «дардимга даво» деб сизга аллақачон айтган бўлсам-да, бу чоққача ўша дардга чидаб, бардош қилиб ҳам келдим. Нимага десангиз, Пўлат ҳозиргача шу ерда, кўзимнинг олдида эди. Мен уни кўрар, шу билан юпанар эдим. Энди иш сўнг ҳаддига етди, энди жон бўғизга келиб тақалди, энди чидашга асло имкон қолмади...

Момо (андишали). Нима бўлди, қизим, нима бўлди? Е бирор совуқ хабар борми?

Ерқин. Оҳ, мен қандай қилиб тилга олиб айтайин? Йўқ, йўқ, бу дарднинг давоси, чинакам, йўққа ўхшайди.

Момо. Нима бўлди, қизим? Айт ахир, мен билайин. Эҳтимолким, бирор йўлини топармиз. Айтмасанг мен қандай бир иш қила оламан?

Ерқин (огир). Пўлат кетади...

Момо (тинч). Қасрга?

Ерқин (эшитмайди, огир ўй остида). Пўлатдан бир умр айриламиз.

Момо. Қизим, мен сендан сўраб турибманким, қасрга кетади?

Ерқин. Билмадим.

Момо. Мун сенга ким айтди?

Ерқин. Пўлатнинг ўзи.

Момо. Қачон кўрдиги уни? Гаплашдингми? Қасрда гаплашдинг? Нима деди?

Ерқин. Мен уни, холажон, кеча кечаси кўрдим. Ҳовуз бўйида эдим. Отам билан озроқ гаплашиб ўлтирдик-да, кейин отамни чақириб олиб кетдилар. Мен ўзим ёлғиз қолдим. Ушанда отамнинг бир хатими, қоғозими эсидан чиқиб қолган экан, бир ордан кейин ўша қоғозни истаб Пўлат келиб қолди. Ана дедиким: «Мен кетаман, эҳтимол, бир умр кўринмасмиз». Мен бирдан огирлашиб кетдим. Кўз олдиларим қоронғиланди. Худди огир бир юк босгандай бўлди. Бир оз вақт ҳеч нарса сезмадим. Кейин секин-секин ўзимга кела бошлаб кўзимни очсам, Пўлат йўқ эди... У менинг огирлашганимни сезмасдан қайтиб кетган бўлса керак, йўқса, мени ўша ҳолда ёлғиз қолдириб кетмас эди. (Жим.) Шу билан менинг умидим узилди...

Момо. Йўқ қизим, ҳали унча умидсиз бўлмай туратур. Бирор йўл топилиб қолар, дейман.

Ерқин (огир ва поумид). Қошки...

Момо. Кечадан бери қайғириб, аллақандай бўлиб юрининг шу учунмиди?

Ерқин. Ҳовузининг бўйида ўлтира олмасдан бу ерга келдим. Кўнглим тинчланармикан, дейман, ҳар қасрдан кўнглимга тинчлик ахтараман. Аммо, ҳар қайда ҳам шу гам босқини...

Момо. Мен ҳам шошиб қолдим, болам. Нима қилсак экан? (Жим, ўйга ботадилар.) Қизим, сен ўзингни унча қайғуга солмай тур. Мен Пўлатни кўрай, гаплашай, нима учун кетинилигини, қасрга боришлигини сўраб билай. Сўнгра «кетма» деб бир насиҳат қилиб кўрай, эҳтимол уната олурман. (Ерқин диққат билан тинглайди.)

Ерқин. Йўқ, мумкин, энди ҳақиқатини аччиғ бўлса ҳам, кўз олдимга келтирмак керак: Пўлат кетмаса ҳам, шу ерда тура берса ҳам мени бу уйга бир умр боғлаб қўймаганлар-ку. Отам менга печа марта «қизим, қан-қатта туядай бўлиб қолдинг. Сенинг ҳам кўнайдими?» деб тегинди.

Момо. Йўқ қизим, у тўғрида сира қайғирма. Агар Пўлатни кўриб юрини билан кўнглинг тинчланатурган бўлса, ўзинг қасрга, кимникига борсанг, ўша жойга уни ҳам олдиранг бўлади. Унинг йўли топилаберади, у кейин

бўлатурган парса. Фақат, бунинг учун отанг нима деса сени «хўн» деб туришининг керак. Қизим, сен хотиржам бўл, эрта билангача мен Пўлат билан сўзлашиб қўйиб, эртага эрта билан жавобини айтаман. Энди тинч бўл. Уйқунг ҳам келгандир, кир, ёт, ўзининг кўн уринтирма!

Ерқин. Йўқ, холажон, сиз агар астойдил мени десаңгиз, менга раҳмингиз келса, бир нин қилинг.

Момо. Жоним қизим, нима қилай? Нима истайсан?

Ерқин (*уялиб, тортиниб*). Пўлатнинг ўзини ҳозир менга чақириб беринг. Шу ерда мен ўзим гаплашай. Эҳтимол, у қолгани унамас, кетар. Охир чокда бир кўришиб қолай...

Момо. Вой қизим, кўриб-нетиб қолсалар нима бўладир?

Ерқин. Ҳозир уйғоқ ким бор, дейсиз? Ҳамма ухлаган... Ҳозир тинч кишилар учун уйқунинг энг ширин вақти...

Момо. Қўй қизим, мен ўзим гаплашай.

Ерқин (*йиғламсираб*). Агар... сиз... мени ўлмасин, уч-тўрт кун... умр... кўрсун десаңгиз... менинг айтганимни қилинг. Бўлмаса мен... (*Йиғлайдир*) мен... тугайман!

Момо (*ялиниб, эркалатиб*). Қизим, жоним қизим, бағрим, жигарим қизим, йиғлама! Нимага йиғлайсан? Қўй, менинг эзилган бағримни баттар эзма, сенинг кўзингдан томган ҳар бир томчи ёш, менинг ярам учун бир ништар бўладир. Қўй қизим, йиғлама. Хайр, майли, мен Пўлатни чақириб бераман. (*Эслаб*.) Айтканча, ўзи ҳам келса керак, гул узгали буюрган эмасмидинг? Ушанга кетгандир.

Ерқин. Ушанга кетганлиги-кетган-а, гул узиб келармикан?

Момо. Албатта, қизим, у сенинг айтганини қилмай қўймайдир.

Ерқин. Бўлмаса холажон... бўлмаса...

Момо. Бўлмаса — нима демакчисан, қизим? Айт. айтабер.

Ерқин. Бўлмаса... сиз... сиз холажон... сиз...

Момо (*кулиб тезгина*). Мен кетаман, майли, мен кетаман. Ўзим ҳам билдим, ўзим ҳам кетмакчи эдим. (*Секингина ўрнидан турадир*.) Қизим, гапланг, кўриш, лекин, ўзингга эҳтиёт бўл, эсингни йўқотма, шайтоннинг игвосига сира йўл берма. Отангни қариган чоғида ерга қаратма. Ўзингни ҳам дунёга масҳара қилдирма!

Ерқин (*дадилланиб*). Моможон, мен у тўғрида мана бу қиличдан ҳам тезман. Мен, ёлғиз севаман... Менинг кўзимда ўз акамдай бир Пўлат бор. Менинг бағримда

номусли бир севинч бор. Тинч бўлинг, кўнглингни тўқ тутинг... Бу тўғрида мен қанча эҳтиётли, қанча қаттиқ бўлсам, Пўлат ўзингиз биласиз, менидан ҳам ортиғроқ. (*Момо бўйинини эгиб секин-секин чиқиб кетадир*.)

САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин ёлғиз

Ерқин (*юзини болишга қоплаб жим бўладир, бир оздан сўнг бошини кўтариб*). Кўнглим алланима балоларни сезгандай бўладир. Онам бўлсайди... тиззасига бош қўйиб йиғлар эдим. (*Яна бир оз жим*.) Йўқ, йўқ... Ҳозир шундай бир дардга йўлиқдимки, бунинг давоси ҳеч кимда йўқ.

Кўрмайин босдим тиканини,
Тортадирмен дардини...

Йўқ, йўқ! Мен бу тиканини кўриб туриб босдим! Йўқ, йўқ! У — тикан эмас, гул эди, гул!... (*Яна юзини болишга қоплаб тинадир. Бир оздан сўнг қўлида бир тўплам гул билан секингина Пўлат келади*.)

ТўҚҚИЗИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Пўлат

Пўлат (*бир оз тикилиб турғоқ ҳадиксираб уёқ-буёққа қарайдир*). Бу ерда ойим пошнадан бошқа ҳеч ким йўқ. Менинг бу ерда турганимни кўрсалар, менга ҳам, ойим пошшага ҳам яхши бўлмас. Ойим пошша ухлаб қолганга ўхшайдир, гулни бошига қўяйин-да, бориб Момога айтайин, келиб уйғотиб олиб кетсун (*кега бошлайдир*).

Ерқин (*секингина бошини кўтариб*). Пўлат, мен уйғоқ! Ҳозир менинг учун уйқусизлик кунлари келганини билмайсанми?

Пўлат (*бир оз қовшаб олиб*). Ундай бўлса кўп яхши. Мана — гул, марҳамат қилинг (*узатадир*). Менинг сўнг совғам!

Ерқин. Гапирма! (*Гулни иргитадир*.)

Пўлат (*йироқдан туриб, қалтираган товуш билан*). Пошшам, бу гаплар ҳам сўнгги гапимдир, шу учун бир оз гапириб олмасам бўлмайди. Иннайкин: гапиратурган гапларим сиздан кўра ўзим учун аччиқроқ, шундай бўлса ҳам кўп эмас, бир-икки оғиз. Ҳозир, мана шу жойда ҳам

кўп қолишга кўнглим унамайди. ўз отининг булганини-
дан кўркмасам ҳам, сиз учун сира раво кўрмайман.
Биламанким, икковимизнинг бу ерда турганимизни кўрса-
лар албатта, бир гап чиқарадирлар.

Ерқин. Сен Пўлат, агар кўнглинг тўғри бўлса, хотин
киши билан тўғри муомала қилишни билатурган бир йигит
бўлсанг, ҳеч бир гап-сўздан кўркмас эдинг. Ёлғиз,
кўнглинг тўғри бўлса!

Пўлат. У тўғрида мени мендан кўра сиз ўзингиз
яхшироқ биласиз.

Ерқин. Бўлмаса, тинч бўл. Майли, кўраберсинлар.
(Шу чоқда бир дарахтнинг орқасидан Қумрининг ёлғиз
бошигина кўринади. У — хавфсираб, ҳовлиқиб ва аччиқ-
ланиб бир оз буларга қараб туради. Сўнгра ўзича
пичиллаб «хап сеними?» деган ишоратни қилади-да,
дарров йўқолади. Булар сезмай қолади-лар.) Мен ҳам сен
билан кўп сўзлашмак истамайман, биламанким, иккови-
мизнинг севгимиз ҳам умидсиз севгидир. Аммо, мен сени
кўз олдимда кўриб юрсам ҳам тинчиб юрар эдим. Кеча, сен
менга «кетаман» дединг, бу кун «сўнг совғам» деб гул
бердинг, мана шулар нима учун эди, менга тушунтириб
бер!

Пўлат. Тушунтиришнинг кераги йўқ, ўша гапларнинг
ўзи билдириб туради: мен кетаман. Шу ҳафта ичида бу
даргоҳдан буткул кетаман.

Ерқин. Қасрга?

Пўлат. Сизга ишонганим учун буни айтиш мумкин:
тоғу тошларга.

Ерқин. Нима учун?

Пўлат. Унисини, лекин ҳозир айтолмайман. У —
менинг ўз ишим, сиз билмасангиз ҳам бўлади. Лекин, бир
вақт келар, билиб ҳам қоларсиз.

Ерқин. Эҳтимолким, шу севги сабабидир?

Пўлат. Йўқ, асло?

Ерқин. Мен сенга «қол» деб ялнимайман, бу —
ортиқча бўлур. Сендан ёлғиз сўраймангина: қолабила-
санми? Шунинг иложи борми?

Пўлат. Сира йўқ!

Ерқин. Менинг кўлимдан келатурган ишлар билан
иложи бўлса-чи?

Пўлат. Жуда яхши бўлар эди. Лекин, унинг иложи
ҳеч кимнинг кўлидан келмайди!

Ерқин. Бўлмаса, мен ҳам борсам бўладирми?

Пўлат. Йўқ, асло!

Ерқин. Келатурган йўлинг учун қилич керакми?

Пўлат. Қиличлар керак?

Ерқин. Қилични берай.

Пўлат. Қуллуқ. Қиличлар топаман!

Ерқин. Ундай бўлса йўлингда ўлим кўрқинчи бор
экан-да?

Пўлат. Ўлим эмас, ўлимлар кўрқинчи бор.

Ерқин. Ўлим қонлимидир?

Пўлат. Уни... Уни... (Бир оз жим, сўнгра бирдан.)
Уни, ношнам, эл билади! (Шу чоқда орқадан Қумрининг
«Ана, ана» деган товуши келади, булар қўрқиб қарайди-
лар. Олдида Қумри бўлгани ҳолда қўлида қилич билан
Ботир киради. Унгача Ерқин қўлига қалқонини олиб
ўрнидан тургандир.)

УНИНЧИН МАЖЛИС

Ерқин, Пўлат, Қумри Ўлмас Ботир

Ботир (ташқаридан бақариб келар). Хой беорлар,
беномуслар! (Тез кириб келиб бир тўхтаб олади-да, сўнг
бирдан Пўлатга ҳамла қилиб.) Беномус, кўрнамак!

Ерқин (тезгина қалқон ушлаб орага киради). Ота,
мунда номус масаласи йўқ! Бу ерда номус оқ, пок, бегуноҳ!

Ботир (бир оз бўйлашиб орқага қайтади, сўнгра тинч
ва наст овоз билан Ерқинга). Сен, қизим, бу ерда ярим
кечада боғбон билан ёлғиз қолибсан-у, номус масаласи
бўлмайди-ми? Мени алдамоқчи бўласан, беномус қиз!
(Қизиқиброқ.) Агар мен сени қилич ўйинига ўргатиб
ўзимдан уста қилмаган бўлсам, ҳозир чоғиб ўлди-
рар эдим! Йўқ, сени жаллоднинг кўлига топишиб «майдон
сиёсат»да парчалантирайми?!

Ерқин. Ҳақ йўлда ўлдирмак истасангиз, мен, қалқон-
ни ерга ташлаб (ташлайди.) бўйинимни тутиб бераман!
(Бўйинини эгиб туради.)

Ботир. Отанг ноҳақ ерга бир қатра қон тўккан эмас.
Мундан кейин ҳам тўкмайди! Аммо, (Пўлатни кўрсатиб)
мана бу кўрнамакнинг қони тўкилса, асло ноҳақлик
бўлмайди! (Пўлат ҳаяжонли, лекин жим.) Айт яхшилик
билан, нима тўғрида гаплашиб туриб эдингиз?

Ерқин. Уни айта олмайман, лекин, номус масаласи
эмас.

Ботир. Менга айта олмаганингдан кейин қандай
масала бўлар эди, беҳаё? Айтиб бер яхшилик билан: нима
тўғрида гаплашиб туриб эдингиз?

Ерқин. Номусдан бошқа бир...

Ботир. Сен жим тур! Ана у беномусининг ўзи гапирсин! Гапир, дейман, сенга беҳаё!

Пўлат (*олдинроқ келиб, дадил, лекин бемалол*). Мен кимман?

Ботир (*кўрмас*). Кимлигининг ўзинг биласанми?

Пўлат. Сиз билмасангиз қайдан билайни?

Ботир. Туғилганингдан бери менинг хизматимни қилиб келиб, менинг нон-намагимни еб келиб ҳали ҳам ўзининг танимадингми?

Пўлат. Сизнинг умрлик хизматкорингизман; боғбонингизман, деб танисам, шу чинакам таниганим бўладирми?

Ботир (*бирдан ғазабланиб, бақириб*). Беномус, бўлмаса «қизимнинг ўйнаши» деб танитайми сени? (*Ерқин бесараңжон*.)

Пўлат (*мардона*). Қиз билан ўйнашини эмас, тўғри ўйин-кулишнинг ўзи ҳам кўнглига сиғмайдир. Ботир, айтнинг, мен кимман?

Ботир. Сен нон-намагага тушурган бир нонкўрсан! Яна нима керак?

Пўлат (*қалтираброқ*). Ботир, нардани очини замони келганга ўхшайдир: (*кўзига қараб олиб*.) Менинг отам ким?

Ботир (*бир куршашиб, ранги йчиб қоладир, сўнгра ўзини тўхтатиб олиб, бемалол*). Отанг бир қишлоқи!

Пўлат. Қани ўша қишлоқи? Нимага мен сизнинг даргоҳингизда сизнинг нон-тузингизга қараб қолганман?

Ботир. Ўзини боқолмаган бир қишлоқи сени бити билан боқсинми? Ўзи боқолмагандан кейин менга бериб кетган-да! Отанг, сени, «Ботирнинг қизи билан ўйнашсин, Ботирини эл-халқ олдида ерга қаратсун!» деб қолдирган эдимми? (*Қизиб*.) Қани, айт, беномус, гапир!

Пўлат. Ботир, сиз ганин бошқа ёққа бурманг, бари бир иш хунук бўладир. Ўша отам қани? Нимага менга кўрсатмайсиз?

Ботир. Отангин мен қайдан билай? Егали овқат тополмай очидан ўлиб кетгандир. Мен сенга кам оталик қилдимми? Нонкўр? (*Яна қизиб*.) Мен сенга «қизимга ўйнаш бўл!» деб оталик қилдимми? А?

Пўлат (*қалтираб, Ботирнинг кўзига қараб олиб*). Уятмайсизми? Уятмайсизми? Астаффурулло... (*Бир-икки қадам орқасига қайтадир*.)

Ботир. Мен кимнинг она қўйидаги қизи билан ўйнашибманким, уялсам?

Пўлат (*югуриб келиб*). У... ёнгоқнинг тагидаги

ҳандақ кимнинг гўри? Айтнинг, кимнинг гўри? (*Ботир чўчиб орқасига жиладир, лекин, ўзи жим, Пўлат борган сари улиқиб*.) Бир ҳандақда неча кишининг боши бор? (*Қўйнидан бир рўмолчада майда суяклар олиб ташлаб*.) Мана бу суяклар кимники? Нимага булар ёнгоқ тагидаги ҳандақда чириб кеткан? (*Енидан бир ғоғоз олиб*.) Мана бу ариза кимники? (*Бақириб*.) Кимники дейман? Ариза берганлар қани? (*Ердан суякларни олиб Ерқиннинг олдида ташлайдир*.) Мана шулар эмасми, ариза берганлар? Менинг отам, акам, тоғам яна бошқа қанча қовму қариндошларим шу бир ховуч суякнинг ичида эмасми? Гапиринг! Гапиринг! Нимага дамнингиз чиқмай кетди? (*Ботирнинг қиличи қўлидан тушиб кетадир, ранги оппоқ оқарадир, касал одамдай бўшашиб, ҳолсиз туриб қоладир*.)

Ерқин (*қалтираб*). Ота! Ота дейман! Бу нима гап? Бу нима? Бу қандай гап? (*Ботир жим*.) Пўлат, сен айтиб бер: бу нима гап? Мен ўламан, мен чидай олмайман. Бу қандай сир?

Пўлат (*ўзини босиб олиб, бўшашиброқ*). Бу сирларнинг тагини отангиздан сўранг. Ота-она, қавму қариндошларини бир умр кўрмаган, уларнинг ширин гапларини эшитмаган, ўзларини кўриш ўрнига, бир халта чириган суякларига эга бўлган киши, ўша суякларни чиритган даргоҳда тура олмайдир. Амакингизга қизини бермагани учун хонавайрон бўлган бир қишлоқи, ўша қишлоқнинг «хақ» дегани учун ер билан яксон қилинган қишлоқ... Яна мендак бахти қора ўғлини шу даргоҳга бир умрлик қул қилиб берибдир! Мен, шу тўрт огиз ганин сизга айтиб қўйиб шу даргоҳдан буткул бош олиб кетмакчи эдим. (*Қумрини кўрсатиб*.) Ана у тентак, жинни қизининг гани билан отангиз бизни гуноҳкор қилди. «Нонкўр» деди. «Ўйнаш» деди, «беномус, беҳаё» деди, ҳар нарсга деди. Агар бу сирни очиб юбормасам менинг бошим ҳам шу суякларнинг биттаси бўлар эди. Ойпошша менга «нон-туз» берди деб отангиздан ҳалоллик сўрамайман. Нимага десаңгиз, ҳар бир тишлаган ноним — ота-оналаримнинг бир бурда эти, ҳар бир қатра татиган тузим — уларнинг кўз ёшлари, балки, қонлари бўлган экан. Бу даргоҳда гуноҳи йўқ, менга чинакам сиғил бўлиб, балки, онамдай шафқатли қараган сиз эдингиз. Шу учун сиздан сўрайманким, ўша шафқат ва марҳаматларингизни ҳалол қилсангиз! (*Ҳамма жим*.)

Ботир (*огир*). Пўлат, сенга нима дейишни билмайман... Менга мунча қаттиқ даъволаринг бор экан. Ўзимга хилват қилиб туриб айтсанг бўлмасиди?

Пўлат. Қизингиз билан менад гўмонингиз бор экан, 19—1342

шу тентак қизининг гани билан бизга анвойи ҳақоратларни иргитмасдан, қизингиз билан хилватда гаплашиб, гап олангиз бўлмасмиди?

Ботир. Бўлар инн бўлди, энди бу сирни шу жойга кўмайлик... «Кетаман, чиқаман» деган гапларингизни ташла! Сен шу ердан чиқдинг — сир ёйиладир ва мен шарманда бўламан. Мен бир шарманда бўлганимдан кейин сенинг билан бошқача гаплашиб қоламиз!..

Пўлат. Бутун бир қишлоқни жиндек бир нарса учун ер билан яксон қилган киши, «сир ёйилиши»дан кўрқадирми? Шунча кўмганлар етмагандай, энди бу ҳақиқатни ҳам ерга кўмайликми? Сиз билан қандақасизга гаплашсам, гаплашабераман. Мен учун энди ҳеч бир кўрқиниш деган нарса қолмайди! (*Ерқинга.*) Бу жаллод отадан эмас, сиз шафқатли сингилдан ҳалоллик сўрайман? Ҳалолланг, синглим!.. (*Юсуриб чиқадир, орқасидан Ерқин ҳам «Пўлат, мени ҳам олиб кет!» деб югурадир, қолганлар тошдай қотган.*)

Парда тушадир.

ИККИНЧИ ПАРДА

Бу парда саккиз мажлисдан иборатдир

АРАЛАШАРЛАР

(кириш тартиби билан)

Момо хотин — биринчи пардадаги каби. Ўзгармаган.

Ерқин — биринчи пардадагидан анча ўзгарган, уриниб қолган.

Кал — кулдургучи, қизиқ бир киши. 50—55 ларда. (Биринчи парда билан иккинчи парда орасида. 2—3 ой ўтадир.)

Кенггина сунача, унинг юқори — орқа томонида ҳовуз. Ҳовузнинг теграсида қари-қари қир ёғолари, улар орасида 3-4 туп мажнунтол, шохлари сувга тегадир. Ҳовузнинг нариги ёғи апорзор, унинг орқасида яна қатор-қатор узум сўртаклари, фасл — ённинг бошлари, вақт — хуфтон пайтлари, ойнинг хира ёруғи билан апорзор ва узум сўртаклари бир бутун — гуҷум нарса бўлиб кўринадир. Сунача гиламлар билан яратилган, замонанинг чироқларидан бир нечтаси, ёруғидан кўра кўпроқ тутун бурқситиб ёниб турдилар.

Суначанинг бериги чеккасида қалин пўстақлар устида парқуларга суяниб, ёнбошлаб Ерқин ётадир. Унинг оёқ томонида — сунача қирғоғида Момо хотин ўлтирадир. Ерқин жим ўйланадир, Момо товушини чиқармасдан китоб ўқийдир.

БИРИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Момо хотин

Ерқин. Холажон, нима китоб ўқиб ётибсиз?

Момо (*китобдан бош кўтариб*). Бир қисса китоби, Ерқин (*огир, эси бошқа нарсада*). Қандай қисса?

Момо. Бир ботирнинг қилган ишлари.

Ерқин. Қандай ишлар қилган экан?

Момо. Бир ёмон ҳокимнинг хонга чақиши билан ўн етти киши бегуноҳ зиндонга ташланган экан-да, у ботир қанча қийинчиликлар билан ўша бечораларни зиндондан қутқариб олган экан. Иннайки...

Ерқин (*сўзини бўлиб*). Иннайкейини ҳам борми? Яхши қилибдир, бегуноҳ бечораларни қутқариб олибдир, баракалла, азамат экан. Шу билан мурод-мақсадига етмайдими?

Момо. Ўша билан мурод-мақсадига етса-ку, жуда соз бўлар эди-ю, бўлмади-да. Халиги ҳокимнинг одамлари бўлмаган тухматлар билан ботирнинг ўзини ҳам зиндонга солишиб қўйишдилар-да. Хали уёғини ўқиганим йўқ, хали зиндонда юрибмиз...

Ерқин. Рост айтасиз, хола, биз ҳам хали зиндонда юрибмиз. Мана шу китобингиз, холажон, фол бўлсин: ўша ботир зиндондан эсон-омон қутилиб кетса, биз ҳам мана шу зиндондан қутилиб кетамиз! Дурустми?

Момо. Жинни бўлдингми, қизим? Ўз уйи, ўз жойи, ўз ҳовлиси, ўз боғида маликалардай турган қиз зиндонда бўлар эмишими? Зиндонни, илоҳим душманларимизга ҳам кўрсатмасун!

Ерқин. Бу зиндон мен учун нариги зиндондан ёмонроқ бўлса, нима дейсиз?

Момо. Қўй қизим, ундақа маза-бемаза гаиларни гапирма!

Ерқин. Яхши... Бўлмаса мазалик гаилардан гаплайшайлик: хали «Ботир» деганингизда эсимга тушди, бизнинг ботиримиздан нима хабарлар бор, холажон? (*Секин йўридан туриб йўтирадир.*)

Момо (*билмасликка солиб*). Сизнинг ботирингиз ким экан?

Ерқин. Билиб туриб билмасликка соласиз.

Момо (*яна ёлғондан ишонтириб*). Билсам дарров айтар эдим, қизим, билмайман-да.

Ерқин (*аразлагандай*). Билмасангиз мен ҳам айтмайман...

Момо. Хайр... (*Китоб йўқий бошлайдир.*)

Ерқин. Холажон, айтганча: отамнинг қаерга кетганини менга ҳеч айтмайсиз-а?

Момо (*китобини ёпиб ерга қўядир*). Қизим, «отанг ўрдада — хонимизнинг ёиларида» деб неча марта айтдим-ку!

Ерқин. Ёлғон айтасиз! Нимага бир ҳафтадан бери уйга келмайдир, бўлмаса?

Момо. Иши бордир. Ахир хоннинг энг биринчи катта ботири, яқин махрами, оталиги, албатта, бир иши бордирким, келмайдир.

Ерқин. Ҳеч ишонмайман! Сиз, холажон, мени алдайсиз. Ўзингиз «ўз қизимдай кўраман, фалон, пустон...» дейсизу, мендан ҳар нарсани бекитасиз. Ўз

отамнинг қаерга кетганини ҳам айтмаганингиздан кейин, нимага мени «ўз қизимдай» дейсиз?

Момо. Ўз қизимдай кўрганимдан кейин «ўз қизимдай» дейман-да.

Ерқин. Ундай бўлса отамнинг қаерга кетганини ҳам тўпна-тўғри айтиб берақолсангиз бўлмайдирми?

Момо (*бир оз ҳайрон бўлиб турган*). Қизим, отангнинг қаерга кетганини мен биламан-ку, лекин, «мен қайтиб келгунимча менинг қаерга кетганимни Ерқин тақир билмасин» деб тайинлаб кетиб эди... Мен туриб, хайр мен-ку айтмайман, бошқа хизматкорларнинг бирортасидан эшитиб қолса, ё кўча-кўйдан эшитса нима қиламиз, дедим. Кейин отанг менга «хизматкорларимга ўзим тайинлайман. Кўча-кўй тўғрисида бўлса, мен келгунча Ерқинни ҳеч қаерга чиқармайсиз, ҳовлига ҳам кўчадан хоҳ хотин, хоҳ эркак — ҳеч ким киргизилмайдир» дейди. Мен иннайкейин «мана бу қиз ўлгур Қумридан кўрқаман» деб эдим. «Бугагингиз рост» деб Қумрини — ўзинг биласан — ўша кунпёқ жўнатиб юборди.

Ерқин. Хўх-хў! Иш катта экан-да, бўлмаса... «Биз зиндондамиз» десам, тагин, мендан хафа бўласиз. Зиндонда ўлтирган киши, ҳеч бўлмаганда, ўзининг зиндонда эканини билиб турадир... Хайр, муниси майли, холажон, сиз менга бир нарсани айтиб беринг; отам нимага бундай қилди экан? Мен билсам нима бўлар экан, а?

Момо. Унисини мен билмадим, қизим.

Ерқин. Хайр, сиз энди отам тайинлади деб, отамдан кўрқиб менга айтмайсизми?

Момо. Мен отангдан эмас, ундан каттарагидан ҳам кўрқмайман. Мен ёш хотин эмасман, мен ёшимни яшаган, ошимни ошаган хотинман, мен нимадан кўрқай?

Ерқин. Кўрқмасангиз нимага айтмайсиз?

Момо. Отангни рноя қиламан, қизим, унинг ҳурматиини қиламан.

Ерқин (*тез*). Уни ҳурмат қиламан, деб менга зулм қиласизми?

Момо. Қандай зулм?

Ерқин. Отам, ўз отам бўлиб туриб кетган ерини мендан беркитадир, бу менга зулм қилгани эмасми?

Момо. Хайр.

Ерқин. Отамнинг зулм қилганига унаб, кўниб турганингиздан кейин, сиз ҳам ўша зулмга қўшиласизми, йўқми? Қўшиласиз! Сиз ҳам зулм қиласиз! (*Жим.*) Яна тагин, мен сени ўз қизимдай кўраман, фалон дейсиз... (*Аразлаб бошини қуйи соладир.*)

Момо. Қизим, жон қизим, ўзингни хафа қилма! Айтсам айта қолайин. Лекин, айтганимдан кейин «хафа ҳам бўлмайман, газаб ҳам қилмайман» деб илгари сўз берасан.

Ерқин (*кулимсираб*). Хайр, сўз бердим.

Момо. Бўлмаса айтай: отанг хон қўшинининг олдига тушиб урушга кетди.

Ерқин (*хайрон*). Урушга? (*Бир оз жим.*) Қандай урушга? Ким билан урушинга?

Момо. Ушисини сўрама, қизим.

Ерқин. Ушисини айтмасангиз, бари бир, менга ҳеч нарса айтмаган бўласиз-да!

Момо. Нимага қизим: отангнинг қаерга — нима учун кетганини айтдим-ку?

Ерқин. Уни сиз айтмасингиз ҳам билар эдим.

Момо. Қандай билар эдинг, ойим қизим?

Ерқин. Отам — ўша отам, хон — ўша хон бўлгандан кейин, албатта, одам ўлдиргани кетадир-да! Қўйинг, айтмай кўяқолинг, холажон. (*Бир оз жим.*) Қандай отаннинг қизи бўлибман, тангрим. Хунари — гўрковникидан ёмон!

Момо (*қизнинг оғзини тўсиб*). Хой қизим, нималар дейсан? Ўз отанг тўгрисида-я? Уят эмасми? Вой шўрим курсун-э...

Ерқин. Қўйинг холажон, бир ховуч, бир тўда «катталар» деб хар қадам, жойини гўр кавлаб юриш яхшими? Пўлатнинг ўша кечаси айтган гаплари ҳали ҳам кулогимдан кетмайдир. Ўша топда ўликдай қотиб, дам чиқаролмай қолган отам... Яна бева-бечорани қон-қора қақшатқали кетибдир! Вой, вой... (*Кўзларини кўли билан тўсиб*.) Пўлатнинг кўлидаги суяклар-э!.. Кечалари тушларимда ҳам ўшаларни кўриб чиқаман... Пўлат бир иш қилди, бир гапларини айтдики, одам бўлса чидаб туролмайдир. Ахир, отамнинг ўзи ҳам ўликдай қотиб қолган дейман-а? Пўлат ўт бўлиб ёниб кетибдир, хадеб гапирадир, гапирадир, холос...

Момо. Ўша гапирган гаплари, ховлиқиши, бетоқатлиги мана букуи бошига бало бўлди.

Ерқин (*бесаранжом*). Нима бало бўлибдир? Қандай балони айтасиз?

Момо. Қум, чўллардаги энг ёмон, ўз фуқаро ўғрилари-га бош бўлиб олиб, юртни бесаранжом қилиб ётгани яхшими?

Ерқин. Қандини есуи! Ўғриларга ўғри бўлиб бас келмаса, қандай бас келиб бўладир? Тангри берса, юрт

ҳаммаси ўшанга эргашиб кетиб, мана бу ўрдадаги ўғрихонани тўзитсалар нима дейсиз? Ёмон бўладирми?

Момо. Жоним қизим, (*кулиб*) сен «яхши бўладир» деган иш сира ёмон бўлмайдир. Лекин иш, ўша сен хоҳлагандай бўлмайди-да...

Ерқин (*қизиқиб*). Нимага бўлмайди дейсиз? Қаердан билдингиз?

Момо. Рост айтасан, қизим: мундан бир-икки ҳафта бурун ҳамма юрт, барча қишлоқ Пўлатнинг йўлига кириб қолган эди. Хонимиз, ахир, уч марта қўшин юборди, ҳаммаси ҳам тумтарақай бўлиб, тўзиб кетди.

Ерқин. Минг марта қўшин юборса ҳам яна тумтарақай тўзиб келса нима дейсиз?

Момо. Йўқ қизим, бу сафар худо хоҳласа хоннинг қўшини уларни тумтарақай тўздириб келади. Мунга, ишониб тур, қизим. Иннайкин: сенга хар қанча оғир бўлса ҳам «хоннинг қўшини зўр келсун» деб худодан тилаб тур.

Ерқин. Нимага? Нимага ахир? Ноҳақ ҳаққа зўр келсун деб тилайми?

Момо. Йўқ қизим, энди гапни очиб айта қолайин: отанг Пўлатга зўр келсун, деб тилагил!

Ерқин (*бирдан ўзгариб, танг қолиб*). Айтдим! Айтдим! (*Жим.*) Отам яна... яна ўша гўрковлигига борибдир-да! (*Жим, бирдан.*) Холажон, кўрқиб кетаётиман! (*Маҳкам Момони қучоқлар, жим қолурлар. Бир оздан сўнг.*)

Момо. Қизим, кеча отангдан севинчли бир хабар келган эди.

Ерқин (*яна қизиқиб*). Нима гап экан?

Момо. Сенга оғир бўлса ҳам, қизим, ота ҳурмати боланикидан ортиғроқ бўлгани учун севинчли деб айтдим.

Ерқин (*шошган*). Ота ҳурмати деб мени ўлдира-турганга ўхшайсиз? Майли энди, хабарни айтинг.

Момо. Ҳеч гап йўқ, тегишиб айтдим...

Ерқин (*бирдан бақириб*). Хола!!!

Момо. Ҳа, нима гап, қизим? Мунча бебардошлик? Унчалик ваҳимага арзийтурган гап эмас.

Ерқин. Нима гап ахир?

Момо. Отанг саломат экан, сенга дуо дебдир. «Холаси дебдир, пешонасидан, дебдир, менинг учун бир ўпиб кўйсун» дебдир...

Ерқин (*яна бақириб*). Хола!!!

Момо. Ҳа, қизим, бу нимаси? Менга қара, рангинг ўчиб кетди-я. Нима бўлди? (*Силаб сийпайдир.*)

Ерқин (*бир оз жим, сўнгра секин*). Бу билан бўлмайдир... Бу алдаш билан мени баттар қийнайсиз...

Отам томондан нима хабар бўлса тўғрисиини айтиб берасиз... Пўлат тўғрисида ҳам нима гап бўлса, ҳеч бир беркитмасдан айтиб берасиз. Мен мундай алдашларни сира кўтаролмайман... Қайта, ўша ҳақиқатни билсам, оғир ва қийин бўлса ҳам ўша дуруст... Мени алдаманг, рост гапни айтиб беринг... (Яна бақариб.) Энди алдашларга бардошим қолмади!

Момо. Айланай қизим, мен ҳам қандай қилай: икки ўтнинг ўртасида қолдим! Бир томонда — отанг, бир томонда — сен... Отанг 35—40 йилдан бери менга туз берадир, ўшани ҳалоллаш керакми, йўқми?

Ерқин. Ўша тузнинг ўзи ҳаромдан келган бўлса... Яна ҳам ҳалоллашим? Шунча йил қилган хизматингиз-чи? У — ҳалоллаш эмасми?

Момо. Э... қизим, отанг берган нон-тузнинг олдида менинг хизматларим хизматми?

Ерқин. Энди ҳалол-ҳаромни суриштириб кетиб, хабарни айтмайсизми?

Момо. Айтдим-ку, болам?

Ерқин (яна бақариб). Хола! Айтмасангиз бўлмайдир, бўлмайдир, бўлмайди!

Момо. Уҳ-ҳ... Болам, болам! Қаердан ҳам мен сенга шу хабар ўлгурни гапириб қўйдим... Энди айтмасам бўлмайди, шекилли. Ростини айт дейсан, ростини айтсам, хабар жуда қайгули хабар...

Ерқин. Ҳар қандай қайгули бўлса ҳам алдашдай эмасдир, айта беринг.

Момо (бир оз жим.) Отанг борганидан бери Пўлатнинг иши тангликка тушиб қолибдир...

Ерқин (ачигиб). Ажаб бўлибдир! Жуда яхши! Иннайкин?

Момо. Иннайкин: ҳозир қишлоқилар унга кўмаклашгани келмай қўйибдирлар...

Ерқин. Иннайкин?

Момо. Иннайкин: ўзининг йигитлари ҳам бўшашиб қолган эмиш... Иннайкин: яқин ўртада яраш бўлса-ю, Пўлат бошқа мамлакатга ўтиб кетса керак эмиш...

Ерқин. Шуми севинчли хабар деганингиз?

Момо. Шу қизим, шу.

Ерқин (ўйланиб кетар). Чинакам севинчли хабарлар... Пўлатнинг енгилгани рост бўлса... Бошқа мамлакатга ўтиб кетадирми, қоладирми, ўладирми — бари бир! Ноҳақликка зўр кела олмаганидан кейин, албатта, ўлгани яхшироқ...

Момо (Ерқинга 'тикилган, оғир). Ўлгани яхшироқ...

(Жим бўладирлар. Момо яна китоб ўқингга бошлар. Ерқин секингина ёнбошлаб бир нуқтага тикиладир. Бир оздан сўнг оғир ҳаёл билан бошини кўтариб қиличга тикилиб қоладир. Бирмунча вақтдан кейин уйқудан уйғонгандай бўлиб.)

Ерқин. Холажон, хийла вақтдан бери қилич ўйини ўйнаб кўрганам йўқ, ҳозир жуда қилич ўйнагим келган эди. Ўйнашатурган одам йўқ: Пўлат ҳам кетди, отам ҳам.

Момо (китобдан кўзини ололмай). Қандай қилайлик, жон қизим, ман қилич ўйинини билмасам?

Ерқин (ялингандай). Қорол бола-чи?

Момо. Қайси қорол бола?

Ерқин. Оти нима эди? (Эслаб.) Ҳа, Йўлчибек-чи, Йўлчибек.

Момо. Айтканча, у йигит қиличбозликни биладир-а? (Кўзи китобда).

Ерқин. Пўлатча, отамча билмаса ҳам... Менимча биладир.

Момо (китобини ёпиб қулимсираб). Сенча билса, отангдан ҳам, Пўлатдан ҳам яхши билар экан-да?

Ерқин (қулимсираб, ясама таъзим билан). Ўша йигитни чақиритишликнинг иложи бормикан?

Момо. Кимни? Йўлчибекими? Энди сендан беркитатурган гап қолмади, чақирсам бўлар. (Ўрнидан тура бошлаб.) Қилич ўйнагинг келдими?

Ерқин. Жуда!

Момо. Хайр, бўлмаса мен бориб бир хабар олай-чи, қани... (кета бошлайдир.)

Ерқин. Агар бўлса бир йўла қиличчини ҳам олиб кела берсун. Қиличи бўлмаса отамнинг қиличларидан биттасини ўзингиз ола чиқинг. (Момо чиқади. Орқасидан.) Шошманг, хола! Айтканча, отам қайси қиличчини тақиб кетди?

Момо. Отанг садаф сопликни тақиб кетди. Қалқонни бўлса ўша ёқдан олиб келган эди.

Ерқин. Ферузакўз соплик қиличи шу ердами?

Момо. Шу ерда бўлса керак.

Ерқин. Бўлмаса ўшани олиб чиқинг, қалқонлар бўлса ҳаммаси шу ерда экан, қайси биттасини бўлса ҳам ола беринг.

Момо (чиқа бошлаб). Айтканча, қоролни бу ерга чақирсам, дарвозага кимни қўяман?

Ерқин. Бу нима деганингиз? Ўлмас Ботирнинг хизматкорлари битта холосми? Ташқари тўла одам-ку!

Момо. Хизматкор мингта-ю, пойлоқчи — битта:

отанг ташқарини Йўлчибекдан бошқага ишонмайдир, болам...

Ерқин. Пойлоқчи бўлмаса ҳам тураберади. Озгина вақтга жин урадимми? Бора беринг? (*Хола чиқадир.*) Ўша тикилган бало, ўша келатурган қазо менга кела қолсун; мен ўзим гаплашаман!

Иккинчи мажлис

Ерқин ёлғиз

Ерқин (*ўзича*). Бу даргоҳда Ўлмас Ботир йўқким, уни ўлдирмак қасдида келсалар. Иннайкин: Ўлмас Ботир бу юртда худодан бошқа ҳеч кимдан қўрқмайдир. Агар Ўлмас Ботирнинг давлати ва бойлигига қизиққанлар бўлса, келсинлар, олсинлар, мен бу ерда бўлсам ҳеч ким эгри қараёлмас! (*Қилични қўлига олиб.*) Агар сен бўлмасанг эди, агар мен сенинг тилингни билмасам эдим... Бу хотин бошим билан қандай хорликларни кўрмас эдим? Истаган кишиларига берарлар, тилаган ишларини қилурлар, мени қўғирчоқдай ўйнатар эдилар. Аммо, бу бор... бу билан бирга бўлсам агар, хотинликдан келган бўшанглигимни ҳеч қайда ва ҳеч нарса олдида сездирмаيمان. (*Момо кирадир.*)

Учинчи мажлис

Ерқин, Момо

Момо (*кириб*). Иш катта.

Ерқин. Хўш, нима бўлибдир?

Момо. Хизматкорларимизнинг букун азиз бир меҳмонлари бор экан.

Ерқин. Меҳмон? Ким экан у?

Момо (*жулиб*). Бир кал...

Ерқин. Кал? Ундай бўлса қизиқ одамдир?

Момо. Шундай бўлгани учун азиз меҳмон дедим-да.

Ерқин. Хайр, нима қилиб ўлтирибдирлар?

Момо. Кал бобой «ҳа» деб қовуз чалиб, қизиқ байтларни ўқиб ётибдир.

Ерқин. Кулки, хушчақчақлик экан-да?

Момо. Жуда.

Ерқин. Хола, берирок келинг! (*Момо келади. Эркалаб.*) Жуда сиқилиб, қайғига қўмилиб ўлтирган эдим. Ўша кал меҳмонни шу ерга чақирсак, бир оз қовуз чалиб, сайраб берса... Нима дейсиз?

Момо. Қизим, мен сенинг кўнглингни хурсанд қилиш учун ҳар нимага ҳам кўнабераман-у... энди...

Ерқин (*кўзига қараб*). Энди-мендиси йўқ! Менга айтиб беринг, Моможон: ўзи ёш йигитми? Қари кишими?

Момо. Ёш йигит қасрда! Боя айтдим-ку: 60 ларга яқинлашиб қолган бир бобой, ўзи кўримсиз, хунук, бадбашара бир одам.

Ерқин. Бўлибдир, бўлибдир! Боринг! Чақириб келинг!

Момо. (*Ерқиннинг сочларидан силаб*). Қизим, қорол болалардан бирортаси мабодо отанг келганда айтиб-нетиб қўйса?

Ерқин. Айтса айта берсин; отам мени Пўлат билан ёлғиз бир ерда кўрганда ҳам ўлдириб қўймади-ку?

Момо. Ўлдирмаса ҳам ундан берисини қилди. Иннайкин: ўзи ҳам қандай кунларга тушмади, болам?

Ерқин. Хайр, энди чақириб бермайсизми?

Момо. Чақириб бераману, қизим, энди...

Ерқин (*тескари бурилиб*). Қўйинг, қўйинг чақирманг, сира кераги йўқ. Мени қизим ҳам деманг... Сизнинг қизингиз ҳам йўқ. Бўлди, бас!

Момо. Бўлди, Ерқин... қизим...

Ерқин. Бўлди, бас! Керак эмас!

Момо (*ўрнидан туриб*). Қўй, қизим, хафа бўлма. Мен ҳозир чақириб келаман. (*Кета бошлайдилар.*)

Ерқин (*бир оз бурилиб*). Қўйинг, қўйинг хола. Керак эмас! (*Момо кула-кула кетадир.*)

Тўртинчи мажлис

Ерқин ёлғиз

Ерқин (*ўзича*). Жуда қўрқоқ хотин-да! Отам эшитса нима бўлар эди? Еб кўярмиди? Қорол болалар эмиш... Йўлчибекми биттаси? Унинг иши ўз кўлимда!.. (*Йироқларга жим тикилиб қараб қоладир. Сўнгра оғир.*) Тоғлар... Бошлари кўкка тегатурган қорли тоғлар! Уларнинг салқин, кўм-кўк, ёнбағирларида Пўлатнинг чодирлари тикилгандир. Пўлат, Пўлат... Баланд тоғларда, қиррали тошлар устида кийикдай сакраб, сапчиб юргандирсан. Билмадимки, ҳозир нималар ўйлайсан? Евларни, урушларни, қўшин ва ботирларни ўйлайтургандирсан... Найзалар, қиличлар, ўлдирган ва ўлдирилганларни ўйлайтургандирсан... Лекин, мени, ўзингнинг қилич йўлдошингни, ёшликдан сен билан қилич ўйнашиб ўсган қадрдон

йўлдошинингни ўйламайтургандирсан! Мен, фақат менгина кўнглимда сендан бошқанинг ёдини уйғотолмайман! Мен ҳам сен қадар уста қилич чопар бўлиб туриб... қаерларда қолиб кетдим, а? Қўли боғлиқ қул каби деворлар орасида... (М о м о киради.)

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Момо, Кал

Момо (кириб, Ерқиннинг хаёлга берилиб ўлтирганига бир оз қурилиб қарагандан сўнг). Қизим, нима хаёллар билан ўлтирибсан? Меҳмонинг келди!

Ерқин. Қани? (Кал кирадир.)

Момо. Ана. (Кулар.)

Кал (жуда кулгили қиёфада, икки қўлини кўксига қўйиб, эгилиб салом берадир). Омонмисиз, пошшахон?

Ерқин. Худога шукур, ота. Ўзингиз қалайсиз?

Кал (қизиқ қиёфат билан яқинлаша туриб). Отдай!

Ерқин (кулиб). Отдайми, итдайми?

Момо (Ерқинга секин). Ҳой, қизим, ҳой!

Кал. Бўлмаса, сояйи давлатингизда итдай!

Ерқин. Қачон келиб эдингиз?

Кал. Алмисоқда!..

Ерқин. Шунчадан бери биз билмаган эканмиз-да?

Кал. Билишни хоҳласангиз билар эдингизу, лекин, билишни хоҳламадингиз, шекилли.

Ерқин. Киши ҳар нарсани била берса... Иннайкини ҳамма дунёда луқмони ҳаким бўлиб кетмайдими? (Момога.) Хола, отамнинг келганларига 1—2 ҳафта бўлган экан-да? Нима учун менга хабар қилмайдирлар?

Момо. Йўқ, кечагина келган эканлар.

Ерқин. Бўлмаса «алмисоқ»нинг нима даҳли бор?

Момо. У... калчилик-да, қизим... (Калга.) шундай эмасми?

Кал. Рост айтасиз, янга. Лекин, «калчилик» деганингиз бир оз ўзингизга камчилик! «Гулчилик» десангиз эди, албатта бўлар эди севинчилик! (Куладирлар.)

Момо. Ҳа, боринг, гулчилик, гулчилик... Менинг қизим тушулмаган-да, ёш эмасми...

Кал. Ҳа, ҳали жуда ёш эмасларми? «Ёш» деган бебош бўладир. Айниқса, ёш қизлар кўпроқ бебош бўладирлар. Шу учун ёш йигитлар ҳаммавақт «бағри тош»лардан дод дерлар-да... (Ўзича.) Ҳали менинг билан гап бошлаганда сувдай шовлаб, ўтдай ловуллаб, чумчуқдай чириллаб,

шамолдай пириллаб кетган эдилар-а... Ёш эмиш, ёш... ёш эмас — «бебош» (секин) эри йўқ, ўйнаш... (эшитдириб.) Аммахон, қизингиз ёш бўлгани билан далланинг келинига ўхшаб келади-лар. Даллани биласизми? Ў... Боғдоддаги Қўзибой ямоқчининг ўртанча қизи бор-ку... ана ўшанинг аммасига хола, холасига эгачи, эгачисига бола бўладир... Билдингизми? Ана мана бу ўзи ёш, сўзи тош, кўзи бебош, қорақош, эси чош, вош-вош қизингиз аслда боғдодлик экан, шу учун боя мен билан гап бошлаган вақтда «ўлпон»дан тушиб «луқмон»дан чиқди-да! Баракалла, неча хирмон эси бор бу боланинг, фақат йиғиб олатурган деҳқон керак, деҳқон!..

Ерқин (уялиб). Кал бўлмай ўлсун! Хола, айтсангиз-чи, бир қовуз чалиб, ўқиб берсин.

Момо. Ҳой, сиз менинг қизимга бир қовуз чалиб, газал ўқиб беринг!

Кал. Хўп, тасаддуфнинг бўлай, хўп!

Ерқин (калга). Қовузингиз қани?

Кал (дарров орқамачасига бурилиб). Биз қовузимизни орқамизга осиб оламиз-да, ойимпошша, Пулат ўғри бўлса, лаънат тавқини бўйнига осиб олибдир...

Ерқин (бирдан ранги ўзгариб). Пулатни сиз ҳам биласизми?

Кал. У ўғрини билмаган ким бор? Каттадан тортиб кичиккача. Итдан тортиб мушуккача ҳамма биладир уни!

Ерқин (хаёла суриб туриб). Шунчами?

Момо (калга). Гапни кўн чўзмасдан чалақолинг!

Кал (қовузни олиб созлайдир). Нима чалиб, нима ўқиб берсам экан?

Момо (Ерқинга яқинлашиб). Қизим, нимага нафасинг ўчиб кетди? Айт, нима чалиб берсин?

Ерқин. Менга ҳеч нарса керак эмас, бўлди!

Кал. Хола, нима бало бўлди? Ойимпошшанинг кўнгилларида гам шамол юриб қолибдирми? Бўлмаса, биз ҳам дўконни йиғиштирайлик. Бу ерда бозор олмайтурганга ўхшайдир. Хайр, майли, бу бозор бўлмаса нариги бозор-да! «Чор бозорчи»га буниси бўлмаса, у бошқаси... (Жавоб кутгандай қараб турадир.)

Момо. Кўп гапирмасдан бирорта янги газалдан ўқий беринг!

Кал! Чалаберамиз, ўқий берамиз, лекин... (Секин.) Ойимпошша шайтонлаб қолмасинлар, дейман...

Момо. Гапни чўзмасдан бошланг, тезроқ!

Кал. Хўп, амма, садағанг кетай, қулинг бўлай! (Бошини қайшиб, ўйланиб.) Янги газал дедингиз... Энди

битта янги газалим бор, кеча эрта билан пишиб, банд берган ўзи... Ушани ўқийман, бўлмаса. (Бошлар.)

(Чолғи)

Бек бўлишга, хон бўлишга, шох бўлишга интиласиз, Пўлатжон ўғри! Аслингиз ким? Наслингиз ким? Ким бўласиз? Гапиринг тўғри!..

(Чолғи)

Бакабумбурбанг... бакабумбурбанг...

Банг... банг...

Ёрқин (зарда билан). Тўхта, кал! Бас, бўлди! (Момо ҳайрон.)

Кал (қовузни қаттиқ «ғийт» этдириб, ўша «ғийт» товушига «хўп» сўзини тўғрилаб тўхтайдир). Хайр, мана тўхтадик! Пўлат ўғрининг таърифини эшиткали қўрқдингиз, шекилли. Лекин, Ойпошша, икки оғизгина эшитсангиз бўлар эди. Мунга айтган одам жуда рост айткан. Пўлат ўғрини сиз танитайсиз... Мен танийман, жуда яхши танийман; бир ярим ойдан бери бирга эдим... (Момо яна ўтириб китоб ўқиғали бошлайдир.)

Ёрқин (ишонмайроқ). Пўлат биланми?

Кал. Ҳа, худди ўзи билан.

Ёрқин. Бўлмаса ўша беаъни газалларини кўйиб туриб, унинг қилган ишларидан гапириб берсанг бўлмай-дирми?

Кал. Жуда яхши, пошшам! Уни, менимча, билатурган ҳеч ким йўқ! Гапни мендан сўраг! (Бошини қайтиб ўйланиб.) Лекин... Лекин пошшахон, у гапларнинг орасида қанча баланд-пасти, бирмунча удир-будир, ҳа, анчагина яхши-ёмони ўтадир... Энди ўшаларни қандай қиламиз!

Момо (китобдан бошини кўтариб). Кал ўлгур, ҳеч бир дуруст гапинг йўқ экан-да; ҳаммаси тиканли, ҳаммаси аччиғ-заҳар гаплар экан-да? Қўя қол бўлмаса!

Ёрқин (қаттиқ). Йўқ, йўқ! Холажон, сиз аралашманг!

Кал. Холажонингиз аралашмайтурган бўлсалар, бу ерда шамдай қотиб туришларидан нима фойда бор? Бу ердан чиқиб турсинлар-да, у... нарига борганларидан кейин, аралашмаслик ўшанда бўладир... Ҳа, иннайки, гапни ҳам жуда тасбеҳ қилиб чиғиб, ўсал топиб эзиб юборсан бўладир... Унда ўзимиз ҳам, хонпошша, минг пошша... Андиша хархашаларини олиб ташлаймизу... тез

пишар бўлиб олиб... ўтдай қизиб, булоқдай сизиб, гап-сўз кўчаларини яланғосқ бўлиб кезиб берамиз!

Ёрқин. Пўлат тўғрисида, ахир?

Кал. Ҳа-да, шохим!

Ёрқин (Момога эркаланиб). Холажон... Холажон... сиз жиндаккина... (Момо индамасдан ўрнидан туриб кета бошлайдир.)

Кал (ўзича). «Жиндаккина чиқиб туринг! Ҳа, жиндаккина...» Бошланди-ку, бошланди-ку эркалик, бошланди-ку лўлилик! Хулқ ҳам дейман ўзи, шу қизга хатм бўлган экан-да! ¹ (Момо чиқиб кетадир. Кал унга тақлид қиладир.) Ана холангиз ҳам майда босиб, йўргалаб кетдилар... Кетишини қаранг, юришини кўринг, бедана уятли, қарга шарманда, ҳакка армонда. (Тақлид қиладир.) Марҳамат, Ойимпошша, биз тайёр.

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Ёрқин, Кал

Ёрқин. Қани, гапир энди, Пўлат тўғрисида нима биласан?

Кал (яқин келиб, ҳар хил кулкили ҳаракатлар билан бошлаб). Пўлат тўғрисида эмас, Пўлат билан Ўлмас ботирнинг қизи Ёрқиной тўғрисида бирмунча нарсга биламан!

Ёрқин (сесканиб). Нима? Нима дейсан? (Ўзича.) Худойим, мен қандай бир балога йўлиқиб қолдим? (Калга.) Ёрқиной тўғрисида?

Кал. Ҳа, Ёрқиной тўғрисида.

Ёрқин. Ёрқиной деган ким экан?

Кал (пиқиллаб кулиб). Ҳҳо... Ҳҳҳе... Ёрқиной, ахир... Ёрқиной... (Бирдан.) Ҳозир мен сизга унинг кимлигини айтсам ўзи эшитиб қоладир-да!

Ёрқин. Ўзи йўқ одам қаердан эшитсун?

Кал. Ҳа, рост-а, бу ерда, дарҳақиқат, мен билан Ёрқинойдан бошқа ҳеч ким йўқ-а...

Ёрқин (жиддий). Вой ўлгур Кал, сен кўп нарсдан хабардор кўринасан. Ёрқин деганинг мен эканман, шундайми?

Кал. Худди ўзлари!

¹ «Шу қизга боғланган, аталган, маҳсус қилинган» мазмунда.

Ерқини. Хўш, гапининг ўзига кел: Пўлат билан менинг тўғримда нималар биласан?

Кал. Нималар дейсизми? (Бошлаб.) У... апорзорнинг ёнида бир кун кечаси бўлиб ўтган ишларни... Қумри деган қизнинг чақиб қўйишини... оталарининг қилич кўтариб чиқишларини... орага одам суяклари билан эски аризаларнинг келиб тушишини... Пўлатнинг ўша ердан қочиб кетишини... Ўша ерда сизнинг эмас, Ерқиной деган қизнинг кўнгли кетиб йиқилиб қолишини — ҳаммасини, ҳаммасини биламан.

Ерқини (ўзича). Тангрим, нималар эшитаман? (Калга.) Бу гапларни қаердан эшитдинг?

Кал. Тоғдан — тошдан...

Ерқини (бўғилиб). Тоғдан — тошдан гап эшитилармиди, Кал ўлгур?

Кал. Ҳа, ундай бўлса, «кимдан эшитдинг» дегн! Мен уларни Пўлатбекдан эшитдим.

Ерқини. Пўлатбекдан?... Қачон?

Кал. Боя айтдим-ку: бир ярим ойдан бери биргамиз, бир ярим ойдан бери эшитиб келаман.

Ерқини. Ҳозир ўзи қаерда?

Кал. Шу ерда, пошшам!

Ерқини. Гапингга сира тушуниб бўлмайди. Ҳали тоғ-тошда дединг, энди шу ерда дейсан...

Кал. Ҳа, рост айтаман: илгари тоғ-тошда эди, ҳозир шу ерда.

Ерқини. Яна англамайман! Шу ери — қай ер?

Кал. Англамасангиз, англамайсиз экан-да! (Қўли билан кўрсатиб.) У... ана шу ерда.

Ерқини. Ох, худойим, сира-сира тушунмайман! Ипини мунча чувалтирасан, Кал?

Кал. Пошшахон, бўйига етган қиз бўлсангиз ҳам, ип эшишни билмайсиз экан-да? Хайр, майли, хафа бўлманг, ҳозир тушунтириб бераман: Пўлат сизнинг даргоҳингиздан чиқиб кетгандан кейин кум чўлларидаги ўғриларга бориб қўшилди, шундан кейин бир қур «Пўлат ўғри» деб ном чиқарди (Секингина.) ўғри деганда ҳам энди ўғрики, ўғриларнинг адабини бературган ўғри... Ҳозирда бўлса сизнинг отангиз кўп қўшин билан бориб, ўраб қолди. Энди аҳвол ёмон... Ҳозир отангизнинг кўлига таслим бўлмоқчи. Шунга энди ўзи билан отангизнинг ўртасига сизни восита қилиб қўймоқчи...

Ерқини. Тушунтирмай ўл. Яна тушунмадим. Мени қандай қилиб восита қилар экан?

Кал. Ипининг у чигали жуда ёмон, уни мен ҳам еша

олмайман... Уни, ўз оғзидан эшитасиз. Мен бўлсам... (Секин.) сизни олиб кеткали келдим. У сизни (Кўрсатиб.) ана у ёқда, бир ўртоғининг боғида кутиб турадир.

Ерқини. Шундай дегил, Кал. Энди тушундим. Демак, сени қовузчи қилиб, ҳийла билан юборган Пўлат экан-да?

Кал. Ҳа, баракалла, топдингиз; ақлингиздан айланай, пошшам!

Ерқини. Пўлатдан бирорта нишон ё аломат бўлмаса, мен ҳар бир келгинчи-кеткинчининг сўзига ишона берармидим?

Кал. Пошшам, адашасиз: мен келгинчи-кеткинчи эмасман. Мен, сизни олиб кеткали келган катта бир элчиман. Сизни олмасдан кетмайман. Пўлатбекнинг нон-тузини еганман, ҳалол қилмасам, тинчлана олмайман, сизни ишонтиратурган бир аломат, бир нишон бўлмаса мен овора бўлиб келмас эдим. Нишон бор, пошшам!

Ерқини. Қандай нишон у?

Кал. Тилла узук! (Тескари бурилиб қўлидан оладир.) Мана, худди ўзиники! (Ерқин олиб кўради.) Ўхшайдирми? У... Қошнинг ўртасидаги кичкина чизикни кўринг... Қошнинг бир чеккасидаги майда хатни кўрдингизми? (Секин.) Худо биладир, Ерқин пошшанинг ўзлари берган узукми, дейман?

Ерқини (севинган, кўзлари кула-кула 'хаёлга берилгандир). Гапирма, Кал!

Кал. Йўқ... сиз бергансиз деганим йўқ... Ерқин пошша бергандир дейман...

Ерқини (хаёл билан). Жим! (Илжайиб ўйланадир.)

Кал (секин). Нима бўлди, пошшам? Узук сиз айтган нишонга тўғри келадирми, йўқми? Нима дедингиз?

Ерқини (ўйда, бир оздан сўнг бирдан). Хайр, худди ўзи... бўлди! Қандай қилиб борамиз?

Кал (секин). Бўлди дедингиз-а? Унадингиз-а? О-о... баракалла, дадил экансиз!

Ерқини. Тез бўл, айт: энди қандай қилиб борамиз?

Кал (секин). Сиз шу ҳовлидан ана у... орқа томон кўчага ўта олсангиз бўлди, мен бу томондан бориб отни ҳозирлаб тураман. Лекин эркак кийимида чиқинг.

Ерқини. У нимаси тагин? Мен эркак кийими кийиб ўлтираманми?

Кал. Эркак кийими кийиш ҳам қийин иш эканми? Бошингизга бир қалпоқ илиб, устингизга бир чакман ташладингиз, бўлди-да?

Ерқини. Хайр... эҳтиёт ҳам зарур, қилич-қалқон-чи?

Кал. Уларнинг кераги йўқ. Менинг ўзимда бор, ўша

бас. Пўлатбек жуда саксон тош йўлда эмас. Мана шу ердагина, бир пасда бориб қоламиз. Иннайкейин: Пўлатбекнинг ҳозирги аҳволи битта-яримта қилич билан тузалатурган эмас... (*Ёрқин ўйлаб кетадир.*) Менга рухсат берасизми, кетсам? (*Жим.*) Хайр бўлмаса, оймпошша, мен кетдим. (*Кетабошлайдир.*)

Ёрқин (*ўзига келиб*). Хой бебош кал, қаерга?

Кал. Рухсат сўрасам индамадингиз, хаёлингиз, нима бало, тоғ-тошларга учиб кетканмиди? Бекни ўйлаган бўлсангиз, арзийдир, бемалол ўйлайберинг, мен кетдим. (*Чиқади.*)

Ёрқин (*орқасидан*). Хой эси пас, Кал, қайси вақтда учрашамиз? Айтмадинг-ку!

Кал (*қайтиб*). Ҳа, айтканча-я: эртага мана шу вақтларда. Эсни қаранг-а, оймпошша-я... Шўр дарёдан ҳам ўтиб кетиб қолибдир-а...

Ёрқин (*орқасидан*). Пўлатга бориб айт, эртага албатта кўришасиз, де.

Кал (*яна қайтиб, шошилиш ва паст овоз билан*). Эртага албатта, кўришасиз, оймпошша! Эртага, албатта, кўришасиз, эртага, албатта, қовушасиз, эртага, албатта, муродингизга етиб, мақсаднинг нақ белига тепасиз! (*Югуриб чиқади. Ёрқин орқасидан кесак отиб қолади.*)

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Ёрқин ёлғиз

Ёрқин (*оғир ўйда*). Кўз олдимда ҳозир икки нарса баробар кўриниб туради: бири бениҳоя чуқурлик, жар, яна бири гуллар — чечаклар тўлиб тошган бир боқча... (*Жим сунага келиб ўлтиради.*) Менда ҳозир ақл деган нарса йўқ! Ақл, эс, андиша... Мундақа нарсалардан ҳеч биттаси қолмади! Менинг қошимда биргина Пўлат бор, унинг қилич ялангочлаб, қалқон тутиб турган гавдаси бор. Пўлат! Пўлат! Золим Пўлат! Жаллод Пўлат! (*Секингина босиб Моомо киради. Ёрқиннинг сўзлаб турганини эшитиб индамасдан, билдирмасдан тинглайдир.*)

САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Ёрқин, Моомо

Ёрқин (*Момонинг борлигини билмасдан ўзича сўзланади*). Марҳаматсиз Пўлат, шафқатсиз, бағритош Пўлат! Сенинг учун мен ҳар бир маъқулдан юз ўгириб, ҳар

бир помаъқулга «хўп» дейман... кўрдингми, билдингми, бир Кал... бир ифлос Кал...

Моомо. Қизим, Кал нима бўлди?

Ёрқин (*чўчиб*). Ох, хола, сизмисиз? (*Шошиб.*) Калми? Кал... (*Бирдан.*) сиз қаерда эдингиз?

Моомо. Мен ичкарида эдим.

Ёрқин. Ичкарида дейсизми? Ичкарида нима қилдингиз?

Моомо (*оғир, эзилган, қийналиш билан*). Нима қилар эдим, «Кал билан бемалол дардлашиб олсин қизим» деб ўша ерларда йўқолиб турдим... Қани қизим, нималарни дардлашдинг?

Ёрқин (*ўзини ўнглаб олиб*). Э... Кал ўлсун, Пўлат тўғрисида бирорта янги гап айтармикан десам... оғзига келган беҳудаларни жоврадию... Иннайкейин қувлаб юбордим.

Моомо (*оғир дам олиб*). Ох, қизим, менинг биттагина қизгинам; сен кимсан, нимасан, ўзинг биласанми? Ўйлайсанми?

Ёрқин (*қўрамас*). ¹Мен, юртининг энг катта ботири, энг обрўли сардорининг қизи... Ёрқинпошша бўламан! Ҳа, нима бўлибдир.

Моомо. Бугина эмас: хонимизнинг бўлғуси келини, хонзодамиз Товхонбекнинг келгусидаги йўлдоши!

Ёрқин (*ҳаҳ-ҳаҳ отиб*). Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа! Хонзоданинг хотини эмиш!.. Тушингизин сувга айтинг! Мен, унақа шаҳзодалардан мингтасини қатор қилиб чизиб қўйганда от-қоровулликқа ҳам олмайман! Хола, хонзодангиз осмондаги ёруғ юлдузга тега олур, кўлидан келар, лекин, менга асло, сира тега олмас.

Моомо. Қизим, сен ҳали нима хаёлларда юрибсан?

Ёрқин. Хола, сиз ҳали нима хаёлларда юрибсиз?

Моомо. Менда хаёл-маёл йўқ. Сен Хонзодамизники бўласан, бошқа гап йўқ!

Ёрқин. Қандай? Қандай? Ахир?

Моомо. Қандай-мандайни йўқ. Сен отангнинг қизисан, отанг шахзодага ваъда берган, урушдан келдими, тангри тиласа, тўй.

Ёрқин. Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа!

Моомо. Кулма, қизим, кўп кулма, бир кун йиғлаб қолмагил! Биласанми, отанг сени Хонзодага бермак учун кўп ердан келган совчиларни қайтариб юборди. Биласанми,

¹ Писанд қилмас мазмунида.

ана у Нишобсойнинг беги бор-ку? Бу мамлакатда отангдан кейин энг катта одам ўша. Унинг гапини қинчоқ хон ҳам қайтармайдир. Ундан ҳамма мамлакат кўрқадир, ҳатто хонимиз ҳам кўрқадир... «Ҳайт!» деса борми, мамлакат тўз-тўполон-да!

Ерқин. Хўш?

Момо. Ҳа... сени Хонзодага бераман деб, отанг ундан келган совчиларни ҳам қайтариб юборди.

Ерқин. Қайтармасини эди, берсини эди, Хонзодагиздан кўра ўша яхши эди...

Момо. Ҳой, ҳай қизим... Ҳали сендан келган гап шуми? Гавҳар билан тошини ажратқундай ҳам ақлинг қолмадими? Хонзода нимаю Нишобсой беги нима? Орада ер билан кўк қадар фарқ бор. Хонзода ён, иннайкейини, ер юзида битта-ю битта чиройлик йиғит, Нишобсой беги бўлса 40—50 га бориб қолган, отанг тенглик ҳуқуқ¹, нечта хотини бор одам... Хунукликда у ҳам дунёда битта, ҳай қизим, ҳай...

Ерқин. Хола, нима десагиз деги, менга хонзодадан кўра ўша бек яхши, минг-минг мартаба яхши. Хонзодага бературган бўлсангиз, Нишобсой бегига «жон» деб, ялиниб-ёлвориб юриб тегаман!

Момо. Мунча яхши кўрсанг, бор, ўша Нишобсой бегига тегиб олақол! *(Бурилиб кета бошлайди.)*

Ерқин. Тегаман, тегаман, рост, тегаман! Совчи юборинг! *(Ўрнидан туриб.)* Ҳой хола, қаерга кетаётибсиз? Совчиликками?

Момо *(бурилмасдан)*. Ҳа, совчиликка! Нишобсой бегининг ёнига совчиликка!

Ерқин *(қаттиг қулиб)*. Ҳа-ҳа-ҳа!.. Мендан салом айтинг! Сенин яхши қилеун, тўйини катта берсун, жойини қалин солесун! Эртага кечаси — мана шу вақтда ҳалиги Қалин «вакילותа» қилиб — бирга келади, деги! Ҳа-ҳа-ҳа!.. *(Хола келади, бу суланинг қирғоғида қараб қолади.)*

Парда тушади

УЧИНЧИ ПАРДА

Бу парда ўн мажлисдан иборатдир

АРАЛАШАДИРНАР

(кириш тартиби билан)

Ерқин — Бурунгидай.

Нишобсой беги — хунук, қўноқ, тўнг, мағрур.

Қал — Нишобсой бегининг одами. Бурунгидай ҳирсли бир одам — 50 ларда.

Иккинчи парда билан учинчи парда орасида бир ҳафта.

Нишобсой бегининг боқчаси. Тўрида қалин, гулдор, баланд эски девор йироқдан кўринади. Дарахтларнинг орасида кичкинагина бир сунача. Устида гилам, кўрна-тўнак, пўстак ва бошқалар.

Қундуз. Суначани қўшининг тигларидан қари, қалин дарахтларнинг шохлари ва баргчалари санлайди. Кўланка, вақт кечга яқин. Ҳеч ким йўқ. Жимлик. Бир оздан сўнг Ерқин келиб чиқади.

БИРИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин ёлғиз

Ерқин *(хафа, парижон, эзилган бир ҳолда чиқиб келади-да, уёқ-буёқни яхшилаб қараб олгандан сўнг дармонсизгина суначага ўлтириб, оғир гапиради)*. Пўлат деганда ҳар нарсадан кечатурган бўлиб қолибман. Пўлат учун ҳар бир ҳалокатга югуриб боратурган ҳолга келибман. Бир Қал, бир ифлос Қал келди-да, тўрт оғиз сўз билан авраб, олиб чиқиб кетди. «Пўлатнинг ёнига олиб бораман» деб алдаб, мана бу қонхўрнинг қўлига келтириб берди. Мен ўзим эмас, ҳатто отам ҳам мунинг совчиларини қайтариб юборган эди. Хонзодага, шундай чиройлик ён йиғитга теккали унамасдан букун мана... кимнинг қўлига келиб тушдим? «Пўлатнинг ёнига бораман» деган хомхаёл билан холамга нималар дедим-а? «Нишобсой бегига

¹ Ҳуқуқда отанг билан баробар мазмунида. Бу ўрида ўша давр услубида битилган.

тегаман, бориб айтинг: жойни қалин солсин, эртага кечаси ўзим бораман!» дедим — бу гапларим холам бечоранинг юракларини қопқора қон қилгандир. «Жойни қалин солсин» деб холамга аччиғ қилган эдим, «Хонзодангиздан ўша Нишобсой беги минг мартаба яхшироқ» деган эдим... Энди, унинг панжасига келиб тушганимдан кейин мундан кўра Хонзода яхши эди деб қолдим... (Жим.) Йўқ. Йўқ! Хонзода ҳам курсин, бек ҳам! Пўлат, Пўлат... Ялангоёқ, ўғрибоши Пўлат керак! (Жим.) Пўлат дейман, Пўлат учун ёнаман. Аммо, кимнинг панжасида турганимни ўйласам қўрқиб кетаман! Рангини кўргундай бўлсам юзимда қон асари қолмайди, юзим оппоқ пахтадай бўлади. У жаллод бўлса сира парво қилмасдан, менга, худди ўз хотинидай муомала қилади. Тортинмайди, тўппа-тўғри устимга босиб келаберади, «Ойимпошша» дейди, кулади... Кулмай ўлсун, кулганда ҳам алвастилардай ёввойи кулади... (Жим.) Келганимга мана буқун уч кун бўлади; шу уч куннинг орасида ҳар йўл билан мени унатишга ҳаркат қилиб кўрди; кўз ёши билан, жиннилик билан, унамай келдим. Энди бу бераҳим, албатта, кучлаш йўлига киради. Кучласа, ҳар нима қилса қўлидан келади. Мен, у билан олишолмайман, енгиламан... Ёлғиз мен, кучсиз мен... (Хаёлат билан.) Агар... агар битта қилич билан қалқон бўлса, мен бу ердан қутилар эдим! Йигирма, ўттиз, юз киши келса ҳам сўз бермас эдим! Йўқ... йўқ... бир пичок, бир темиртак ҳам йўқ... (Жим.) Шу кеча муқаррар қилиб қўйган ўйларим яхши, ўшанга караб иш қилмоқ лозим. Қалнинг ўзгинасини йўлга сололсам ҳам марра меники. (Ўйлаиб кетади.) Йироқдан одам товушлари; бирдан уйғонгандай бўлиб. (Келарлар! Туриб қараб.) Кимлар у? Ҳа... бири бекнинг ўзи, бири... ҳа... Кал ўлгур экан. Бек ҳозир мени чақириб, яна гапга солса керак. Агар иш ўнгидан келиб қолса, бир бошини ер эдим-а, бу қонхўрнинг! (Жим.) Энг аввал Қалнинг бошини айлантириш керак бўлади. (Чиқиб йўқолар. Ташқаридан товуш: «Хизматни катта қилдинг, катта хизмат қилдинг, Кал! Берган пон-тузимни ҳалол қилдинг!») Шу сўзларни айтиб Нишобсой беги киради, ёнида Кал. Теварак-атрофга қарамасдан тўғри келиб супачага ўлтиради.

ИККИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Кал

Бек. Кал, катта иш қилдинг, жуда катта иш қилдинг. Хонзоларга лойиқ бўлган бир қизни келтириб бердинг.

Кал. Қуш уясидадан учди, сизнинг қафасингизга келиб тушди; ёзга айланди қишингиз, лекин... қафасдаги қушни саломат сақлашлик энди сизнинг ишингиз! Бегим!

Бек (жулиб). Ҳа, албатта.

Кал. Нишобсой беги деган киши жуда катта. Ақлда, ишда, фаросатда хонимизнинг қошида сизнинг обрўйингиз жуда баланд, лекин, Ўлмас ботирники — гапнинг рости — сизникидан ҳам нечанд...ҳа, агар бир киши чиқиб, сизнинг обрўйингизга илиқиб... бир оғиз бир нарса, деб қўйса борми?.. Сиз ва бизга кенг дунё ҳам торми...эхтиёт бўлиш керак, ўзингиз ҳам жуда зийраксиз, бегим!

Бек. Бу сирни сен-мендан бошқа яна ким билади?

Кал. Сиздан-мендан бошқа, олақашқалар яна бор, ҳаммаси сизга қадрдон, бизга ёр... бири — ҳалиги терак довои, яъни... новча полвон, яна бири кампир бола, яъни... ичкаридаги оқсоч хола...

Бек. Яхши. Уларнинг ишини ўзим тугатаман!

Кал. Айланай бегим, ҳайр ҳачир кийгим, қанақасига тугатасиз? Бизга ҳам жиндак баён этасиз.

Бек. Қанақасига бўлар эди? (Ишорат билан бош кесдиришни кўрсатиб.) Мана мунақасига!..

Кал (орқасига тисарилиб кетиб). Бек!

Бек. Оғзингни очма! Бас! (Сўзни буриб). Қани, гапириб бер энди. Қандай олиб келдинг? Кечаги гапинг чала қолиб эди.

Кал (дудуқланиб). Ке... Ке... кеча нима деб эдим. (Жим.) Ҳа, боқчада кўришганларимни айтиб берган эдимми?

Бек. Юрагинг курсин. Кал, мунча қўрқасан? Рангинг ўчиб кетди-я, уят эмасми кап-катта одам? Хайр, гапингни бошла! Кеча узук берган жойга келиб эдинг.

Кал (ўзини тўхтатиб олиб). Ҳа, Пўлатнинг узугини бердим. Дарров ишона қолди. Эртаси куни кечаси орқа томондаги даричадан чиқди, от тайёрлаб туриб эдим, миниб келаберди. Бирмунча йўл юриб тонг ёриша бошлагач, «Кал ўлгур, алдадинг шекилли!» деди. Мен яна алдаб-сулдаб олиб келдим-да, ярим йўлга келгандан кейин бир қишлоқда — бировникига кириб қиттак сув ичиб чиқдим. Ўша жойдан бир баҳона тойдим: «Пўлат нарига жилибди, келсалар орқамдан борсинлар деб тайинлабди» дедим. Шу билан алдаб-сулдаб буёққа олиб келдим... Мана шу холос!

Бек. Узукни кўрган ҳамон ишониб келаберди дегин!

Кал. Кўрдию ишона қолди.

Бек. Узукнинг хизмати катта бўлибди-да?

Кал. Қўлга тушириш ҳам осон бўлган эмас, бегим.

Б. е. к. Унисени биламан. (Жим.) Пўлат ўғрининг ишқин ҳам дейман, қизинг тоза жигар-бағридан урган экан-да, а? Кал. Шунин айтаман, бегим.

Б. е. к. Ўлмас ботирдай одамнинг қизи шундай енгил, беандиша бўладир деб ким ўйлай оладир?

Кал. Э... бегим, қиз беандиша эмас; қизда гап кўн. У ишларнинг ҳаммаси ўша ишқ ўлгурнинг кучлилигидан... Ўзингиз айтгандай, жигаридан урган бўлса нима дейсиз? (Бир оз ўйлаб.) Бегим, бу буюм жуда бебаҳо. Нодир буюм... Шундай бўлгандан кейин муни сақлаш ҳам жуда қийин бўладир. Ўлмас ботир мардлар майдонида хоини деб ўғрилар билан солишиб ётибдир. Агар қулоғига чалингудай бўлсамиз? Худо сақласун!

Б. е. к. (бирдан севиниб кетиб кибр билан). Э... Кал, сенинг ҳеч нарсдан хабаринг йўқ. У буюмни сақлаш учун мен шундай тadbирлар қилганманки, бир ўзим биламан-у, бир худо биладир. Айтканча Тошлоқбой келдими?

Кал (ўйлаб). Келиб эди, шекилли.

Б. е. к. (аччиғланиб). «Шекилли»ни қўймай гапир. Келганми, йўқми?

Кал. Қасрга кетиб эди ўзи?

Б. е. к. Аста-фурулоҳ! Сенинг у билан ишинг бўлмасун; келганми, йўқми?

Кал (ўйлаб). Ҳа, келган экан, келган!

Б. е. к. Аниқ биласанми?

Кал. Аниқ биламан, энди эсимга тушди. Букуи тоғга яқин қоровул дарвозани очаётиб «Тошлоқ, сенмисан?» деб сўраган эди.

Б. е. к. (хурсанд). Ҳа, бўлибдир, бўлмаса, энди Ўлмас ботир қизи тўғрисида хотиржам бўлсак бўладир. (Кал ҳайрон.)

Кал. Энди бояги (Кўли билан курсатиб.), мана «мунақаси» бўлмайдими?

Б. е. к. (ёввойи кулиб). У ўз йўлида бўла берадир. Ҳалиги иш «Ўлмас ботир сирдан огоҳ бўлмасун» деб қилинган тadbир; бу «мунақаси» сирдонлар сирини фони қилиб қўймасун деб қилингуви тadbир... Ҳаммаси ўз йўлида, сен бу ишга аралашма! Сен катта хизмат қилдинг, ҳалол хизмат қилдинг, баракалла сенга!

Кал. Хизматини-ку ҳалол қилдим-а... Лекин, ҳароми энди чиқатурганга ўхшаб қолди-да! (Ўзича.) Бормай ўлайин, шу ишни қилмай ўлайин!

Б. е. к. Яна нималар деб гудранасан, Кал?

Кал. Икки кишининг қони беҳуда тўкиладир-да...

Б. е. к. (жеркиб). Жим! Жим! Бўлмаса сенинг би-

лан менинг қоним тўкилганими? Ҳа, эҳтиёт бўл Кал, бу сирини сен ҳам биласан, сенинг ҳам қонинг тўкилиб қолмасин!

Кал (зўрға, ясама ботирлик билан). Майли... Менинг қоним тўкилса садқан сарига... Бошқаларники тўкилмаса яхши бўлур эди.

Б. е. к. Менга ақл ўргатма, Кал! Мен ўз ишимни билиб қиламан. Кал, сен менга қиз тўғрисида гапир! Муни нима қиламан энди? Гапга сира унамайдир-ку? Минг хил йўл билан айлантриб кўрдим, йиғлайдир, кўнирадир, тошадир холос! Нима қилай, энди куч билан янчайинми? Уч кунгача хўн ялидим, ёлвордим, кўрқитиб ҳам кўрдим, алдаб ҳам кўрдим, бўлмади. Энди сабрим тугади, ниқоҳга рози бўлмаса, бениқоҳ ҳам қўл узатаман!..

Кал. Бегим, мен сизнинг бир итингизман; энг камтариин, энг настарин бир итингизман... «Ма!» десангиз келаман, «кет!» десангиз кетаман. Лекин, ҳар нима бўлса ҳам ёшим сиздан улугроқ, дунёни сиздан кўра кўпроқ кўрганман... Менинг насиҳатимни ҳам тинглаинг: қизга зўрлик қилмай туратуриинг, яхши гап билан ҳам унатамиз. Сиз ҳозир чақириб олиб юмшоқлик билан бир айтиб кўринг, кўнмаса мен ҳам гапирарман. Ҳа, шундай қилин, бегим! Кичкина одамнинг қизи эмас, Ўлмас ботир, ахир, маълум. Ширинлик билан, рози-ризолик билан бўлса, кейинча Ўлмас ботир ҳам индай олмай қоладир. Қиз ўзи ўз ризолиги билан сизнинг қўйингизга киргандан кейин бир ота эмас, минг ота ҳам жим қола берадир. Ўлмас ботирдай одам ҳам ўшандай вақтда дамини чиқара олмай қоладир. Мен букуи эмас, эртани ўйлайман, бегим!

Б. е. к. (ўйчан). Рост айтасан, кал! Гапларинг маъқул, майли яна бир оз бардони қилайлик. Лекин қиз сира унамасми экан дейман?

Кал. Сизга унамай кимга унасин? Дарров уч куннинг ичида унаб қўйса яхши бўладирми? Бир ҳафта, ярим ҳафта... бир ой, ярим ой...

Б. е. к. Пўлат ўғрига нима учун бир кечадаёқ унаб қўйди?

Кал (кулиб). Э... бегим, боя ўзингиз айтгандай «жигар-бағридан урса» нима қилсин?

Б. е. к. Оҳ! Жигар-бағри қурсин! Бор, бор, тез топиб кел! Яна бир насиҳат қилиб кўрай!

Кал. Ҳа, баракалла, шундай бўлсун бегим. Мен ҳозир топиб келаман! (Чиқади.)

УЧИНЧИ МАЖЛИС

Бек ёлғиз

Бек (*жим, ўйланадир*). Сир билганлардан иккитасининг боши кетар эмиш-да, биттасиники қолар эмиш. Қал ўзи, яхши киши. Яхши, ҳалол хизматкор. Берган нон-тузини ҳеч ҳаром қилмайдир. Йўқ, Қал ўз қилган ишини ўзи бузмас! (*Жим.*) Қани, қиз энди нима дер экан? Бу сафар ҳам ўзим яхшилаб айтиб кўраман. Юмшаса, юмшади, юмшамаса Қалнинг ўзини ишга соламан. У билан ҳам бўлмаса... Иннайкин аяб ўтирмайман. «Қизнинг нозин қачонгача?» дерлар... Кейин ноз қилолмай қолалар. (*Жим.*) Отаси катта одам, обрўлик одам, ундан ҳайиқиш керак эди. Лекин, мен хийлани шундай жойига қўйдимки, Ўлмас ботир қизини икки қўллаб эмас, тўрт қўллаб менга тутадир! Қиз ҳам менинг тўғримда отасига яхши гапдан бошқа ҳеч нарса айта олмайдир, айтса ҳам отаси ишонмайдир. Бу тарафдан ҳам хийлани ўрнатқанман. (*Бир оз жим.*) Минг ёқдан айлантириб келганда ҳам қиз меники! (*Эслаб.*) Тошлоқбой бериб келибдир. Эртага энди иккинчи хатни ёзиб юборсам ҳам бўладир. То бу хат боргунча Пўлат ўғрининг иши ҳам тугаб қолар. Иннайкин, худо хоҳласа, тўй... (*Ташқаридан Қалнинг товуши: «Ойимпошша, сиз менинг худо берган қизимсиз, кўксимда кулган юлдузимсиз, қўлимга қўнган қундузимсиз, яйраб юрган қўзимсиз, учиб ўйнаган қўнғизимсиз, қараб турган кўзимсиз, қизариб турган юзимсиз, тўкилиб турган сўзимсиз, мана бу бек ўғлига совға қилиб олиб келган юзимсиз...» шу сўзлар билан Ерқинни олдиға солиб Қал кирадир.*)

ТўRTИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Қал, Ерқин

Бек (*Қалнинг гаплари наизъа қилиб ўлтираибдир; Ерқинга жой кўрсатиб*).

Ерқин (*ўйчан кўринадир*). Ўлтира берсинлар, бегим, мен мана шундай тураман. (*Бир чекада ерга қараб адабли турадир.*)

Бек. Ўлтурсангиз бўлар эди, Хонпошша. Мен сиз билан букун хушчақчақ қилиб сўзлашмоқчи эдим.

Ерқин (*бир оз дадил*). Бегим, хушчақчақ қилиб

жаноблари сўзлашадирилarmi. (*Қални кўрсатиб*) Ё бу кишимми?

Қал (*қизга хўмрайиб қараб, ўзича*). Ҳа, қиз ўлгур, ишини буздинг. Мени шу суҳбатдан маҳрум қилдинг! (*Питиллаб қоладир.*)

Бек (*завқланиб*). Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа-ҳа!... Хўп, хўп Ойимпошша, хўп. (*Қалга ишора қиладир, Қал хоҳламасдан — гудраниб чиқиб кетар.*)

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Ерқин

Бек (*хурсанд*). Ана Ойимпошша, Қални ҳам ҳайдадим, айтганингиз бўлди.

Ерқин (*дадил*). Қалингиз шундай нарсани, уни чақирини ҳам қийин. Ҳайдаш ҳам... (*Ўзи бориб қараб келар.*) Дуруст кетаётибдир, сизнинг буйруғингизга яхши итоат қилар экан.

Бек. Менинг буйруғимга бўйин эгмайтурган ҳеч ким йўқ, ҳамма бўйин эгадир. Фақат, бир сизнигина гапимизга уната олмадик.

Ерқин. Нима амрлари бор эди?

Бек (*яна жой кўрсатиб*). Ўлтурсангиз-чи, Хонпошша!

Ерқин. Қуллиқ бегим, ўлтираберсинлар, Ўлмас ботир бизга озроққина адаб ҳам ўргатиб эди. (*Бир оз жим.*) Менга яна бир мартаба айтиб берсалар: бизга нима амрлари бор эди?

Бек. Мен сизни ҳалол йўлдош қиламан, деган эдим.

Ерқин (*бирдан ранги ўчиб, дадиллашиб*). Бегим, орада бир монёъ бор.

Бек. Ойимпошша, қандай монёъдир у? Ҳар қандай монёъ бўлса ҳам мен уни орадан олиб ташлайман.

Ерқин. Монёъ деганим бир андишадир. (*Жим.*) Бегим, менда катта бир андиша, бировларнинг андишаси бор.

Бек. Ким экан у «бировлар» деганингиз? (*Кулиб.*) Тоғ кийиги эмасмикан?

Ерқин. Боғда бўлган бир одам, албатта, тоғни ўйлайдир демакчиларми?

Бек (*ўзича*). Гапни қаранг, гапни... (*Ерқинга.*) Сиздаги андиша тоғ кийигининг андишаси бўлса керак, албатта?

Ерқин. Овчининг рўбарўсида турган кийик ўзидан бошқани ўйлай оладирми, бегим?

Бек. Сиздай кийикни ҳар қандай овчидан сақлаб қолсам, нима дейсиз?

Ерқин (нозик). Агар бегараз бўлса, қуллук дейман.

Бек (ўзича). Дод! «Агар бегараз бўлса» эмиш... (Ерқинга.) Хонзодаларга «қуллук» қилиб эгилмаган бўй, биздай бир бечорага эгилса... Шунинг астойдил дея ола-мизми?

Ерқин. Ихтиёр ўзларида... Кийикни овчининг ўқидан сақлагучи агар хонзода бўлатурган эса, кийик кўкенин овчининг ўқига «жон» деб тутиб берадир...

Бек (завқланган, ўзича). Айланай ўша кийикдан. (Ерқинга.) Ундай бўлса, агар сиз уларнинг андишасини қилатурган бўлсангиз, уларни ҳозир чиқариб ҳайдайман!

Ерқин. Йўқ бегим, уларга қилча ҳам озор бермасинлар. Мен сизнинг ҳарамингизга кирсам, уларга қундош бўлиб эмас, чўри бўлиб кираман... У тўғрида сира... сира ўйламасинлар. Агар мен уларнинг ёнларида бўлсам, ўзлари ҳам мени ўз болаларидай кўрарлар эди.

Бек (огир нафас олиб). Ойимношша, сиз мени жуда зўр бир хурсандликка етказай-етказай дейсиз-у... шу андиша орага кириб қолаётибдир-да! Мен сизнинг бояги гапларингизни эшитгандан кейин, гапнинг ростини айтсам, Ойимношша, маст бўлиб қолдим. Келинг, ўша андишани ўртадан олиб ташлайлик, айтинг: у қандай андиша? Кимнинг андишаси?

Ерқин (ақинлашиб, яширин товуш билан). Сирининг андишаси, бегим!

Бек (бир қадар ҳаяжонли). Сирининг? Қандай сир?

Ерқин. Менинг бу ерда эканимни биров билмаслиги керак эмасми? Шу ўзи катта бир сир эмасми? Ана ўша сирининг сақлаш андишаси мени кийнаб турадир.

Бек. Андиша қилманг, пошша, сир асло очилмайдир!

Ерқин (чўчиб). Қандай очилмайдир, дейдилар? Уни билар кишилар бор-ку, бегим?

Бек (чўчиб). Билган кишилар? Кимлар экан улар?

Ерқин. Хола, ҳалиги новча полвоилари. Сўнгра Қал...

Бек (қулиб). Э... ўшаларни айтасизми? Уларнинг иши жуда осон: оғизларига бир сиқим тупроқ ташлаб қўйсак бўладир. Сира андиша қилманг, Хонпошша, бир сиқим тупроқ билан иш битадир.

Ерқин. Бегим, менга мазмун билан гапириб ётибдилар. «Хотин киши ўлимдан қўрқар» деб шундай гапирадиларми? Мен ўлимдан сира қўрқмайман, менинг отам қассобдан баттар эди. Хайр, хола билан Полвоининг бошларини кесдирар эканлар, Қал-чи?

Бек. Қал ҳам ўшаларнинг биттаси-да!

Ерқин. Йўқ, бегим, Қални ўшаларнинг биттаси деб бўлмайдир. Қал жуда қимматбаҳо, топилаётурган бош. Шу учун ўшанинг андишасини қиламан.

Бек. Катта қимматбаҳо бўлса ҳам, сизча эмас.

Ерқин. Мени сизга келтириб берган ўша!!!

Бек. Келтириб бергандан кейин икки ўртада «чақир тикана» бўлиб турган ҳам ўша... Шундай бўлгандан кейин уни ҳам йиғиштириб қўя қоламиз! Хайр, айтинг Пошша-хон, Қалдан хавф борми?

Ерқин. Катта хавф Қалдан!

Бек. Қандай?

Ерқин. Қандай-шундайин йўқ. Қал қизиқ одам, қизиқчилик билан оғзидан ҳар гап чиқаберадир. Бу иш жуда нозик, сал шарпаси чиқдими, тамом!

Бек (қатъий). Бўлмаса, уни ҳам тугатамиз! (Жим.) Рост айтасиз, Ойимношша, Қалдан ҳар дамда бир хавф бор. Уни бу қундан қолдирмай тугатмоқ керак.

Ерқин. Сабр қилсинлар, бегим, Қалнинг ўлмасдан бурун қилатурган оғина хизмати бор: у хизматни боника киши бажара олмайди. Уни менга уч-тўрт қунга берсалар, менинг ишим тугагандан кейин, албатта, бир ёғлик қилиш керак. Қанча қимматбаҳо одам бўлса ҳам... (уялган бўлиб.) Сиз-биздан қиммат эмас!

Бек. Шундай деиш-э, Ойимношша, боним осмонга етди. (Жим.) Ҳалиги буюрмоқчи бўлган ишингиз қандай иш экан, билсак бўладирми?

Ерқин. Ишимни жанобларига айтсам яна ҳам яхши бўладир! Мен ўз уйимиздан бир кечанинг ичиде йўқ бўлиб қолдим. Бу хабар қандай бўлса ҳам шу уч-тўрт қунининг орасида отамнинг қулогига етадир. Отам тажани одам, урушни ташлаб қайтиб келади. «Менинг йўғимда уйимни бўзиб кетар эканлар-да, шунга қарни ҳеч нарсаси қила олмаган хонга хизмат қилдимми?» деб бутун саройини бўзиб юборадир. Шу учун отамга бир хат ёзиб юбораман; «уйда, мен, соғ-саломатман» деб ёзсам, унинг кўнгли тинч бўладир. Бу...

Бек (ғурур билан қулиб Ерқиннинг сўзини бўладир). Э... Хотиржам бўлинг, Ойимношша. Бу тўғрида отангиз томондан асло хавф йўқ. Мен тегишлик тадбирларни қилганман.

Ерқин (сўзини бўлиб). Яъни ўлмас ботирдан қўрқмасликларини айтмакчиларми?

Бек. Йўқ-э... ўлмас ботирдан қўрқмасак ҳам унга тиг тортарми эдик? Мен бошқача тадбир кўрганман; яъни,

отангиз сизнинг воқеангиз тўғрисида ҳеч нарса эшитмай-
дир, эшитса ҳам ишонмайди. У тўғрида хотиржам бўлинг!
Мен, ҳамма ишни тўғрилаганман. *(Бир оз жим. Ерқин йўга
ботадир.)* Ойимпоиша, шундай бўлгандан кейин Калинин
андишалик вужудини ҳозир ўртадан олиб ташлайлик.
Ундан кейин, қани менинг илтимосимга нима дер экансиз?

Ерқин *(шошилиб)*. Бегим, Калга яна ҳам қўл тегизиб
бўлмайди. Унинг яна ҳам менга кераклиги бор. Уйга,
холамга хат ёзиб уни тинчлантириб қўяй. У бечора,
муштипар кампир, ҳам менинг қайғимда, ҳам отамнинг
билиб қолиши хавфида ўлиб бўлади. Отам томондан мени
хотиржам қилдилар. Энди мен ҳам холани хотиржам қилиб
қўяй.

Бек *(огирроқ)*. Хайр, майли, Калинин бир неча кулик
ихтиёри сизда. Ишингиз биткач, менга айтинг, шу ёмон
андишани тезроқ ўртадан кўтарайлик! *(Ўрнидан туриб
Ерқинга яқинлашадир.)*

Ерқин *(орқасига тисарилиб)*. Қуллуқ бегим.

Бек. Андиша орадан кўтарилгандан кейин нима
бўлади?

Ерқин *(уятчан)*. Нима бўлсун, бегим?

Бек. Мен сизни ҳалол йўлдош қила оламанми?

Ерқин *(уятчан)*. Лоийқ кўрсалар...

Бек *(завқ билан кулиб)*. Ха-ҳаҳ... Уёғини сўраманг!
Бўлди! *(Яқинлашмоқчи бўлади. Ерқин орқага тисарила-
дир.)*

Ерқин. Бегим, сабр қилсинлар! Мен, жапобларининг
амрларидан чиқмайман. Сиз ҳурматли, улуғ кишисиз,
сабрингиз ҳам улуғ бўлиши керак.

Бек. Оҳ сабр, сабр! *(Чиқадир.)*

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин ёлғиз

Ерқин *(орқасидан бориброқ)*. Кал йўликса, айтиб
юборсалар! *(Узоқ жим.)* Хой аҳмоқ, хой! Ишонди, дарҳол
ишонди. Энди сен менинг қўлимга тушасан! Тузоқ яхши
қурилди; Кални ҳам ўз тарафимга ағдариб олишим энди
осон гап! Уни орага қўйсам, повча полвоини ҳам йўлдан
уради. Биз учовимиз биргалашсак, қўлимга бир қилич
билан бир қалқон тегса, иш тамом! *(Бир оз жим.)* Бу ердан
қутилгандан кейин уйга қайтиш йўқ. Мумкин эмас, тўғри
тоғ кийинининг ёнига! Сенинг ёнингга, э, Пўлат! Билсанг,
билсанг эди кўкрагимда ёнган оловларни!.. *(Жим, йўчан.)*

Аммо бир сир мендан беркилиб қолди. Отамнинг билмасли-
ги, билса ҳам ишонмаслиги учун бу жаллод қандай
ҳийлаларни қилди экан? Ўзи жуда мақтаниб гапирди.
(Жим, йўланадир.) Тагин бошқа бировга тўнкаган
бўлмасун? Бу одам — ҳар бир ёмонликка тайёр одам. *(Бир
оз жим.)* Йўқ... йўқ! Сир мендан беркилиб қолди. У сирни
билмагунча ҳеч нарса деб бўлмайди. Балки, мени
хотиржам қилиш учун айтгандир. Мен уйдан йўқ бўлсаму
отам бу хабарни эшитиб ишонмаса... Йўқ, йўқ, бу мумкин
эмас! Ҳозир мен ҳеч нарса қилолмайман. Бир иш қилиб
сирни билиш керак, ундан кейин ўшанга қараб иш қилмоқ
мумкин, бошқа илож йўқ... Ҳалиги муомилани қилиб
турсам, сирни ҳам билиб оларман. Лекин, дунёда энг ёмон
кўрган одамга кулиб, ўзини сотиб гапирин... Воей, бу
қандай ёмон, оғир нарса!.. *(Ташқаридан Калинин товуши:
«Пўлат ботир тоғда ётур, ажали етмай ўлиб кетур, гули
очилмай сўлиб кетур, ёри бу ёқда қолиб кетур!» Бу
сўзларни айтиб кула-кула кирадир.)*

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Кал

Ерқин. Нималар деб ётибсан, Кал? *(Кал кула-
дир.)* Яна бир айт, қани, Кал!

Кал. Кулаётибман, кула-кула ўлиб ётибман, Поишам!

Ерқин. Кул, кул! Кулиб қол, кулиб олганинг ганимат!

Кал *(яна кулиб)*. Хўш, яна нима бало бўлибдир? Яна
қандай қазо устимизга юрини қилибдир? Яна сафар-
мафарга, хавфу хатарга, тилла камарга, баланд жарга, ёмон
ишларга, кўр-карга, ё яна бирорта сизга ўхшаган қулларга
юборатурган бўлиб қолибдиларми?

Ерқин. Сафар ҳам ганим? Бир йўлки, борса-келмас!

Кал. Йўл бўлса «борса-келмас», Ойпоиша. *(Кўкраги-
га уриб.)* Хон поччангиз ундай йўлларни кўзга илмас,
писанд қилмас, мушкул билмас, бормаи кўймас! Ҳов!.. Яна
бирорта сизга ўхшаган ҳилва-олифта, отанинг қизи, ернинг
юлдузи чиқиб қолган бўлса... Кал тоғангиз, *(кўксига уриб)*
хунарманд оғангиз... бораберадир, олаберадир, чонабера-
дир, тонаберадир!.. Ҳов, ҳов!..

Ерқин *(бемалол)*. Ҳали олиб келиб берганингга хун
тўласанг ҳам! Яхшики... *(Секин, қулогига яқинлашиб.)*
Ўлиб қутиласан! Бўлмаса, хун тўлолмай қийналар эдинг...
Яхшики, хунга — хун! Қонга — қон!..

Кал *(жиддийланиб)*. Нима дейсиз? Нима, нима?

Ерқин (*уёқ-буёқни қараб келиб*). Ажалнинг яқинлашган, Кал! Мана бу кал бошинг кесилдир, Кал!

Кал. Энди кулишни тўхтатдим, энди чинакам гаплайлик. Сизнинг гапларингизда қизиқ мазмунлар бор...

Ерқин (*жой кўрсатиб, ўзи ҳам ўлатирадир*). Мазмун йўқ, тўппа-тўғри гап...

Кал. Бояги жиниликлар учун кечиринг, Ойимпошша! Менинг турган-битганим шу. Қандай қилай? Мен шундай одамман... Менга ҳалиги мазмунларни очикроқ айтиб бера олайсизми? Қизиқчиликларни, мана, бутун ташладим. Мана кўринг, сиз билан чинакам гаплашмакчи бўламан.

Ерқин. Мазмун деган нарса йўқ. Тўппа-тўғри гап, очик ҳақиқат. Майли, мен сенга яна ҳам очикроқ қилиб айтиб берайин. Мени шу ҳолга туширган сен бўлсанг ҳам, мен сенга бир яхшилик қилай. «Балиқ билмаса, халқ билур» дерлар; сен билмасанг, худо билар. Менга бари бир, қандай қилсам ҳам ўзим! Мен энди ўлимга кўзимни (*қўли билан очиб кўрсатиб*.) мана шундай қилиб қарайман!

Кал (*юшмоқ*). Ойимпошша, сиз менга агар шу ҳолда туриб яхшилик қилатурган бўлсангиз, мен ҳам сизга кўлимдан келган яхшиликни қиламан. Сизни бу ҳолга мен солган бўлсам, сизни бу ҳолдан яна ўзим қутқариб оламан!

Ерқин. Қўй, қутқариб олишинг ҳам керак эмас. Ёлғиз, мен охири чоқда сен билан очик гаплашмакчи бўламан. (*Туриб қараб келиб*.) Бек мени куч билан бўлса ҳам хотин қилмоқчи, иннайини, шу сирни билатурганлардан уч кишини йўқ қилмоқчи, яъни бошларини кесдирмакчи!

Кал (*чўчиб*). Бўлди, бўлди! Ҳаммасини билдим, билдим! Боя икки киши эди, учинчиси ҳам кўшилган бўлса... у, албатта, мен бўламан! Ох, ҳайф унга қилган хизматларим!

Ерқин. Сендан бошқа ҳам икки бечора бор-ку, уларнинг ким эканликларини биласанми?

Кал. Бўлди, бўлди, биламан! Ҳалиги камшир хола билан новча полвон! Улар тўғрисида боя ўзимга гапириб эди. Менинг тўғримда нима деди? Айтиб беринг, пошшам, нима деди?

Ерқин. Сир билатурганлардан сенинг ҳам бошинг кетар эмиш. Буни менга бекнинг ўзи айтди. Энди гап бундай, Кал, мен бекдан қанча жиркансам ҳам никохига рози бўлдим. Қани, сен нима қиласан?

Кал. Нима қилар эдим? Сизнинг икковингизни топиштириб қўйдим, энди ўзим қурбон бўламан, шу!

Ерқин (*яна қараб келиб*). Кел, нимага биргина

бекнинг ўзи тўрт бечоранинг бошини ейдир-да, унинг бошини ҳеч ким емайди.

Кал. Ким есин? Шайтон есинми?

Ерқин. Агар бир киши, озроқ ёрдам қилса, унинг бошини мен ер эдим! Сен ҳам қутилар эдинг, полвон билан хола ҳам...

Кал. Бечора юрт ҳам денг! Мунинг зулмидан дод деган юртни айтсангиз-чи! Кошки эди... Лекин, мен тақир миямга сигдира олмайман.

Ерқин. Сенда ақл бўлса бўладир-да. Агар бир пичоқ, бир кичкина темиртак бўлса, мен унинг ишини, албатта, саранжом қилар эдим. Агар битта қилич билан қалқон бўлса шу даргоҳдан буткул қутилиб чиқиб кетар эдим...

Кал (*ўйлаб туриб, бирдан*). Ойимпошша! Агар шунча қилган хизматларим учун менга бера тургани шу бўлса, шундай кишини ҳеч аяш керак эмас! (*Бир оз жим*.) Бу қонхўрни биров бир нарса қила оладир деб сира ақлим етолмас эди. Лекин, сиз қила оласиз, бунга ақлим етадир. Бир хотин киши бундай ишларни минг эркақдан яхши бажара оладир, айниқса, ҳозир бекнинг сизга жуда илиқиб турган вақти... (*Қараб келиб*.) Пичоқ билан қилич-қалқонни мен топиб бераман, бўлди!

Ерқин (*севиниб*). Агар топиб берсанг, уни дарров йўқ қилиб, ўзимиз тоғларга чиқиб кетамиз!

Кал. Тоғларга? Пўлатнинг ёнигами? Сизнинг хаёлингиз ҳали ҳам ўшанда экан-да?

Ерқин (*уялиб, ўнғайсизланиб*). Пўлатнинг ёнига эмас, ўша уруш бўлаётган жойга! Мен сенга айтаман: қутулайлик шу ердан, борайлик уруш жойига, қарайлик: ким зўр келса ўшанинг томонига ўтамиз-да кетамиз! Енган тараф кейин сизга катта амаллар берадир, мен шу мақсадга етсам бўлди. Ундан кейин дунёнинг менга кераги йўқ! Мен бу дунёда кўнглим хоҳлаган эрни топа олмадим. Бундан кейин ҳам топилишига ақлим етмайди. Шу учун бутун аччигимни қилич билан қалқондан оламан! Сиз менга эргашинг: сизни бахтли қиламан! Ўзимни ҳалол қилиб бўлса ҳам сизни бахтли қиламан!

Кал. Хайр, ҳали мана шу ишни тугатайлик, қолганини кейин маслаҳат қилармиз...

Ерқин. Сен, эҳтимол, менинг сўзларимга ишонмай-тургандирсан. Бўлмаса, бекнинг ўзидан мазмун қилиб яна бир сўраб кўр, қани нима дер экан, ақлинг бўлса фаҳмлаб оласан.

Кал. Сир билганларни ўлдириш тўғрисида боя ўзимга

ҳам айтган эди. Лекин, ўз тўғримда... (Эслаб.) Ҳа, менга ҳам жиндек ишорат қилиб эди.

Ерқин. Яна бир мазмун билан сўраб кўр, дарров сездирадир. У мағрур, ўзига ишонган одам; дарров мазмун билан сездириб, қўядир. Фақат, фаҳмлаб олиш учун мия керак.

Кал. Уни қўйинг, буни қўйинг, пошшам, мана шу оғир кунларга сизни солиб қўйган мен бўлсам, сизни қутқариб олатурган ҳам ўзим бўлай! Дунёга келиб мен ҳам бир яхши иш қилай.

Ерқин. Сен ёрдам қилсанг, бўлди. Қутқариш бўлса сени, Полвонини, холани — ҳаммаиғизни мен қутилтираман! (Туриб қараб.) Лекин, Кал, тезрак қимирлаш керак. Қанча кечикса шунақа зарар, биласанми? (Қора кўриб.) Ана биров келаётибдир!

Кал. Ким? Ким у?

Ерқин (яқинлашиб, секин)). Жаллод! (Калнинг елкасига қўлини қўйиб.) Иш бошланди, тугатиш керак! Яна бошқа гаплар бор, уларни кейин гаплашармиз! Сергак бўл, ўлимга ҳукм қилинган кишисан! (Югуриб чиқиб кетадир. Кал бошқа томондан чиқади. Бир оздан сўнг мағрур кулиш билан кулиб Бек кирадир, орқасидан Кал.)

САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Кал

Бек (келиб ўлтирадир). Ҳа-ҳа-ҳа! Мен Ўлмас Ботирнинг куёви бўлдим! Марра меники!

Кал. Хўш бегим, унадими? Рози бўлдимиз? (Бекнинг ёнига ўлтирадир.)

Бек. Рози бўлиш ҳам гапми? Жуда олижаноб қиз экан-ку! Шу қадар одоблик, хийлагарки...

Кал. Ўзи ўз оғзи билан «розиман» дедими?

Бек. Ҳа-ҳа-ҳа! Уни айтасан-а? «Агар лойиқ кўрсангиз» дейдир...

Кал. Ҳа, баракалла, бегим, шундай денг! Боя айтган эдим-ку, сизга унамаса кимга унайдир, ахир? Хонзодага теккани унамагани, сизга ўхшаган билаги қувватликка тегмак учун эди, бегим. Қолган-қутганини мен ҳам хўп қулогига қуйиб, тайёрлаб қўйдим. Менга шаҳар берсангиз арзирдир, бегим.

Бек. Э... шаҳар дейсан-а... Дунё дегин, дунё! Бутун бошлиқ бир дунё бериш керак сенга! Сенга бературган дунё ер юзидан топилмасми экан, дейман.

Кал. Э... берироқ бўлса ҳам бўладир, бегим. Илоҳим умр — давлатингиз зиёда бўлсин! Бояги ганини тегиниб айтдим, сиз саломат бўлсангиз, ўша бизга катта мукофот!

Бек. Йўқ, Кал, сенга албатта бир мукофот бериш керак. (Кулиб.) Сенга, хизматингга яраша ғалати бир мукофот бераман. Сени қанот қоқдириб осмонга учиртираман! (Куладир.) Сени катта бир элга хон қилиб юбораман. Ҳали, ана у Хонпошшанинг сенга озгина иши бор экан, ўшани қилиб бергил, ундан кейин мукофот нақд! (Эслаб.) Ҳа, айтканча-я... (бирдан). Бор, новча полвон билан холанинг мукофотини берсинлар! Бор, айт! Боя ўзингга айтиб эдим-ку! Бўронбойнинг қулогига қуйсанг бўладир, ўзи ҳам биладир. Бор тез!

Кал (чўчиб ўзича). Ана мазмун... Қизининг гапи рост экан. (Бекка.) Менга ҳам шунақа мукофот бўлатурган бўлса, бегим...

Бек (кулиб). Бор, тез! Сенга ундан ҳам ғалати, ундан ҳам қизиқ, жуда катта мукофот бераман! Бор! Тез бор! (Кал чиқади.) Бор! Тез бор! Мукофот вақтида берилсин! (Буёқдан отилиб Ерқин чиқади.)

ТЎҚҚИЗИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Ерқин

Ерқин (иошилиб чиқиб). Бегим, борсинлар, Кални тўхтатсинлар! Мукофот беришнинг вақти яна жиндан бор. Ҳаммасини бир бермак керак! Бўлмаса Кални чўчитиб қўясиз, Кал чўчигандан кейин сир сақлаёлмай қоладир!

Бек. Бўлмаса илгари унинг ишнини тугатайлик!

Ерқин. Йўқ... унда менинг буюратурган ишим қолиб кетадир. Боя ўзларига айтиб эдим-ку!

Бек. Айтканча-я... (Жим.) Нима қиламиз бўлмаса?

Ерқин. Борсинлар, мукофотни тўхтатсинлар. Вақтида ўзим айтаман. Ҳозир ўзим бориб Кални тўхтатар. Жанобларини овора қилмас эдим-у, лекин, менинг бўшдан хабардор бўлиб кўринишим яхши эмас.

Бек. Жоним билан, Хонпошша! Нима десангиз мен рози. (Яқин келиб.) Лекин, Хонпошша, тоқат қолмади. Қачон шу андишалардан қутилиб, (Кулиб.) бир отамланамиз? (Қаршисига бориб олади.)

Ерқин (серга қараб, қизариб туриб). Кал менин ишимни бақариб келсин, ундан кейин Кал билан бирга бир базм қилиб, Кални тоза ишга соламиз, ҳамма ҳунарларини

бир бир кўрсатганидан кейин уни «борса-келмас» са-
фарга узатиб... ундан кейин...

Бек (*этикиб*). Ундан кейин? Ундан кейин-чи?

Ерқин. Камина қулингиз жанобларининг ихтиёрла-
рида...

Бек (*оқ тортиб*). Дод! Қални шу кечаёқ ишингизга
жўнатиб, бўлмаса. Эртага кечкача етиб келсун!

Ерқин. Қуллуқ! (*Таъзим қилиб эгиладир, Бек
«маст» бўлиб чиқадир.*)

Парда

ТЎРТИНЧИ ПАРДА

Бу парда йигирма икки мажлисдан иборатдир

АРАЛАШАДИРЛАР

(*кириш тартиби билан*)

Нишобсой беги — бурунгидай.

Новча полвон — новча, йўгон, ҳайбатлик, фақат чиройлик одам.
40 ларда.

Кал — бурунгидай.

Хола — пакана, бужур, қотма, оғир бир кампир, 55 ларда.

Бўронбой — пакана, пишиқ, ғайратли бир йигит, 30—35 ларда.

Ерқин — бурунгидай.

Нишобсой бегининг ҳарам уйларида бири, оқ бўр билан бўрланган,
кенг, ҳашамли бир уй: «келин тушди» га мувофиқ яхшилаб зийнатланган.
Тўрида кичкинагина супача, у ҳам яхши безалган: унинг икки ёнида
иккита ўйма меҳроб, иккала меҳробга биттадан қадим замоннинг ёғоч ва
ҳашамлик сандиқларидан ўрнатилган, устларига турли-туман тоза
кўрпалар ёйилган, кўрпаларнинг устига яхши, тоза чойшаблар ёпилган.

Уйда ҳеч ким йўқ, бир оздан сўнг мағрур, шод, лекин бир оз андиша
аломати бўлган ҳолда Бек кирадир. Яхши ясанган, лекин белида на
камар ва на қилич бор.

БИРИНЧИ МАЖЛИС

Бек ёлғиз

Бек (*уйнинг зийнати ва жойларини яхшилаб
қарагандан сўнг*). Жойида, жойида, келин келатурган уйга
ўхшайдир. Лекин, шундай уйга келатурган келин тўй-
томоша, вода-ванг билан келса бўлар эди. Аттанг...
Аттанг... Мен билан келиндан бошқа уч киши биладир,
холос. (*Супачага ўлтирадир*). Хайр, мол яхши нарса, унинг
қўлга келгани ўзи катта бир тўй-томоша, қийнаб-қийнаб
бўлса ҳам охирда «гаҳ!» деганда қўлга қўнгани яна ундан
катта тўй-томоша! (*Эшикдан новча Полвон кирадир*).

Полвон. Ассалому алайкум!

Бек. Ҳа, Полвон, кел!

Полвон (*кўзлари уйда*). Жойида, жойида. Уй бопланибдир.

Бек. (*мағрур қарашлар билан полвонга қарайдир*) Букув Кални ҳам қаторимга ўтқуздим, кел, сен ҳам ўлтириб қол? (*Ёнидан жой кўрсатадир.*)

Полвон. Қуллуқ бегим! (*Бир чекага ўлтирадир*).

Бек. Қалай, уй бопланибдирми?

Полвон. Жуда жойида, бегим. Кал боя мақтаниб туриб эди. «Ўғлимнинг уйини жуда галати қилиб ясадим, кириб кўриб чиқ» деб, сизнинг йўғингизда киргали кўрқдим... Кал ўлгурса хунари кўи, Кал жуда уста кал.

Бек (*ичинг қилиб*). «Ўлгур» дема, «бор бўлгур» дегин, бировнинг ўлимни тилаш яхши эмас.

Полвон. Э бегим, яхши кўрганамиздан айтаман-да, бўлмаса Кал ҳаммамизнинг отамиз эмасми?

Бек. Ҳа, шундай дегин (*Жим.*) Лекин, Калга яна бошқа бир иш топшириб эдим. Яхши бажардимми экан? Сен ҳам уёқ-буёққа сарасоп солиб юрибсанми?

Полвон. Қайси тўғрини айтасиз, бегим?

Бек. Сенинг, айтканча, бу ишдан хабаринг йўқ. У сирни сену, холаю кал — учалам биласан, холос. Мен сизга ишонаман. Шу учун бу ишни ҳам айтиб қўя қолай.

Полвон. Ҳа, албатта, бизнинг жонимиз ўзимизники эмас, сизники, бегим. Сиздан умидимиз ҳам шу-да.

Бек. Қиз ўзи рози бўлди, бирмунча парсан шарт қилди, мен ҳам унадим, қилиб бердим; бошқа яна шартлари бор, уларни ҳам қилиб бераман. Қиз, жуда хурсандлик билан унаб турибдир. Ҳозиргина имом-домла келиб, никоҳни ўқиди (*эслаб*) ҳа, айтканча, имом-домланинг ишини нима қилдилар экан? Сен биласанми?

Полвон. Йўқ, мен у ишни билмас эканман. Ҳали ҳозиргина Кал оталаб юрган эди.

Бек. Ҳа, дуруст, Кал тўғрилагандир бўлмаса. У ҳам учала сирдошнинг биттаси-ку... (*Дарров сўзини буриб.*) Ҳали нима деб туриб эдим?

Полвон. Қиз хурсандлик билан унаб турибди, деган эдингиз.

Бек. Ҳа, ҳа... қиз қафасга тушиб, қўлга ҳам вақти чоғлик билан қўнди. Лекин, шу қизга унча ҳам ишониб ета

олмайман. Бу ўзи ўша ўзимиз билган Ўлмас ботирнинг қизи эмасми? Мушда гап кўп. Унинг дostonини кўп эшитганман. Ўз ризолиги билан ўйнаб-кулиб қўшилиб олгунча жуда эҳтиёт бўлиш керак. Қўшилиб олгандан кейин, албатта, тинчиб қоламиз.

Полвон. Никоҳ бўлса бўлибдир, бу кеча ўз ризолиги билан қўйингизга кирар экан, яна тагини нимасидан кўрқасиз?

Бек. Шундай бўлса ҳам эҳтиётини қилдим-да. Хотин кишининг кўнглини худодан бошқа ҳеч ким билмайди. Оғзида кулиб гапиргани билан дилида, худо биладир, қандай шайтонлар бордир? Шунини ўйлаб қўлимдан келганча эҳтиёт қилдим. Уйининг зийнатини Калга топширганам ҳам шу сабабдан эди. «Вирорта ханикар-манжар, пичоқ-мичоқ шу уйдан чиқиб қолмасун; темиртақ чиқиб қолса ҳам сен жавобгарсан!» дедим. (*Полвон дандон соплик пичоғини орқароққа суриб қўядир.*) Кал, албатта, у ёғини тўғрилагандир.

Полвон. Ҳа, Кал деганингиз қўядирми?

Бек. Қизининг ясап-тусанини бўлса холага топширдим. (*Полвон сесканиб кетадир.*) Унга ҳам «ёнидан битта темиртақ чиқса, бошингиз билан сиз жавобгарсиз!» дедим. (*Полвон яна сесканадир.*) У кўрқоқ хотин, албатта, ўз ишини билиб қиладир.

Полвон (*зўрға*). Хола деганингиз ким, бегим.

Бек. Э... Холани билмайсанми? Пон ёпатурган накана, бузқур кампир бор-ку?

Полвон (*сесканиб, қалтираганроқ*). Биламан... Биламан... Ҳа, кўрқитмасангиз ҳам сизнинг оғзингиздан чиққан гапга жонини бермайдирми, бегим!

Бек. Ўшандоқ бўлса ҳам кўрқитиб қўйган яхши. Хотин кишини сиз билмайсиз, мен биламан. (*Бир оз жим.*) Яқинда худо хоҳласа, сенга яхши бир хотин олиб бераман. Дуруст, обрўлинг бир одамга ўғил қилиб қўйма. Сенга ҳам мана шунақа уй ясаиб бераман. (*Секин.*) Иннайкин, ҳали ҳеч кимга айтмагил, Бўронбойни йўқ қилиб сени Бўронбойнинг ўринига — кўрбоши қилмоқчи бўламан. Шунини билиб қўй. Лекин — оғзингдан чиқа кўрмасин. Ҳа!...

Полвон. Қуллуқ бегим. Мен дуои жоиларини қилиб юра берай. Бўронбой ўзи яхши йигит.

Бек. Бўронбой айтганингдек яхши йигит эди. Аммо, кейинки ишлардан анча бузилди. Йигитлар яхши кўргани учун кўрбошига қилиб қолибди. Баъзи бир беҳуда ишлар қилиб, бўлмағур гапларни гапирибдир. Мен

хайдаб юбораман... (Жим.) бор, қўлингга қилич — қалқонингни олиб эрталабгача шу эшикни пойла. Сенга ишонаман-а, Бўронбойнинг ўрнига сен қолсан! Эсингдан чиқарма! Мен чақирганимда кирасан, ҳеч кимни яқин йўлатмайсан, Калдан бошқа ҳеч кимни ёни-верингга яқинлаштирмайсан. Калдан бошқа ким лозим бўлса, ўзим чақираман, ўшанда тегмайсан. Бўлмаса чоп! Ким бўлса ҳам айма, чоп! Ичкаридан хотин-мотилардан чиқиб қолса ҳам айма! Эртага эрта билан рутбангни улуг қиламан. Бир кечалик пойлоқчисан-а, билиб қўй! Ўзимга маҳрам қилиб оламан, жуда чиройлик — 16 яшар, қирчиллама қизни олиб бераман: маза қилиб ётасан!

Полвон (ўридан туриб таъзим қиладир). Қуллуқ бегим, қуллуқ! Жоним ўзимники эмас, сизники, агар бир жоним экан, минг жоним бўлса ҳам сизники. (Эшикдан Кал киради.)

УЧИНЧИ МАЖЛИС

Бек. Полвон. Кал

Бек. Ҳа, мана, Кал ҳам келди. Кел, кел, ота, кел.

Кал (яқин келиб). Имом-домлани жўнатдим, саломат жўнатиб бегимизга арз этдик.

Бек. Ҳа, баракалла, бор бўл, Кал! Ишқилиб хурсанд қилдингми? Хафа бўлмай жўнадиларми?

Кал (кулиб). Хурсанд бўлишга кўнгиллари тўлмади, хафа бўлишга вақтлари бўлмади. (Новча полвон ҳайрон.)

Бек. Хўп, майли, Кал, балли, ҳалиги ишни нима қилдинг?

Кал. «Ҳалиги иш» қайси иш? Қийин бўлди тушуниш...

Бек. Дарров эсингдан чиқиб қолдингми? Хўп одамга иш буюрган эканман!

Кал (ўйланиб кетадир, бирдан уйнинг зийнатига қўзи тушиб). Ҳа, уйни ясаш тўғриси, бир темиртак тўғрисими?

Бек (кулиб). О... тўқимай ўлгур Кал-э... Тўғри гапира берсанг калчилик бўлмай қоладир-а?... Ҳа, ўша уйнинг тўғриси.

Кал. Айтканча-я, бегим, ўзимнинг қадимги бегим: уйингиз қалай бўлибдир? Маъқул бўлдингми? Кўнглингиз тўлдингми?

Бек. Уйнинг ясаллини жойида, жуда жойида. У тараф нима бўлди дейман, ҳалиги позик тарафи?

Кал. Битта темиртак, ё чўпу ҳалак, ё синиқ тутак чиқиб қолса, мен жавобгар, бегим!

Бек. Баракалла, баракалла, хола пима қилди экан. Бор, айтиб чиқчи!

Кал. Холанинг ҳам гули очилгандир, хиди сочилгандир, туркий қилиб айтсак, келинойимни тайёр қилгандир. (Чиқадир.)

ТўRTИНЧИ МАЖЛИС

Бек. Полвон

Бек. Полвон, Калнинг снгиллигини қара, гаплари оғзидан қуйилиб тушаётибдир. Ичидаги гаплар тошига қайнаб, барқ уриб чиқаётибдир. Шу сир сақлай оладирми? Сен уруш кўргансан, пишкансан, оғир сен, ҳовлиқмайсан, сенинг оғзингдан гап чиқмайдир. Лекин, Калдан кўрқаман, ўзим кўп тайинладим. Сен ҳам сирдошлардансен. Тайинлаб қўй: оғзидан бир гап чиққундай бўлса, боши кетадир-а! Полвон. Албатта, албатта, мен ҳам айтаман. Кал, сизнинг тўғрингизда ундай қилмайдир, бегим.

Бек. Қилмайдир деб бўлмайдир. Унинг оғзи бўш, ҳар нарсани қизиқчиликка олиб гапира берадир. Бор энди, чиқ, ишингга пухта бўл! (Кулиб). Бир кечалик кўриқчисан, яхши кўри. Берган нон-намагимни ҳалол қил! (Полвон қуллуқ қилиб чиқмоқчи бўладир). Ҳа, айтканча: Бўронбойни менга чақириб юбор, эҳтиёт бўл, у сирдан огоҳ эмас! Оғзингдан бир оғир гап қочмасин, ҳа! (Полвон «хўп» деб чиқадир.)

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Бек ёлғиз

Бек (ёлғиз, ўзича). Ишлар ҳаммаси жойида, эрта билангача ҳамма иш бартараф бўладир. Қизнинг ўз ризолиги билан қўшилиб олсам, ундан кейин Ўлмас ботирнинг ҳам нафаси ичида қоладир. Тузоқ яхши қурилди. Ўтган сафар юборган хатим теккандир, эртага иккинчи хатни юбораман. Учинчи хатни худо хоҳласа келинчакнинг ўзи ёзар. (Эслаб.) Ҳали, хатни қаерга қўйдим? (Қўйинларини қарайдир.) Ҳа, мана экан. (Олиб кўриб кула-кула яна қўйнига соладир.) Қиз ўзи унайтурганга ўхшайдир. Май ичкали унаб берса, у ёғи осон... Ўзим ичсам, ўзим қуйиб берсам, йўқ дея олмайдир, албатта. (Ичкарига салом бериб Хола кирадир.)

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Хола

Бек. Ҳа, хола, келинг, қалай ҳамма ишлар жойидами?

Хола. Худога шукур, болам, ҳамма иш жойида.

Бек. Қиз тайёрми?

Хола. Қайлигингиз тайёр, болам.

Бек. Ҳалиги айтганларимни қилиб ён-берини қарадингизми?

Хола. Айланай болам, янги уст-бошларини ўзим кийгиздим? Бу ерга олиб кираётиб яна қарайман.

Бек. Ҳа, баракалла, боринг энди, насихат қилиб, қулоғига қуйиб ўлтиринг. Керак вақтида Қал хабар берадир. Сиздан миннатдорман, эртага эрта билан инъом-аҳсонни катта оласиз. Лекин, оғзингизга эҳтиёт бўлинг! *(Кампир хола ичкари эшикдан чиқади.)*

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Бек ёлғиз

Бек *(ёлғиз, ўзича)*. Бўлди, бу иш ҳам бўлди. Бу кампирнинг ҳам бир кечалик умри қолди. Э... ўзи ҳам ёшини яшаган, ошини ошаган, энди ўлаберса ҳам бўладир... *(Бир оз жим.)* Хайр, энди ишнинг энг каттаси қолди. Уни ҳам тўғриласак, иннайкин, ишимиз ёлғиз қизга қараб қоладир. Қизга унамаслик учун энди баҳона ҳам қолгани йўқ. *(Бир оз жим.)* Йўқ, йўқ... Ўлмас ботирнинг шу қизи меники бўлмаса асло мумкин эмас! *(Бир оз жим.)* Сирдонларнинг ишини тугатайлик, қизнинг кўнгли жойига тушин. Бўронбой шу чоққача келмадингиз-ку? *(Бўронбой кирадир-да, йироқда қўл қовуштириб туради, кўзи уйнинг зийнатида.)* Кел, Бўронбой! Салом беришни ҳам билмайсан.

Бўронбой *(яна кўзи уйда)*. Бурунги меҳмонхона эмасми шу, бегим? Жуда бошқача қилиб юборибсиз-ку!

Бек. Ҳа, ўша меҳмонхонанинг ўзи. Ҳали ҳозирча кичкина хотинимни шу ерга кўчириб чиқмоқчи бўламан.

Бўронбой. Ҳали ҳозирча деб ётибсиз, янги иморат солгунчами?

Бек. Йўқ... сени уйлантиргунча!

Бўронбой *(уялиб)*. Қуллуқ бегим, умру давлатингиз зиёда бўлсун!

Бек. Берироқ кел, гапни очиб айтай. *(Яқинлашади.)*

Ўтир, мана бу ерга. *(Секин ўтиради.)* Ҳеч кимга айтма, дамингни чиқарма: сенга галати, қирчиллама қиз топиб кўйдим!

Бўронбой *(уялиб)*. Қуллуқ бегим... Мен ҳали ёшман...

Бек. Э... ёш эмиш? Биз 16да уйланганмиз; ёш эмиш...

Кўчқор пансотни биласанми?

Бўронбой. Қайси Кўчқор пансот?

Бек. У Кўтармадаги кўрбошимиз бор-ку? Чиройлик. Баҳайбат киши?

Бўронбой. Э... у... бирда кийгир ови қилиб берганми?

Бек. Ҳа... худди ўзи. Ана ўшанинг битта жуда қирчиллама 16 яшар қизи бор экан. Ўшани сенга олиб берай деб кўйдим. Мана бу уйни сизга бўшатиб бераман. худо хоҳласа?

Бўронбой. Қуллуқ бегим, қуллуқ, ҳали ҳам жуда кўп нон-тузингизни едик, ўшаларни ҳалолласак ҳам катта гап...

Бек. Сенга берган нон-тузим-ку ҳалол бўлди-я. Лекин йигитлардан бир-иккитаси берган нон-тузимни ҳаром қилишиб қўйишди. Неъматга nonкўрлик қилишди...

Бўронбой. Худо сақласин, бегим! Ундай йигитлар бўлса бетларини кўрмайлик, ёлоҳим!

Бек. Сени чақиртирганимнинг сабаби ҳам шу эди, мен сенга бўлган гапни илгари айтиб берайин: бошлаб Қал, иннайкин *(секин)* мана бу эшикнинг олдида турган новча Полвон, ичкарида non ёпатурган бу «оқсоч» кампир бор, у... тил бирлаштирибдилар-да, катта бир иш бошлабдилар-лар.

Бўронбой *(танг қолиб)*. Худоя тавба! Шу ўзимизнинг Қал билан мана шу новча Полвон-а?

Бек. Буларнинг бошлаган ишлари нима экан, дегин: сенинг йигитларингдан бирмунчасини йўлдан уриб ўшалар билан бирга бир кун бу ердан қочмоқ. Кўп яроқ-аслаҳа, иложи бўлса, пул-мол олиб кетиб, тўппа-тўғри Пўлат ўғрига қўшилмоқ экан!

Бўронбой. Пўлат ўғрига?

Бек. Ҳа, Пўлат ўғрига... Пўлат ўғри бўлса ҳозир жони бўғзига етиб қолди. Эрта-кидин ҳамма нарсасидан, ҳатто жонидан ҳам жудо бўладир!

Бўронбой. Улар шу аҳволни билмас эканлар-да?

Бек. Билсалар ҳам хом ҳаёлга борадилар, хом ҳаёлга... Гўё булар Пўлат ўғрига бориб қўшилсалар, у зўр келар эмиш-да, кейин буларга катта амал тегар эмиш...

Бўронбой. Ўғридан амал олиб нима бўлар эди? Шу ҳам гапми, бегим.

Бек, Кал

Бек. Шунинг айтаман-да, Бўронбой. Бу ҳам ҳали қаймоғи, иложи бўлса, мени ҳам ўлдирмакчи эмишлар...

Бўронбой (*сесканиб*). Ё нирим-э!..

Бек. Ичкарида кампир Хола, ташқарида Кал билан Полвон қулай фурсатни пойлаб ётган эмишлар... (*Жим.*) Яхшики, мен бу ишларнинг ҳаммасини бурунроқ билиб қолдим.

Бўронбой. Сизнинг тўғрингизда ёмон ният қилган бўлсалар ўшаларнинг ўзларини йўқ қилиш керак эди!

Бек (*бирдан, лекин секин*). Ҳа, балли, Бўронбой! Сени шу учун чақириб эдим. Ўзинг бил, йигитларингдан биттаси билсин, Тошлоқми, Эргашми — қайси биттаси бўлса ҳам элироғи, бошқа ҳеч ким билмасин. Иннайкин: эрта билангача ҳалиги учаласини жойлаймиз! Эртага қолмасин! (*Жим.*) Лекин, бу кеча атайлаб мен ўзим ёлғиз шу уйда ётаман, тешикнинг ёнига атайлаб новча Полвонни пойлоқчи қилиб қўяман, Кални атайлаб бу кеча ишга соламан. Қани, кўрайин-чи, нима бўлар экан. Менинг тўғримда сира кўрқманглар, мен эҳтиёт қиламан, иннайкин: булардақаларнинг мингтасига ҳам сўз бермайман!

Бўронбой (*турар*). Энди мен чиқиб тараддуд қилай бўлмасам!

Бек. Тараддуднинг кераги йўқ. Чиқиб, бемалол ётабер. Азон вақтида Кални ётган жойидан, Полвонни шу ердан, холани ошхонадан топасан, аввал Кални йиғиштир, кейин муни, ундан кейин «бек чақирди» деб холани уйғотиб чиқасан-да, уни чакалакзорда тўғрилайсан! Бор, чиқ энди! (*Бўронбой юрадир.*) Шошма, менга қара! (*Келадир, секин.*) Ўликлардан, қондан асар қолмасун, дурустми?

Бўронбой. Хўп, албатта уёғини тўғрилаймиз!

Бек. Баракалла, пухта бўл! Шу тўй, ҳамма зийнат, сепасбоб иннайкин 16 яшар қирчиллама қиз сеники... маза қиласан. (*Бўронбой ўйланиб чиқиб кетадир.*)

САҚҚИЗИНЧИ МАЖЛИС

Бек ёлғиз

Бек. Эрталабгача Бўронбой ҳам бу ишни бажарадир. Эрта-индин Бўронбой билан шеригининг ишини (*аста*) ўзим бажараман. Ундан кейин сирдошлардан битта ҳам қолмайди. Қизнинг ўзи бўлса унчага ўзимники бўлиб қоладир. (*Ташқари ёқдан Кал кирадир.*)

Кал (*кириб таъзим билан*). Ҳамма ётди, ухлади, бек қалайлар? Ёр-ёр, ичкарида қайлиқлари бўлди тайёр... Ёр-ёр.

Бек. Ҳамма ётдими? Ухладими?

Кал. Ҳа, қачонлар эди-я. Ёлғиз Бўронбойгина ивирсиб юрибдир.

Бек. У ҳам ухлагали кетди. Хотиржам бўл!

Кал. Сиз билан чинакам гаплашай, бегим. Бўронбойни сиз ўзингиз чақиртириб эдингизми?

Бек. Бўлмасам-чи!

Кал. Орадаги сирни Бўронбой ҳам била берса, бошқа ҳам эшита берса, жазони Полвон билан хола тортса-ю, мен тортсам, яхшими?

Бек. Э... лақилламай ўл, Кал! Мен Бўронбойга сир айтиб ўлтираманми! Миянг борми сенинг?

Кал. Нимага бўлмаса бевақт, мана шу нозик кечада, нозик жойларга кириб юрадир?

Бек. Менинг бошқа ишим бор эди, чақиртирдим. Сенинг нима ишинг бор. Ё сен менинг устимга катта бўлиб келганмисан? Бошингни олиб қўяйми, ҳозир?

Кал (*тезгина*). Ишқилиб сирдан огоҳ қилганингиз йўқми?

Бек (*ер тепиниб*). Бир мартаба айтдим-ку, бас-да!

Кал (*тез кета бошлаб*). Хўп, бўлибдир! Бўлмаса, мен келинни олиб кетдим!

Бек. Шошма? (*Кал орқасига қайтадир.*) Бор, келинни чақириб чиқ. Холага айтсанг ўзи ичкари эшикдан олиб чиқади. Ичкарида хотинлардан эҳтиёт бўл. Иннайкин, (*аста*) майларни олиб кириб қўй! Ўзинг эшикнинг олдида тур. Мен чапак чалсам кирасан. Дурустми?

Кал. Жоним билан!

Бек. Лекин эшикнинг ёнида турганингда Полвон билан бир оғиз ҳам гаплашмайсан. Агар шарпангни эшитсам, бошингни оламан! Аввал мана бу жойларни тузат! Мен эшикка чиқиб келаман. (*Бек чиқа бошлайдир, Кал жойларни тузатгани борадир.*)

Кал (*бирдан бурилиб*). Шошманг, бегим! (*Бек тўхтайдир.*) Сиз билан яна астойдил гаплашай. Сиз ўзингиз кўп эслик одамсиз, баъзида эсингизни еб қўяёсизми дейман.

Бек (*аччиғланиб*). Яна нима демакчисан. Кал?

Кал. Бу кун оҳингиз худога еткан, бошингизга тожи

давлат биткан. Айшингиз Ямшидникдан ўтган. Э... унда ҳам неча тош нарига кеткан кечаю, сиз, сиз менга азоб қиласиз! Мен нима ганирсам сиз қулиб, иржайиб жавоб беринг. Нима бу, нўнса?

Бек (*қулиб*). Гаширатурган ганинг шумиди?

Кал. Йўқ, гап бошиқа: мана бу уйда бир темиртак қўйма дедингиз. Мен сиздан қўрқиб ёғоч қозиларин ҳам суғуриб ташладим. (*Теваракка қараб.*) Борингки, чўп жинсидан ҳеч нарса қолмади, ишқилиб учлик нима нарса бўлса, ҳаммасини йўқ қилдим.

Бек. Жуда яхши қилибсан, баракалла, Кал, иш бундай бўлибдир.

Кал. Гашим тугагани йўқ, шошманг.

Бек. Яна борми ҳали?

Кал. Қаймоғи энди келади.

Бек. Бўл, тезроқ!

Кал. Уйингиз ҳозир сипоҳнинг уйига ўхшайдирми, йўқми? (*Ўзи қараб.*) Йўқ, йўқ... асло ўхшамайди, бу уй: қиз болалар «келин-келин» қилиб қўғирчоқ ўйнаштурган уйга ўхшайди, унда ҳам битта-яримта чалабузар ё темиртак бўлади. Хайр, уй майли, ўзингизни қаранг! Сиздай сипоҳ одам ҳаммавақт тилла қиличини савлат қилиб тақиб юрмайдирми? Кепатангизни қаранг! Тошлоқ маҳалланинг сўфисига ўхшайсиз!...

Бек. Шундай кечада қилич тақиб юрсам яхшимми? Шундай поэтик одамнинг олдида-я?

Кал. Э... Бу кевата билан юрсангиз, эрта-индин у далла қиз елкангизга миниб олади. Бу — умр савдоси, бегим. Сиз унинг олдида қилич тақсам яхши бўлмас дейсизми? Бекор — гап. Бу қизнинг ёнида қилич йўқ одам одам эмас, кимнинг қизи, ахир, биласиз-ку? Қилич ўйинида отасини шоширган нарса бу!.. Э... бек, бек... Неча жуфт хотинингиз бор-ку, ҳали ҳам хотин кишининг нима эканлигини билмайсиз: хотин киши кучли эркакни яхши кўради. Қишлоқ қизлари улоқчи йиғитларни танлаб тегадилар... «Юрагида ёли бор йиғит» деган гап қаердан чиққан? Хотинлардан!.. (*Бир оз жим.*) Э... Бек... Бек... қиз, минг қилса ҳам энди сизники, сипоҳликни қўлдан берманг. Садафсонлик тилла қилични ярқиллатиб тақиб олинг. «Базм вақтида белимда турмасун» десангиз, рўбарўингизга савлат қилиб илиб қўйинг! Иложи бўлса (*секинроқ*) қайлиқ тўрага буюринг, тазим билан олиб илиб қўйсун! Нима бу бўшанглик? Энди бекликни қўлдан бериб қўяди-чи, шу одам!

Бек (*мулоим қулиб*). Гапинг рост, Кал, хўш, қиличимни тақиб қирайин, бўлмаса.

Кал. Ҳа, баракалла, отангга раҳмат сипоҳбачча! (*Бек чиқади.*)

ЎНИНЧИ МАЖЛИС

Кал ёлғиз

Кал (*севиниб, ўйнаб*). Қойил қилдим, шайладим! Бу хўкиз шу гапларга ҳовлиқиб қилич тақиб кирса борми? Худо берди деиш! Иш қизда. Қиз, отасининг қизи, Пўлат ўғрининг ҳалигидақаси бўлса... энлаб кетади! (*Ўйлаб.*) Хўш... Энди мен мана бу жойларни тузатайин. (*Тузата бошлайди.*) Ундан кейин чиқиб келинойимни чақириб келайин. (*Ўсиға тушиб.*) Иннайкин, «базми жамшид»ни қизитмоқ учун май олиб қирайин... (*Ўйлаб.*) Иннайкин-чи? Иннайкин... Иннайкин... Куёв поччанинг буйруқлари билан қўйдайд бўғозлатайин! Ҳимматингга балли, куёв почча, Ҳимматингга! Қилган хизматимизга хўп ғалати мукофот бермакчисан, билиб юрибмиз. Дунёда ўзингдан бошқа эслик одам йўқ дейсан-а?... Бўронбойни бизга қайраб солмоқчи бўласан, биламиз, биламиз! Билиб ишимизни қиламиз! (*Тез чиқади.*)

ЎН БИРИНЧИ МАЖЛИС

Ҳеч ким йўқ (*одамсиз саҳна*).

Уй анча вақт бўш қолади. Ичкари эшикни секингина очиб Хола киради. Уёқ-буёққа қараб ҳеч кимни кўрмагандан сўнг илдасдан чиқиб кетади. Бир оздан сўнг ташқари эшикдан Половон бошини тикиб қарайди. Ҳеч ким йўқ-ку, мен, келинойим бормиканлар деб эдим, дейди, бир оз уёқ-буёққа қараб тургач, бошини олиб эшикни ёнади. Бир оздан сўнг эшикдан Кал киради; қўлида феруза гулли, чиройлик тилла чавгинча билан битта катта ва битта кичкинагина қимматбаҳо хитой ибласи.

ЎН ИККИНЧИ МАЖЛИС

Кал ёлғиз

Кал (*чавгинча билан пиёлаларни сўрининг бир чеккасига қўйгач, чойшабнинг орқасидан — тоқчадан катта бир латл, яъни мис тобоқ олади-да, сўрининг қирғоғига — ўрта ерга жойлаштиради, сўнгга ҳалиги нарсаларини ўша латлнинг ичига олиб қўяди*). Мана

бунинг оти — «майи ноб»... Узумнинг суви... шу сувни ичкандан кейин, бизнинг марҳаматли бегимиз, бева-бечораларнинг кўз ёшларини тўкадирлар... Биздай бева-бечоралар бегимиз учун кўз ёшларимизнигина эмас, қонларимизни ҳам тўка берамиз. Биздайлардан мингтаси-ни жони—бекнинг бир оғиз амри-я! Лекин, Ўлмас ботирдай одамнинг нозли қизи ҳам ёш тўкиб қолди-ку! Ҳа, дунё — шунақа: бировнинг кўз ёшини биров қолдирмайдир. Ўлмас ботир ҳам бир кун йиғлаб қолар, худо биладир, ҳозир ҳам йиғлаб ётибдирми?.. Бек келгунча мана бу узумнинг кўз ёшидан жиндак ичиб олайин! (*Қуйиб ичадир.*) Бу кеча «базми жамшид» кечаси: сал ширакайф бўлмасам бўлмай-дир. (*Ичкари эшикдан хола чиқади — олдида Ерқин.* *Ерқин ясанган.*)

ЎН УЧИНЧИ МАЖЛИС

Кал, Ерқин, Хола

Кал (*ўйнаб-ўйнаб*). Келинг-э, келинпошша-э... кўзла-римиз тўрт, қулоқларимиз ўн тўрт, интизоримиз бир юз тўрт, сабру тоқатимиз мўлт-мўлт бўлди... (*Холага яқинла-шиб*). Оқарган сочларингизга қурбон бўлайин, аммажон! Холажон! Келинни хўб ясантириб, оро бериб, хонларнинг қизидай қилиб олиб кирибсизми? (*Хола куладир. Ерқин жуда хафа.*) Келинни қолдириб ўзингиз секин-секин ичкарига қараб йўрғаласангиз ҳам бўладир. (*Йўрғалаб кўрсатадир.*) Ҳозир куёв тўра, бизнинг жўра келади-лар!

Хола (*Ерқинга нима қилай, дегандай қилиб қарайди, Ерқин индамагач*). Хайр, яхши қол бўлмаса, болам! Куёвинг билан ширин-ширин ўйнашиб, кулишиб тонг отдирғил! (*Қизнинг пешонасидан ўйиб чиқади.*)

ЎН ТЎРТИНЧИ МАЖЛИС

Кал, Ерқин

Ерқин (*жуда эзилган, умидсиз*). Кал, бери кел. (*Кал борадир.*) Қани у?

Кал. Ташқарига чиқди.

Ерқин. Бир-иккита гапим бор эди, айтиб олай деб эдим, кириб қоларми экан?

Кал. Йўқ, гапираберинг. Ташқарида Полвон бор, у кириб келаётганида йўталадир, гапираберинг.

Ерқин. Полвонга айтиб қўйганмисан?

Кал. Ўзи биладир.

Ерқин. Чик, айтиб кел, бўлмаса кўнглим ишонмай-дир. (*Кал эшикдан бошини чиқариб айтадир.*)

Кал. Гапиринг, энди, кўрқманг!

Ерқин. Ҳали ҳам кўнглим тинчлана олмай ётибди. Хайр, майли, секинроқ гапираман. (*Оғир, қалтираб гапиради.*) Иш ёмон. Хола ҳеч нарсамни қўймади, шичоқчамни ҳам олиб қўйди.

Кал (*кулиб*). Мен ҳам уйда ҳеч нарса қолдирмадим, ҳамма нарсани олиб қўйдим.

Ерқин. Бу нима гап? Мен энди бўғиб ўлдираманми? Қандай қиламан. Уни бўғишга кучим етмайди...

Кал (*кулиб*). Ноз билан ўлдиринг, ноз билан...

Ерқин (*тажанг, лекин оғир*). Кал, сен мени алдаб юрганга ўхшайсан. Агар шу йўл билан жон сақламоқчи бўлсанг, алданасан. У вақт мен сени бир дамда йўқ қилди-ришга ярайман. Лекин, мен сенга яхшилик қилайин деб эдим.

Кал (*кулиб*). Мен ҳам сизга яхшилик қилмоқчи бўламан. (*Жиддий*). Хотиржам бўлинг, мен сизни алда-майман, ваъдамиз-ваъда. Сиз фақат, уёқ-буёққа кўз солиб, ҳушёр бўлиб турсангиз бўлди. Иннайки, сиз унга «Кал бу кеча тугайдир, охириги марта бир ўйин қилиб берсин!» дегн. Шу — бас.

Ерқин. Бу нимага? Фойдаси борми?

Кал. Ойимпошша, Кал тоғангиз фойдаси йўқ гапни гапирмайдир. (*Жағидан силайдир.*) Мен ўзим ташқари-да — худди мана шу эшикнинг олдида бўламан. Лозим бўлса чапак чаласиз. (*Кулиб.*) Хотирингиз жам, кўнглин-гиз беғам, вазифангиз кам, айшингиз «таралаш» бўлсин!..

Ерқин. Қизиқчилигингни қўятур, қилич-қалқон-чи?

Кал (*секин*). Қилични у ўзи олиб кирадир. Қалқон кейин керак бўлатурган нарса, ҳозир қалқонсиз ҳам иш қилаберасиз. (*Полвоннинг йўталган товуши.*) Ана, энди келаётибдир!

Ерқин (*секингина*). Йигитлар тайёрми?

Кал. Э... у кейин бўлатурган нарса. (*Эшикдан Бек кирадир.*)

ЎН БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Кал, Ерқин, Бек

Кал (*Бекни севинч билан қарши олиб*). Келинчак тайёр. Ўғрилиқ мол бўлса ҳам, лекин, жуда жойида келин, куёв почча, келинг. Қизгинамиз мунтазир сизга... (*Бек*

яқинлашади, Ерқин бир чекага чекиниб туриб, Бекка таъзим билан салом берадир.)

Бек. Э куллуқ, э, Ойимпошша, куллуқ! (Белидан қиличини еча бошлайдир.)

Ерқин (дарров бориб). Менга берсалар... (Олиб супачанинг бир чеккасига қўядир.)

Бек. Йўқ, э, Ойимпошша. У ерга қўйманг: бу — сипоҳнинг қиличи; басавлат қилиб қозиққа илиб қўяйлик! (Бориб қиличини оладир. Ерқин бесаранжон. Бек қозиқ излаб уйни айланадир.) Оббо кал ўлгур-э, хунарини кўрсатаман, деб уйда битта ҳам қозиқ қўймабсан-да! Чиройлик бўлсун деганингдир-да энди. (Баланд бир қозиқ кўриб узалиб туриб сопидан осадир.) Қалай, Ойимпошша, чиройлик бўлдим?

Ерқин (зўрга). Жуда чиройлик бўлди... (Ерқин билан Кал бир-бирларига ҳайрон бўлишиб қарашадирлар.)

Бек. Шу кеча ҳамма нарса чиройлик бўлсун-да! Қани, ўлтуринг!

Ерқин (Кални кўрсатиб ишорат қиладир.) Хўш, ўлтирамиз...

Бек (Калга). Бор, чиқ, чақирганимда кирарсан. (Кал таъзим қилиб чиқади.)

ЎН ОЛТИНЧИ МАЙЛИС

Бек, Ерқин

Бек. Қани энди, Ойимпошша, ўлтуринг. (Ерқин секингина, адаб билан ёнига ўлтирар.) Қандай давлатга эга бўлганимни ўзим ҳам билмайман. Ўнгимми бу, тушимми?

Ерқин. Ўнглари, худо хоҳласа...

Бек. Хурсандмисиз, ойим?

Ерқин (уялиб). Минг марта...

Бек. Ҳа-ҳа-ҳа! Шу чоққача нимага мунча таранг қилдингиз?

Ерқин. Илгарироқ етганларида шошилиш бўлар эди-ю, аҳтимол, оз муддат учун бўлар эди. Энди сабр билан, қанот билан бўлди, энди умрлик бўлди...

Бек. Сиз умрлик туришни хоҳлайсизми?

Ерқин. Мен отамнинг қизиман, шохдан-шохга қўниб ўрганганим йўқ эди...

Бек. Ҳа-ҳа-ҳа! Маъқул, маъқул! Пулат ўғричи, у — шох эмасми?

Ерқин (қийналиб). У... оти бор, ўзи йўқ экан... Унинг отини эшитканман, лекин, элининг огзини тўсиб бўлмас

экан, юкини ҳам менинг бўйнимга юкладилар... (Йиғлагандай бўладир.)

Бек (қўлини Ерқиннинг елкасига қўйиб). Қўйинг, йиғламанг. Тегишиб айтаман. Келинг, йиғини қўйинг, кулайлик, ўйнайлик. (Ерқинга кичик, ўзига катта ниёлага май қуядир.) Келинг, мана, йиғингизни тарқатиш учун гулдан ясалган дори бераман.

Ерқин (оладир). Тикан суҳбатида гул бўлмаса бўлмайди, бегим... (Ичадир.)

Бек. Май ўткир бўлибдирми?

Ерқин. Менинг учун жуда ўткир.

Бек. Мен учун ўткир эмас-ку? (Яна қуядир.)

Ерқин (уялиб). Ўткирга ўткир таъсир қилармиди?

Бек. Ҳа-ҳа-ҳа-ҳа! Маъқул, маъқул... Қани ичайлик!

Ерқин. Менга шу биттаси бас эди.

Бек. Э, бу нима гап? Сизни «Ўлмас ботирнинг қизи» деб ким айтади? Ичаберинг!

Ерқин. Ўлмас ботирнинг ўғли эмас, қизи деб ҳамма айтади.

Бек. Ҳа-ҳа-ҳа! Маъқул, маъқул... Майли шу бир ниёлани ичинг!

Ерқин (оладир). Мен бу кун жанобларининг ҳамма буйруқларига хўш дейман, лекин, буйруқларни танлаш ишини ҳам ўзларига ҳавола қиламан. Ўйлайманки, буйруқлар ўзларига муносиб, шанларига ярашар буйруқлар бўлур деб... (Бек ичадир, Ерқин Бекнинг кўзини галат қилиб туриб майни тўкиб ташлайдир.)

Бек. Бу гапингиз ҳам маъқул... Буйруқни ҳам орқа-олдимизга қараброқ буюратурганга ўхшаб қолдик. Майли, майли! Хўп!

Ерқин. Йўқ, бегим, буюра берсинлар.

Бек (ўзи қўйиб ичиб). Ишқилиб буйруқларни қайтармайсизми?

Ерқин. Йўқ, асло.

Бек. Кўп бўлса ҳам-а?

Ерқин. Қанча бўлса ҳам, қандай бўлса ҳам... Лекин менинг буйруқ эмас, кичкина бир илтимосим бор, агар қабул бўлса...

Бек (ўзи қўйиб ичиб). Ҳа, балли-е, айтинг, жон билан. Кўз билан...

Ерқин. Жонлари билан кўзларига арзимайди. Фақат бир огиз сўз билангина...

Бек (яна ўзи ичадир, боши қизиган). Айта беринг, айта беринг!

Ерқин. Кални охирги кунда бир ўйинга солсак деб эдим... Базм қизиса...

Бек (маст). Кални? Калними? Хўп! Нима қилса дейсиз?

Ерқин. Ўйинга солсак.

Бек. Ўйинга? Хўп! Калними? Хўп! (Чапак чаладир.) Кални ўйинга солса! Хўп! Дунёни ўйинга солсак ҳам майли! (Тиқилиб Ерқинга қараб туриб бирдан бўйнига қўлини ташлайдир.) Мана ўйин... Ўйин... Юсуф-Зулайхо ўйини... (Ерқинни ўпмак истайдир, Ерқин юзига қўлининг олди томонини қўядир, Бек ўнадир. Эшикдан Кал кирадир.)

УН ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Бек, Ерқин, Кал

Кал (кириб, ўзича, бирдан). Оббо, худо урди! (Куладир.)

Ерқин (бирдан қизариб). Ана, Кал кирди!

Бек. А? Кал? Қани, Кал?

Кал. Мана мен, бегим! (Ўзича.) Арши аълога етиб қолибдир-ку, бу қари куёв...

Бек. Буқун, биласанми, охирги кун!.. (Келиб.) А... Охирги кун деганимки... а... қизингнинг охирги қизлик куни!.. Шу буқун бир ўйнаб берасан, Кал!..

Кал. Хўп, бегим, хўп. Охирги кун бўлатурган бўлса, мана мен ҳам ўйнайман, сиз ҳам биргалашиб ўйнайсиз!

Бек. Мен? Мен ҳам ўйнайманми?

Кал. Албатта, шу қизинг тўйида сиз ўйнамасангиз бўладирми?

Бек. Хўп, хўп! Бошла ўйинингни!

Кал. Ўйиннинг аввалида биз ҳам жиндак томоқни хўллаб, бек бўлиб олайлик!

Бек. (бақариб). Нима билан Кал?

Кал (Бекка ўхшатиб бақариб). Гул билан...

Бек (кулиб). Кал... Кал... Гул билан... Гул билан бек бўладирми? (Қўйиб бериб.) Хайр, бўлсун! (Кал ичадир.) Қани, бошла энди! (Кал, турли ҳайвонларнинг тақлидини қилиб, охирида айиқ бўлиб ўйнайдир.)

Бек. Ҳа-ха-ха! Балли, Кал, балли!

Кал (ўйинни тугатгач таъзим қилиб). Қани, туринг энди куёвюлча, бир эшикка чиқиб келайлик!

Бек. Нимага?

Кал. Сиз ҳам ўйнамоқчи эдингиз-ку!

Бек. Эшикка чиқмай... шу ерда... шу ерда ўйнасак бўлмайдими.

Кал. Дарров чиқиб келамиз. Шундай эшикнинг тагига... Мен сизни ясантириб қўяман, қизим кулатурган бўлингда! (Бек «хўп» деб ўрнидан турадир, Ерқин ҳам туриб қўл қовуштирадир. Кал Бекни етаклаб олиб чиқиб кетадир.)

УН САККИЗИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин ёлғиз

Ерқин. Бу нимага ишорат? (Бир-икки қадам босиб.) Кал ўлгур нима учун Бекни олиб чиқиб кетди? (Ўйлайдир, кўзи бирдан қиличга тушиб.) Ҳа... яхши, яхши. Кал ўлгур найрангни боплабдир. (Қиличга яқинлашадир.) Тузоқ яхши қурилган. «Мен Бекни олиб чиқиб кетдим. Қайтиб киргунча яроғли бўл!» дегани экан. (Чўзилади, бўйи етмайди; иргишлайдир, санчийдир, яна етмайди.) Ох, бўлмади! Бўлмади! Иш бузилди... (Ўйлаб.) Тўхта! (Ен-берисига қарайдир.) Қўйиб чиққундай нарса йўқми? (Девордаги чойшабларни кўтариб қарайдир.) Йўқ! (Май чўзгичасини ерга қўйиб — бир оёғи билан устига чиқа-дир. Бўйи етмайди, қўли қалтираб яна тушадир.) Бўлмади, бўлмади! Эшикдан бирор нарса топиб кирайини. (Чавгинчани жойига қўйиб ичкари эшикка борадир, эшик берк, очилмайди.) Эшикни ҳам беркитиб қўйибдирлар... (Бўшашиб.) Иш қўлдан кетди, Бек Калнинг ҳийласини тушуниб қолган бўлса керакки, қиличини жуда баланд жойга илибдир. Ҳой Кал ўлгур, аҳмоқ Кал, мени нобуд қилди! Илгарирак Кал ўлгурни йўқ қилиб бошқа бир ақли борроғи билан гаплашсам бўлар экан. Келиб-келиб шу мияси йўқ Калга ишонаманми? (Ўйлаб туриб бирдан супачага чиқар, супачадан такчага ўтар, ундан яна бир такчага ўтиб қиличга чўзилар. Етай-етай деганда Полвоннинг йўталгани.) Ох! (Иргиб ерга тушар.) Нобуд бўлдим!.. Расво бўлдим! Тугадим!.. Энди қутилиш йўқ! (Эшикдан Бекни етаклаб Кал киради, Ерқин Бекни кўрганч, ихтиёрсиз кулиб юборадир.)

УН ТУҚҚИЗИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Бек, Кал

Кал (Бекни Ерқинга кўрсатиб). Мана бу киши, шолিপоянинг қоровули бўладир. Ҳозир шолিপояда ўйинга

тушганини кўрасиз. *(Бек тентиракланиб юради.)* Бошла-
синми?

Ерқин *(зўрға кучаниб)*. Майли, хоҳласалар бошла-
синлар.

Бек *(Ерқинга яқинлашиб)*. Ўйнасам... сиз... сиз
ўйнасам... хурсанд бўласизми?

Ерқин *(огир)*. Албатта, букун хурсандлик кунин-да,
бегим...

Бек. Сиз нима билан... ишқилиб нима билан... хурсанд
бўласангиз. *(Рақс бошламоқчи бўлади.)*

Кал. Шошманг бегим, қайлиқтўра най чалиб берсин-
лар-да!

Ерқин. Мен най чалишни билмайман.

Кал *(қўйнидан кичкинагина бир най олиб бериб)*. Бу
кеча ноз сизгайдир, Ойимпошна! Бек ўйнаганда сиз чалиб
берасиз. Сиз ўйнаганингизда Бек! Ҳа, бошланг! *(Ерқин
хоҳламагандай олиб ўйин куйини бошлайди. Кал катта
мистобоқни олиб чилдирма қилади.)*

Кал. Ҳа, баракалла, ўйнанг шоввоз, ўйнанг!.. *(Мисто-
боқни чалиб дам уёғига, дам буёғига ўтади, айланиб юриб
қизнинг ёнида тўхтаб секингина.)* Қилишни олдингизми?

Ерқин *(секин)*. Менш побуд қилдинг, Кал... Бўйим
етмади.

Кал. Бўйим етмади? Ёмон бўлибдир-ку! *(Ўйлаб.)*
Хайр, хафа бўлманг, йўли топилиб қолар. *(Бекка.)*
Чаққон, чаққон ўйнанг шоввоз! Ҳа, мана мен ҳозир ҳаводор
топиб келаман! Мундай ўйинчини хон ҳам кўрган эмас!
*(Мистобоқни чала-чала чиқади. Бир оздан сўнг яна
мистобоқни чалиб киради. Яна ўйин қизийди. Бек,
яқини ўйнайдир; маст бўлса ҳам берилиб ўйнагани учун
яқини чиқади. Бекнинг ўйинида қилич чопиш, бош олиш,
от чопиш, отни бирдан тўхтатиш, қалқон ушлаш ҳара-
катлари бор. Кал бир оздан сўнг Бекни тўхтади.)*
Тўхтаг, бегим, уст-бошингизни тузатиб қўяй, жиндак
бузилиб қолибдир. Орқангизни ўгурунг! *(Бек орқасини
ўгиради.)* Қизим, куёвнинг камарлари қалай? Яхшими?
Чиройликми? Қелишибдирми? *(Бекнинг камарига орқа
томондан оташкурак, қаламдон, сунпурги ва бошқа турли-
туман нарсалар илган. Кал ўшаларни тузатмакчи бўлиб
туриб қўйнидан пичоқ олади. Ерқинга кўрсатиб туриб
Бекнинг орқа томонидан камарига осиб қўяди.)* Мана,
мана бу заркокиллари, туморчаларни кўрингми, қи-
зим? *(Пичоқни Ерқинга яна бир кўрсатиб.)* Маза, қизим,
маза! Мундай куёвни иккала оламдан ҳам топа олмай-
сан!

Ерқин *(хурсанд)*. Бегим жуда қизиқ бўлибдирлар.
(Кулади.)

Кал. Шунинг етти пушти ўзи қизиқ ўткан.

Бек. Ҳа-ха-ха!

Кал. Кулманг, бегим. Ҳали ўйиннинг учдан бирини
ҳам ўйнаганингиз йўқ. Ҳа, бошланг шоввоз. *(Ерқин жуда
ишқ чалади, Бек ортиқча маст, яна берилиб ўйнайдир.)*

Ерқин *(чалишдан тўхтаб, енгил)*. Кал, бас энди,
бегимни чарчатмайлик.

Кал *(Бекка)*. Бас энди шоввоз, бўлди. Келинг,
ўлатуринг. *(Олиб келиб ўлтурғизади.)* Энди мен чиқиб
кетай, қизим сизга ўйнаб берсин. *(Секин чиқади.)*

ИГИРМАНЧИ МАЖЛИС

Бек, Ерқин

Бек *(кўзлари қизарган, ҳирсланган)*. Пошшахон, энди
сиз ҳам ўйнаб берасизми?

Ерқин *(ноз аралаш)*. Ўйин билмайман. Билганимни
лойиқ кўрсалар жоним билан... *(Таъзим қилиб туради.)*

Бек. Қурбон бўлайин, ўйнанг! *(Орқасидаги осилган
нарсаларни тортиб уза бошлайди. Ерқин кўриб қўрқиб
кетади.)*

Ерқин *(тез бориб, ғалати қараш билан қараб)*. Мен
ўзим олиб қўяй! *(Пичоқдан бошқасини олиб ерга
ташлайди, пичоқнинг ўзи билан боғланган ипини кесади-
да, пичоқни белнинг камарига — орқа томондан қистириб
қўяди.)* Бўлди, бегим. Кал ўлгур камарларига анча
нарсани илиб кўзидан экан ...

Бек. Дунёнинг ҳаммасини илиб қўйса ҳам майли, шу
кеча ... ўйнанг, қўйган!

Ерқин *(ноз билан найни бериб)*. Чалиб берсинлар
бўлмаса... *(Бек найни олаётиб Ерқиннинг қўлидан тутиб
олади. Иккаласи бир оз жим қоладирлар. Бекнинг
ҳирсланган кўзлари қизда, қиз кулиб-қизариб ерга
қарайди.)* Ўйиндан кейин, бегим. Чалсинлар!

Бек. Қайси машқни чалай, кўзидан?

Ерқин. Хоҳлаганларини...

Бек *(қўлини яна ҳам ўзига тортиб)*. Айтинг, кўзидан!

Ерқин. Бўлмаса «Дилхирож»ни чалсинлар! *(Бек
Ерқиннинг қўлини бўшатиб юбориб «Дилхирож»ни секин-
секин бошлайди. Ерқин секин-секин ерга қараб уйни
айланади. Шавқ кучайиб-тезлангандан сўнг Ерқин
ўйинга бошлайди.)*

Ерқин узоқ, чиройлик, ҳирс қўзгатувчи қилиб ўйнайди, тез-тез Бекнинг қаршисига йўргалаб бориб муқом қилади. Бек жуда қизиқ кетади. Бек бирдан найни иргитиб ташлаб Ерқинга қараб югуради. У, ўзини ўнглагунча маҳкам қучоқлаб олиб супачага ётқизади, Ерқин пастда, Бек устида; Ерқин Бекни қучоқлаган бўлиб, туриб белидан пичоқни олади-да, тўшакчанинг тагига жойлайди.

Ерқин (қалтираб, зўрға.) Бегим, турсинлар, қийналиб кетдим...

Бек (овози титроқ, юраги ўйноқ). Бўлмайди, кўздан... Тоқат қолмади... Энди ҳеч бир баҳонага унамайман... Меники бўласизми, йўқми? (Ерқин жим.) Бўласизми, йўқми?

Ерқин (зўрға). Шамнинг биттасини ўчириб, биттасини тоқчага олиб кўйсинлар!

Бек. Иннайкин-чи?

Ерқин (зўрға қалтираб). Иннайкин... билганлари!.. (Бек туриб шамнинг биттасини ўчиради, биттасини тоқчага — бир бурчакка олиб қўяди; супача қоронғиликда қолади. Бу орада Ерқин пичоқни олиб енгизга жойлайди. Бек яна қичқириб кела бошлагач, ўрнидан иргиб туриб қочади. Бек қувлайди. Узоқ қувлашади. Бек қутирган туядай бўкириб, қучоғини очиб, ҳирс билан қувлайди. Ерқин, бир бурчакка бориб қисилади. Бек, бериги бурчакдан қучоғини кенг очиб, югуриб бораётганида Ерқин ҳам қучоқ очиб югуриб келади-да, пичоқни қаттиқ зарб билан Бекнинг кўкрагига қадайдир... Бек бир-икки мартаба ёввойи товуш чиқарганидан кейин «гурс» этиб йиқилади. Ерқин пичоқни суғуриб ташлайди, рангги ўчган, оппоқ оқарган. Бир оз қўрқиб қараб тургандан кейин ўликнинг қўйнида бир қоғоз кўриб қолади-да, дарров энгашиб олади. Бу қандай қоғоз. (Бошини ўқиб кўриб.) Отамга! (Югуриб бориб иккала шамни ҳам ёқадир. Ҳансираб туриб ўқийди.) Бу нима? Бу қандай гап? Сира тушунмай қолдим? (Ўйлаб кетади.) Мана бунинг қилган хийлаларидан бири бўлмасин? Отамни алдаш, мени осонгина хотин қилиб олиш учун қурилган тузоғи бўлмасин? (Ўйлаб). Ҳа... ўзи ҳам кеча мақтаниб туриб эди... Шу хил хийлалар Пўлатнинг бошига етарми экан? (Ўйлаб туриб бирдан ўрнидан туриб кетади.) Агар бошига еткан бўлса-чи!.. Йўқ! Йўқ!.. Мунинг олдини... Гап яна Қалда. Қал чинакам одам бўлса бу ишни эплайди. (Ўйлаб, бирдан севиниб кетиб.) Пўлатни илинтириш учун қурилган тузоқ билан ёвларини илинтирсак-чи? (Ўзи кулади. Бирдан қарсак чалади.)

Қал, Қал!.. (Эшикдан Қал киради.) Полвонни ҳам чақир!.. (Қал Полвонни чақиради.)

ИГИРМА БИРИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Қал, Полвон

Қал (кириб). Бу нимаси, Ойимпошна! (Орқасига тисарилади.)

Полвон (кириб). Ҳа, иш саранжом бўлибди-ку! (Сира қўрқмасдан ўликни томоша қилади.) Шундай азамат киши-я... (Ерқин ўйланади.) Қал, менга қара, ҳалиги мендан олган пичоқ қани?

Қал (гаранг). Қайси?

Полвон. Э... ҳалигина дандонсоплик пичоғимни олмадингми?

Ерқин (уйғонгандай бўлиб). Қандай пичоқ? Дандонсоплик дедингми? Бекнинг бошини еган пичоқдир? Мен иргитиб юборган эдим, қара!..

Полвон (қараб топиб олади). Қип-қизил қон бўлиб ётади. (Олиб арта бошлайди.)

Ерқин. Қал! (Қал жим). Ҳой, имонсиз, қўрқоқ Қал, менга қара! Бўронбойлар нима бўлган?

Қал (зўрға). Бўронбойлар тайёр...

Ерқин. Сирдан огоҳми?

Қал. Огоҳ...

Ерқин. Бўлмаса, бошқаларини кўйиб туриб энг каттасини — Бўронбойни чақириб кел, бор! (Қал индамасдан, секин чиқади.)

ИГИРМА ИККИНЧИ МАЖЛИС

Ерқин, Полвон

Ерқин (секин юриб қиличнинг ёнига боради. Кўзи қиличга тушгач тўхтайдир). Полвон, бери кел! Тўнкак бўлиб ёт! Пастроқ! (Устига чиқади.) Сал кўтарил! Тагин ҳам озроқ! Ҳа, бўлди! (Қилични олиб иргиб тушади.) Қуллук, сенга Полвон! Хизматларингни асло эсимдан чиқармайман. (Полвон Ерқинга яқинлашади. Кўзлари ҳирслашиб — ёниб кетади. Ерқин сезиб қолиб ғалати бир кулиш била кулади, сўзини буриб.) Пўлат ботирни танийсанми?

Полвон. Танийман.

Ерқин (қилични кўрсатиб). Мана шундай тоза

қиличлар мана бу Бекка ўхшаган поинсоф золимларга эмас, ўша Пўлат ботирга ўхшаган инсофли, ҳақ йўлида тортишиб ётган азаматларга келишадир. Бу золимларга сенинг ҳалиги пичоғинг ҳам увол, хайф!... Лекин сенинг у пичоғинг табарруқ пичоқ!.. У поинсоф бир бекни ўлдирди-ю, лекин мени, Қални, сени, ҳаммадан кераклиги бечора Холани ўлимдан қутқазди!

Полвон (бирдан рангги ўчиб). Холани? Қайси холани?

Ерқин. У... ичкарида ошхонада ётиб туратурган бир муштинар кампир бор-ку? (Полвон жим, рангги қаттиқ оқарган, пичоғи қўлидан тушадир. Ерқин унга қарайдир.) Е... Е... Бечора кампирни ҳам саранжом қилдингларми? Нимага рангнинг ўчди? Полвон!..

Полвон (зўрға). У кампир... менинг онам!!
Ерқин (ларзага келиб). Сенинг онанг!! (Иккаласи ҳам жим.)

Парда тушадир

БЕШИНЧИ ПАРДА

Бу парда ўн уч мажлисдан иборатдир

АРАЛАШАДИЛАР

(кириш тартиби билан)

Чол — дилкаш, нуруний чехрали бир чол, 60 ларда.
Қоровул йигит — қўшиндаги ёш йигитлардан бири, 30 ларда.
1 ва 2 йигитлар — булар ҳам шундай.
Пўлат — бир оз ўзгарган, уруш қиёфатида.
1 ва 2 чопар йигитлар — юқоридагилар каби.
Ўлмас ботир — жуда оз ўзгарган, фақат изтироб асари бор.
Қал — ўша Қал, бу жойда жуда жиддий.

Пўлатнинг қароргоҳи

Тоғ ёмбағрига тикилган чодир, кенг, уй каби. Зийнат йўқ. Ёлғиз деворларига қиличлар, қалқонлар илинган. Тўрида тошдан бир кишилик супача. Устига битта пўстак ёнилан. Унинг ёнларига тўнгалардан супачалар қилинган, уларнинг устларида гиламлар.

Чол ёлғиз, бир чекада ўлтириб ҳаёл суради. Бир оздан сўнг ўзича сўзламакка бошлайди.

БИРИНЧИ МАЖЛИС

Чол ёлғиз

Чол (ўзича). Бу ишларнинг охири нима билан саранжом топаркан? Бу боғбондан чиққан ботиримиз ҳеч бир кучга бўйин эгмак истамайди. Билмайман, унинг кўнглида хонга қарши тоғ-тоғ адоват борми? (Жим.) Инсоф қилинмайдир; энг ақлли, донишманд одамлар ҳам инсофини қўлидан берганлар. Ўлмас ботирдай донишманд, зийрак одам борми? У ҳам бўлмас хоннинг этагига ёпишиб олиб, буқун, бутун эл-юрт дод деб турган хонни қутқазмоқ учун тортишиб ётади. Тавба, замонамизнинг донишмандлари золимларнинг дуоғўйи бўлдилар. Афсус, афсус!

(Жим.) Лекин, хонлик бизнинг боғбондан чиққан Ботири-миздан бошқага келишмайдир. Бошда 13—14 киши билан иш бошлаб, мана 3 ойнинг ҳаддида печанинг кишилик хон қўшини билан саваштурган бир кучга эга бўлди. Ҳамма қилиқларидан кўринадирким, мунда маҳзи адолатдан бошқа нарса йўқ. Шундай одамнинг қўли юқори бўлмасдан, агар бир қонхўр, золимнинг қўли юқори бўлса... фалак тугил ҳар кимдан қайтиб кетаман! (Жим.) Бу кунлар ишни узил-кесил қилатурган кунлар. Ҳозир Пўлат ботир билан Ўлмас ботир ўзлари майдонга тушканлар. Бу кун ё эрта бу кураш бартараф бўладир. (Жим.) Шу чоққача майдондан бирорта одам келмади, билмадик, нима ҳол бўлди экан? Кеч ҳам яқинлашиб келади, бу кун ҳам бартараф бўлмай, эртага қолармикан? Қани, йигитлар сўрай-чи, нималар эшитди экан. (Чақирадир.) Ҳой йигитлар! Йигит! («Хов!» деган товуш эшитиладир.) Буёққа кир! (Эшикдан Қоровул йигит киради.)

ИККИНЧИ МАКЖЛИС

Чол, Қоровул йигит

Қоровул. Ҳа, ота зерикиб қолдингизми?

Чол. Ўғлим, майдондан ҳеч бир хабар йўқми?

Қоровул. Йўқ, ота, ҳали-ҳозир ҳеч бир хабар йўқ. Ҳеч ким келмай ётибдир. Баъзида қаттиқ-қаттиқ қийқирган товушлар сал-пал эшитилиб қолади. Ёв йигитлари баландга тирмашиб қолди, шекилли. (Ўлтирадир.)

Чол. Ундай бўлса букун бартараф бўлиб кетармикан, ўғлим?

Қоровул. На билай. Кеч яқинлашиб қолди, букун ҳам қолатурганга ўхшайдир. Лекин ота, ёв йигитлари ўнгурга етиб қолган эмишлар. Ўнгурга чиқиб олсалар, ишимиз ёмон эмасми?

Чол. Йўқ, болам, ўнгурга чиқиш жуда қийин. Агар бу ёқдан биз уриб бериб турсак, ёвни ўнгурга яқин йўлатмаймиз! (Бир оз жим.) Оҳ, бизнинг Пўлат ботир энгиб кетсайди, ўғлим, шу мамлакат кўз ёши тўкишдан бир оз тўхтар эди.

Қоровул. Ҳамма юрт Пўлат ботирнинг тарафида-ку, шундай бўлса ҳам Ўлмас ботирнинг ошиғи олчи келаёттибдир, дейдилар. Билмадик, ҳақ ҳам шундай хор бўларми экан?

Чол. Ҳақ-ку, ҳеч вақтда хор бўлмайди-я, бир кун яна

юзага чиқади-я. Лекин, болам, Пўлат ботирнинг узуги йўқолганидан бери кўнглим қора, ўша йўқолишдан фолибад қиламан.

Қоровул. Ҳа, айтканча-я: ўша узукни ким олди экан?

Чол. Мендан илгари ботиримизнинг ёнида хизмат қилиб юрган масхарабоз бир Кал бор эди-ку? Ўша олиб кетган. Ундан бошқа одам эплаб ололмайдир.

Қоровул. Рости ҳам, узук билан бирга ўша Калнинг ўзи ҳам йўқолиб кетди-а?

Чол. Ҳа, баракалла, болам, Калда гап кўп эди. (Жим.) Мана мен ўша узукнинг йўқолишини фолибад қиламан, ўғлим. У узукда гап кўп эди, табаррук узук эди, биласанми ўғлим, у узукни бизнинг Пўлат ботиримизга ким берган?

Қоровул. Йўқ, ота, билмайман.

Чол (секин жилмайиб). У узукни Пўлат ботирга Ўлмас ботирнинг қизи берган...

Қоровул. Ҳа, ҳа, ўша қиз бизнинг ботирни яхши кўрар экан, деб мен ҳам эшитган эдим.

Чол. Ҳа, баракалла. Пўлат ботиримиз илгари ўша Ўлмас ботирнинг боғбони эди-да. Хоннинг зулмига чидаёлмай, иннайкин ўша Ўлмас ботирнинг ёмонлиқларига тоқат қилолмай, аллақандай бир дарди қўзғалиб, мана букун тоғларга чиқиб ўлтирибдир. Чиройлик, озода, сўлим боғларни ташлаб, мана, бу сарт тошли тоғларда ярим оч, ярим тўқ юрибдир.

Қоровул. Рост ота, рост. Бор бўлсун, бизнинг ботиримиз, лекин!

Чол. Бу кун «Ўлмас ботир қўшин бошлаб урушгали чиқар эмиш», деган овоза бўлиб қолди; унда биз пастда—сойнинг бўйида эдик. Ўша овоза ботиримизнинг қулоғига ҳам чалинган экан, илгари менга ўша овозани айтиб берди, иннайкин кулиб туриб «Ўлмас ботирнинг энг табаррук узуги менинг қўлимда; агар золимларнинг тарафини олиб менга қарши тиг кўтарса, бошини ҳам узукка қўшиб қўя қоламан», деди. Ана шуни ўйлаб туриб узукнинг йўқолганидан фолибад қиламан. (Ташқарида шарпа, қоровул югуриб чиқади.) Ким келди экан? Майдондан хабар келди, шекилли. (Чол ҳам чиқади. Ташқаридан гаплашган товушлар эшитиладир. Бир йўгон товуш: «Э... иш бўлмай қолди, Пўлат ботир уч жойдан ярадор бўлиб йиқилди, ҳозир олиб келаёттибдирлар» дейди. Сўзлаша-сўзлаша Чол билан яна иккита йигит кирадилар.)

УЧИНЧИ МАЖЛИС

Чол, I ва II нчи йигитлар

Чол. Пўлат ботир ярадор бўлиб қатордан чиққан эса, энди нима бўладир, болам?

I йигит. Ўзи ярадор бўлиб йиқилди-ю, лекин, дарров Йўлчибекни чақириб олиб ўрнига қўйди: «Маҳкам бўласан, бўшанмайсан, бугун чидаб берсанг, эртага ёв бўшанадир» деди.

Чол. Билмадим. Болам, фойдаси бўлармикан?

II йигит. Йўлчибек ҳам Пўлат ботирдан қолишмай-дир-ку, лекин, йигитларнинг мазаси қолмади. Айниқса, ўнгурдаги йигитлар жуда ёмон чарчадилар.

Чол. Бу гапни гапирма, болам, агар бу гапнинг рости бўлса юртнинг яна шўри қуриди. *(Ташқарида шарпа, ғовур-ғувур, «йўл бер! Қоч! Секин-секин!» деган товушлар.)*

I йигит. Ботирни олиб келдилар, шекилли. *(Югуриб чиқади, орқасидан II йигит чиқади, чол қолиб Пўлатнинг жойларини тузатади. Пўлат, икки йигит, уларнинг бўйинларига қўлини ташлаган. Киради. Секингина жойига ўтқазиб, бир неча болишга ёнбошлатиб қўядилар. Унинг яралари боғланган, ўзи гаранг-карахтдир. Чодир йигитлар билан тўладир.)*

ТҮРТИНЧИ МАЖЛИС

Чол, Пўлат, йигитлар

Пўлат *(бир оздан сўнг бошини кўтариб секингина кўзини очадир)*. Мунча киши бу ерда нима қилиб турибсизлар? Бир менга, жиндек ярага шунча одамми? Боринглар, боринглар, майдонга кирилинглар! Ёвни енгмасдан келсанглар, мен сиздан рози бўлмайман? *(Хамма бир-бир чиқади.)*

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Чол

(Чол ҳам девордан бир қилич олиб чиқа бошлайди.)

Пўлат. Ҳа, ота, сиз қаерга кетаётибсиз?

Чол. Болам, уруш майдонига. *(Кулиб.)* Ёвни, худо хоҳласа, мана мен егиб келаман!

Пўлат. Ҳимматингизга балли, ота, лекин, менинг ёнимда қолганингиз яхши, сиз билан гаплаштурган гапларим бор. *(Чол илдасдан қилич-қалқонни жойига қўядир.)* Ўлтуринг!

Чол *(яқин келиб)*. Ўғлим, ярагини ўзим дори-дармон қилиб, яхшилаб қайта бошдан боғлаб қўяйми?

Пўлат. Йўқ ота, ўлтуринг. Яра деган нарсаси ҳеч гап эмас, тездан тузалиб кетадир. Бирдан уч еримга қилич тегмаганда, қатордан чиқмас эдим. *(Чол яқинига ўлтира-дир.)*

Чол. Бир қилич ўнг қўлингга тегибдир, болам. *(Бир оз жим.)* Чап қўлинг билан қилич чопа олмайсанми?

Пўлат. Йўқ ота, бизнинг понсотларимиз орасида ҳам чап қўл билан қилич чопатурганлари йўқ. Йигитларимиз орасида ҳам иккитагина бор.

Чол. Ўлмас ботир чап қўлида чопа олар эканмикан?

Пўлат. Ўлмас ботир деманг, Ўлмас денг: Ўлмас ҳам деманг, қонхўр денг, қонхўр! *(Бир оз жим.)* У чап қўлида ҳам чопадир... Ҳатто... унинг қизи ҳам чап қўлида чопар эди... *(Юзида узоқ бир таял сезилади.)*

Чол. Айткан-ча, ўша қиз қаерда экан ҳозир?

Пўлат *(узоқ жим, сўнг)*. Ота, бир сир бор эди, сизга айтмасам бўлмайди, бир ҳафтадан бери беркитиб келдим, энди беркитишга имкон қолмади.

Чол. Ўғлим, мендан ҳеч қандай сиригини беркитман. Мен сенинг учун керак бўлса, жонимни беришга тайёрман.

Пўлат. Қуллуқ, ота, қуллуқ. *(Оғир дам олиб.)* Ўша қиз билан менинг ўртамдаги гапларни эшитганмисиз?

Чол. Ҳа, бир оз эшитканман, биламан.

Пўлат. Ўша қизнинг отидан бир хат олдим.

Чол. Хат? Қизиқ, қандай хат?

Пўлат. Хатда: «Менинг бошимга ёмон кунлар тушди, худо хоҳласа, тез фурсатда қутилиб сенинг ёнингга бораман. Иложи бўлса, йигитларинг қаторида бир йигит бўлиб урушга кираман» дебдир.

Чол. Ўғлим, ёмон одамлар яна тагин бирорта шўрни сенинг бошингга ағдариш учун қилмайдиларми экан? Эҳтиёт бўл, ўғлим.

Пўлат. Билмадим, ота, билмадим, мен бу ерда, отаси ҳам бу ерда бўлгандан кейин у қиз қандай қилиб менинг ёнимга кела олар экан?

Чол. Узугинг йўқолганидан, ўғлим, мен фолибад қилиб қолдим. Ишқилиб, эҳтиёт бўл.

Пўлат. Ота, хотин киши аралашган ишда фолибадлар

кўп вақт тўғри келади. Лекин, мен хотин кишидан кўланкага ўхшаб ҳаммавақт қочиб юраман-ку?

Чол. Хотин киши қочгани баттар қувалайдир, болам. Сен кўланкага ўхшаб қочсанг, у офтобга ўхшаб қувлайдир. Ишқилиб, сени тангри асрасин, болам.

Пўлат (огир). Ота, фолибадингиз тўғри. Ёв йигитлари ўнгурга етиб қолдилар. Бизнинг ўнгурдаги йигитларимиз жуда ёмон чарчаган. Энди, биз ютқизамиз, шекилли... (Жим.) Яраш сўраб ўлмасга элчи юборсакми дейман? Ҳозир ярашсак, ҳеч бўлмаганда, йигитларимизнинг жонларини сақлаб қолиш шарти билан ярашиб олар эдик. Улар ўнгурга чиқсалар биз тамом бўламиз! (Узоқ жим. Ташқарида шарпа, ғовур-ғувур, бир оздан сўнг ҳансираб-ҳовлиқиб, бир йигит кирадир.)

ОЛТИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Чол, бир чонар йигит

И чонар (ҳансираб сўзлайдир, қоровул йигит чодирнинг эшиги ёнига келиб тинглаб турадир). Ботирим, ёв йигитлари ўнгурга чиқишиб қолишди. Йўлчибек бериги тарафдаги йигитлардан бирмунчасини ўнгурга кўчирди, ҳозир ўнгурда жуда ёмон қаттиқ чопиш бўлаётидир, Йўлчибекнинг ўзи ҳам ўнгурда.

Пўлат (узоқ ўйлагач). Катта-катта тошларни ағдариб сой бўйи йўлини буткул беркитиб ташланглар ва у ердаги йигитларнинг ҳаммасини ўнгурга жилдиринглар. Бир иш қилиб ёвни ўнгурдан ҳайдаб тушириш керак. Бир нечта киши баландга чиқиб ўнгурга тош юмалатсин, ўзимизнинг йигитлар қўшилиб нобуд бўлса ҳам майли... Ишқилиб ёвни ўнгурдан пастга ҳайдаш керак. Шундай қилсак ёвнинг анча шашти қайтадир. Унчага биз буёқдан тўғрилаймиз... Бошқа иложи йўқ! Бор! Тез бориб Йўлчибекка айт! (Ғижиниб.) Агар кўлим ярадор бўлмаса ўзим борар эдим! (Чонар чиқади.)

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Чол

Пўлат (огир). Бўлмайди, отажон, бўлмайди. Ҳар нима қилганимизда ҳам бўлмайди. Ўнгурни сақлаш ёв пастда вақтида мумкин эди, энди ёв йигитлари ўнгурга чиқиб солишаётган бўлса, уни сақлаб бўлмайди. (Ўйлаб

кетиб). Яна юзтагина янги чарчамаган йигитим бўлсайди, ёвни ўнгурдан суриб тушириб, йўлларга тош юмалатдириб юборар эдим. Шундай қилсак ёв чарчагунча ўзимиз ҳам туриш бера олар эдик. Ёвнинг чарчасига ҳам кўп қолмаган эди...

Чол. Ноумид бўлма, болам. Ҳалиги айтганларингни қилсалар иш яна жонланиб кетар.

Пўлат (огир). Йўқ, ота, иш қўлдан кетган. Кечгача қаторимизнинг ўзи ҳам бузилғусидир. Йигитларимиз битта-яримта қоча бошладилар. Улар ҳам ишнинг хунук боришини сезиб қолдилар, шекилли. Йўлчибекка ўхшаган эслик, ботир, ўлса ҳам майдонда мард кетатурган йигитларимиз кам. Ўлмас томонда бўлса ундай йигитлар битта ҳам йўқ... Ҳаммаси ўлмаснинг ҳайбатидан кўрқиб урушадир. Бўлмаса, у қонхўр ўша йигитларнинг биттасига бўлсун кулиб муомала қилган дейсизми? Йўқ, йўқ, ҳаммавақт қазабу қаҳр... Бизда, худога шукур, бирмунча мард йигитлар бор. Шундай бўлса ҳам биз ютқизамиз... (Огир дам олиб.) Биз чарчадик. Энди йигитларимиз чидай олмайди. Ҳалиги қочишлари ҳам зерикканларидан. Мен ишнинг хунуклигини ярадор бўлмасдан бурун билган эдим. Йўлчибекни иш бошига қўйиб, йигитларни қизиқтирганимнинг сабаби, шу яраш таълиф қилинган вақтда душмани баъзи бир шартларга кўндирмак учун эди. (Қатъий.) Энди, баъзи бир шартларни қўйиб туриб ярашмакдан бошқа чора йўқ!

Чол (огир дам олиб). Болам, бу қандай гап? Мен ўзимга фолибад қилиб юрган бўлсам-да, енгиндан сира умид узмаган эдим... Ахир, биз ҳақ эдик.

Пўлат (огир, заҳарли жилмайиб). Шундай экан-а, ота, ҳақ ҳам жойи келганда, шунақа енгилиб берар экан... (Қатъий.) Ҳозир икки тарафли бўлиш мумкин эмас, ишни қизигида бир тараф қилиш керак.

Чол. Яна ўзинг биласан, болам. Мен сендан ажралмайман. (Бир оз жим.) Хўш, энди нима қилмоқчи бўласан? (Пўлат жим, Пўлатга қарайди.)

Чол. Энди нима қилмоқчи бўласан, дедим.

Пўлат (ўйда). Эндими? Мен ҳам шуни ўйлаб турибман. (Узоқ жим. Сўнгра бирдан.) Ота, мен бир иш қилиб майдонга борайин, уёқ-буёққа от чопиб йигитларни қизиқтириб турайин. Сиз йигитлардан иккитасини олиб элчиликка боринг!

Чол. Вой, болам-е.. келиб-келиб ёвнинг ёнига омон тилашга бораманми?..

Пўлат (қатъий). Бошқа иложи йўқ. Ҳозир борсангиз

сигилган бўлиб бормайсиз, албатта, баъзи бир шартларни қўямиз. Қабул қилиб ярашса-ярашди, бўлмаса битта қолганимизча урушиб, мардларча ўламиз-да! Шартларимизга унаса, йигитларимизнинг жонларини саломат сақлаб қолар эдик, ҳаммадан ҳам уларнинг ота-она, қавм-қариндошларини, бизнинг ўз бошимиз майли, кета берсин... шартларимизни, иннайкин, бошқа гапирга турган гапларни йўлда айтиб бераман. Менинг отим шу ерда-ми?

Чол. Шу ерда бўлса керак. Хабар олайми? (*Чиқадир, тез қайтиб кириб.*) Шу ерда экан.

Пўлат. Турайлик бўлмасам. (*Ўрнидан турадир, чол йўламакчи бўладир.*) Қўйинг, ота, ўзим бақувватман. (*Чиқа бошлайдирлар, ташқарида йигитнинг товуши: «Оқ байроқ! Ким у, фор томондан оқ байроқ кўтариб келаётганлар?» Булар жойларида тўхтаб қоладирлар. Йигит сўзлайдир: «у... буёқдан бир йигит чопиб келаётибдир. Ҳоёв! Ҳой!..» Булар бир-бирларига қарайдирлар.*)

Пўлат. Ота, нима гап? «Оқ байроқ» дейдирми? Нима бало. Бизникилар ўзларича оқ байроқ кўтариб юборган бўлсалар-а?

Чол. Йўқ, болам, бизникилар сенинг буйругингдан чиқмайдирлар. (*Ташқарида йигитнинг товуши: «Уруш ҳам тўхтайдими, дейман? Шовқин-сурон эшитилмай қолди. Ҳой йигит, Тез кел! Чоп!!»*)

Пўлат. Йигит ким экан? Бир бало бўяганга ўхшайдир...

Чол. Болам, йигит келгунча ўлтириб тур. Бўлмаса толиқиб қоласан. Йигит келсин, аҳволни билайлик, шунга қараб иш қиларсан. (*Секин бориб жойларига ўлтирадирлар.*)

Пўлат. Кўнглим аллақандай оғир воқеаларни сеза бошлади. (*Бирдан.*) Йўқ, ота, биз қўлимиздан келганини қилдик. Агар енга олмасак ҳам бизни ҳеч ким айблай олмайди. Ҳали ҳам уч-тўрт ойдан бери савашамиз! Ҳеч бўлмаганда номиниз қоладир-ку! Биздан кейингилар жабру зулмга қарши мана шундай бош кўтариб чиқишнинг мумкинлигини биздан ўрганиб қолсалар, шу ҳам биз учун катта гап! (*Ташқарида йигитнинг товуши.*) «Кимсан, ҳой йигит? Чоп! Тез бўл!» Йигит ҳам тезроқ кела қолмади... (*Жим. Ташқарида от юрган товушлар, оёқ товушлари: бояги йигитнинг товуши «Чопармисан? Бор, кир! Орқангдаги оқ байроқ кўтарган отлиқлар ким? Нимага жавоб бермайсан? Ҳой!!!* II чопар ҳансираб, ҳовлиқиб

киради. Орқасидан думма-дум қоровул йигит. У, эшик олдида тўхтаб тинглайдир.)

САККЕЗИНИЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Чол, II чопар

II чопар (*ҳансираб*). Ботир!

Пўлат (*оғир*). Ҳовлиқма! Нима гап?

II чопар (*бўғиқроқ ҳансираб*). Ёв йигитлари билан ўнгурда жуда қаттиқ уруш бўлаётган эди, ёв томон бирдан ҳар ерда оқ байроқ кўтариб юборди, улар, ҳар жойда баробар урушдан тўхтадилар. Биз ҳам тўхтадик. Ҳозир ҳар ким турган жойида туриб қолди.

Пўлат. Сиз оқ байроқ кўтармадингизми?

II чопар. Йўқ. Биз кўтарганимиз йўқ. Йўлчибек айтдики, «Ёв урушдан тўхтаса, биз ҳам тўхтаб дам олайлик. Лекин, байроқни Ботирдан берухсат кўтармайлик!» деди.

Пўлат. Баракалла, жуда яхши қилибдир. Тез бориб айт: ҳали байроқ кўтармай турсинлар. Керак бўлса, ўзим буюраман. (*Чолга.*) Йўлчибекнинг анча эси бор. Лекин қўли юқори бўлиб турган вақтида.. (*бирдан II чопарга*) Нимага қараб турибсан? Бор, тез!

II чопар (*секин*). Бошқа гап-молингиз йўқми экан деб эдим... (*Чиқа бошлайдир.*)

Пўлат. Тўхта, менга қара! Сенинг орқангдан келаётган оқ байроқлилар кимлар?

II чопар. Мен кўрмадим.

Пўлат. Кўрмадим? (*Чақиради.*) Йигит! (*Эшик олдида тинглаб турган қоровул йигит кирадир.*) Боя нима деб турган эдинг, оқ байроқ кўтарганлар дедингми?

Қоровул. Ҳа, боя оқ байроқ кўтарган отлиқлар йироқда кўринган эдилар, энди ҳозир улар ҳам яқинлашиб қолдилар.

Пўлат (*II чопарга*). Ўшаларни сен кўрмадингми?

II чопар. Йўқ, мен кўрмадим.

Қоровул. Ботирим, бу билмаса билмайтурсандир. Улар мана бу ўнг томондан — горнинг тагидаги йўл билан келишиб ётадирлар. Бу бўлса мана буёқдан, ўзимизнинг катта йўлдан келди.

Пўлат (*йўда*). Ҳа... шундай дегин. (*Бир оз жим. Бирдан.*) Бор, ишинга бор! (*II чопарга.*) Тез бўл, сен бояги гапларни Йўлчибекка етказ! (*Иккаласи чиқадирлар.*)

УНИИЧН МАЖЛИС

П у л а т , Ч о л , қ о р о в у л

ЎН БИРИНЧИ МАЖЛИС

П ў л а т, Ч о л, Ў л м а с ботир

Пўлат (*дарҳол*). Ота, сиз чиқиб туринг! (*Чол чиқа бошлайдир. Орқасидан.*) Ташқаридагиларни ҳам чодирдан наригароқ олиб бориб туринг! (*Чол чиқади. Ботирга.*) Энди икковимиздан бошқа ҳеч ким йўқ. Марҳамат қилгайлар.

ЎН ИККИНЧИ МАЖЛИС

П ў л а т, Ў л м а с ботир

П ў л а т. Сиз юртга — элга қарши хон томонидан бир

хонув эолимлар томонидан урушиб ётганингиз учун сизга жуда каттиқ газабим бор. Иннайки: ўша хоннинг ноҳақлигини ўзингиз билла туриб, бизнинг ҳақлигимизга тушуниб туриб бизга қарши тиг кўтарасиз, бу яна бадтар газабни келтирадир. Шундай бўлса ҳам, сиздай улуг Ботир билан мардлар майдонида синашиб қолишганим учун мен ҳам кўп хурсанд эдим.

Ботир. Лекин мард деган ҳаммавақт мард бўлиши керак. Иннайки: ҳар нарсада мард бўлиши керак. Сен, менга кучнинг смаслигини билганингдан кейин мардларча ўлиб кетмасдан, ё — тузукроқ бир шарт қўйиб ярашмасдан, номардлик йўлига кирдинг.

Пўлат. Номардлик йўлига кирдим? Хўш, қандай қилиб?

Ботир (*жуذا жиддий*). Пўлат, билиб туриб билмасликка солишинг бу яна катта номардлик. Шу номардлик билан ютмоқчи бўлсанг, хато қиласан: мен яна уруш бошлайман, лекин, бу сафар сени жуذا ёмон қиламан. Шундан кейин сен билан номардларча урушаман. У ҳолда сенга, йигитларингга, уларнинг қавм-қариндош, бола-чақаларига, қишлоқ элларига зарра марҳамат йўқ! Билдингми? Шунча беҳуда қон тўкилиб, қанча хонадонларнинг ер билан яксон бўлишига сенинг биргина номардлигинг сабаб бўладир.

Пўлат (*ҳайрон*). Нима демакчисиз, Ботир?

Ботир (*бир оз юмшариб*). Агарда шу номардлигингни ҳали ҳеч ким билмаган вақтда бир иш қилиб ювиб юборсанг, менинг беҳадду поён газабларимни боссанг... Ўзингга, йигитларингга — ҳаммангга омон бериб, мардларча бир яраш қиламан. Бўлмаса дунё қонга ботади, қонга! Билдингми? (*Юмшоқ*.) Лекин, Пўлат, мен сени яхши биламан: сенга номардлик қўл келмайдир, ярашмайдир.

Пўлат. Мен ҳеч бир номардлик қилмадим. Қилмайман ҳам. Сиз, қайси бир ишимни номардлик дейсиз? Айтинг, ахир!

Ботир (*кўзига қараб олиб*). Ерқин қаерда?

Пўлат. Қизингиз Ерқинми?

Ботир. Ҳа, ўша бахтиқаро қизим Ерқин.

Пўлат. Мен қайдан билайин уни?

Ботир. У ишинг бир номардлик эди, мана бу тонишинг иккинчи номардлик бўлди. Пўлат, чинакам шунча номардмисан?

Пўлат. Номард деган сўзни эшитганимдан кўра ўлганим минг даража ортиқ. Менинг ҳам газабим қайнай бошлади. Айтинг, Ботир, мен нима номардлик қилибман?

Ботир. Рост айт, мардларча гапир. Ерқинни нима қилдинг?

Пўлат. Ҳеч нарса қилмадим ва қилмоқчи ҳам эмасман!

Ботир. Агар қилган ишингни гувоҳ билан юзингга чапласам нима қиласан?

Пўлат. Гувоҳ йўқки, чапласангиз?

Ботир (*ёнидан бир хат олиб Пўлатга ургитадир*). Мана гувоҳ, номард бачча, мана гувоҳ?

Пўлат (*хатни тезгина олиб*). Мен хат ўқини билмайман, рухсат беринг, мирзамни чақирай. Ё — ўзингиз ўқиб берасизми?

Ботир. Бу сирни сен-мендан бошқа ҳеч ким билмаслиги керак. Ишонсанг мен ўқиб бераман. Шунин билгилким, бу тўғрида на сенга ва на менга қилча ҳийла ҳам тўғри келмайдир; бу иш — менинг бахтиқара қизимнинг номуси тўғрисидаги иш-а? Билиб қўй!

Пўлат. Мен сизга ишонаман. Ўқинг, тезроқ шу тухматдан қутқаринг!

Ботир (*ўқийдир*). Ғалаба ва музаффарият қўшинининг сардори улуг ботиримиз Ўлмас ботирга саломдан сўнг андоғ маълум бўлсунким, ғисмат харамида парвариш топган қизингиз Ойимпошани ўзларининг жанг майдонида бўлганларида фрусат топиб бадкирдор душманлари ва ялангоёқ — бесаруполар сардори Пўлат ўғри одам юбориб, бир кечада ўғирлатиб кетибдир. Албатта жанобларини жанг майдонида азмларидан қайтармоқ ва ўзининг шайтони нафсига фидо қилмоқ учун бўлса керак. Бу сирдан ёлғиз мен огоҳ бўлдим ва ёлғиз жанобларига маълум қилдим. Камина қуллари ҳам исматпаноҳ ҳамширани баднафе душманининг қўлидан қутқазиб олишга ҳар йўл билан кушиш қилғумдир. Тангри мадад берса яқин фурсатда ҳамширанинг қутқарилганини севинчиласам керак, деб Нишобсой босқоқлигининг беги камина қуллари». (*Хатни яна Пўлатга отиб уриб*.) Бу нима, бу?

Пўлат (*ёнидан бир хат олиб Ўлмас Ботирга қараб ургитадир*). Нима бу? (*Ўлмас ботир тез очиб ичида ўқий бошлайдир*.) Овозингизни чиқариб ўқинг, мен ҳам эшитай. Иккаламиз баробар гувоҳ бўлайлик!

Ботир (*ўқийдир*). «Пўлат! Бошимга ёмон қийин ва оғир қунлар тушди. Ўзимни қутқариш чорасига кирдим. Яқинда ёқамни шу ҳалокатдан қутқара оларман, деб умид қиламан. Агар сихат ва саломат қутилсам, уйга қайтмайман, тўппа-тўғри сенинг ёнингга бориб, бир йигит қаторида урушга кирмакчи бўламан. Дунёда ҳеч бир хотин киши

қилмаган ишни мен қилай! Дунёда ҳеч бир эркак қилмаган ишни сен қилиб турасан, дунёда ҳеч бир золим қилмаган зулмни менинг отам қилиб турадир. Бўш келма, ҳақсан! Ҳақ йўлда сенинг, менинг номусим кетса... майли!

Дийдорингга муштоқ: Ерқин».

Пўлат. Бу нима, бу?

Ботир (*хайрон*). Чинакам, бу нима?

Пўлат. Менинг хат-саводим йўқ. Хатни ўзингиз ўқидингиз, нима гап бу? Қандай гап?

Ботир. Ерқинни ўғирлаган сен эмасмисан?

Пўлат. Мен қиз ўғриси эмасман ва бўлмаيمان ҳам! Мен, тожу тахт ўғрилари билан мардларча олишиб турган бир йигитман! Сизнинг қизингизни ўйлашдан ҳам қўрқаман...

Ботир. Ўйлашдан ҳам қўрқасан? Нимага?

Пўлат. Жанг майдонида ёлғиз жангни ўйлаш мумкин. Ҳаёл ёлғиз жангда бўлишни керак. Ҳаёли бошқа нарсаларга бўлинган кишилар, жанг майдонида ютқизадирлар.

Ботир (*ўзича*). Ҳаёли бўлинган кишилар жанг майдонида ютқизадирлар... Тўғри, рост! (*Пўлатга*.) Пўлат, мен қизимни қайда бўлса ҳам топишга тегишман. Сен ўғирлатдирмасанг ким ўғирлатдирадир уни? Унинг сепдан бошқа илингани йўқ...

Пўлат. Ботир, у — менга элинган бўлса, элингандир. мунга мен айбли эмасман, қизингизнинг ўзи айбли... Мен унга элинганим йўқ... Айниқса, ҳозирги вақтда мен сизни мардларча енгилдан бошқа нарсага элина олмайман!

Ботир (*огир*). Шу учун сен бахтлисан, Пўлат! Жанг майдонида кўнгли тинч бўлганлар енгадирлар. Менинг кўнглим вайрон бўлди... (*Жим*.) Жанг майдони сенга ўхшаган — хотини, қизи, бола-чақаси, ишқилиб, бошқа илинчаги бўлмаганларнинг майдони! Менинг ҳам ҳеч кимим йўқ... Фақат биргина қизим борки, у — мен учун ҳар нарса (*қаттиқ*) қизимнинг номуси ўртага тушса мамлакат, юрти, хони, хонбаччаси... ҳар нарсасидан кечиб юбораман! (*Бир оз жим*.) Менинг қизим — қиз эмас, фарзанд эмас, бошимга битган бало! Хатини эшитдингми?» Дунёда ҳеч бир хотин киши қилмаган ишни қилар эмиш...» «бу йўлда номусидан ҳам кечиб юборар» эмиш... (*Шовқин солиб*.) Ох, болам, болам! У номус ўзиники эмас, отасиники эканини билмайдир!.. Мен кимман, менинг номусим қандай номус... Мунг ҳеч бир ўйламайдир! Мен — мамлакатнинг номуси, ўрданинг номуси, хон ва хонбаччанинг номуси, деб жанг майдонида қилнчаг кўксимни бериб ётсам-у, менинг

номусим поймол бўлиб кетаберса... Йўқ, йўқ, мен мунга асло чидай олмайман!.. (*Жим*.)

Пўлат. Хайр, энди нима қилмоқчи бўласиз?

Ботир. Пўлат, сенинг ёнингда — сендай бир ёмон душманимнинг олдида шу кунга қолганим учун газабимдан ёрилгундай бўламан! Лекин, лекин... (*аста*) менинг кўнглимдаги фарзанд муҳаббати сенда йўқ, сен билмайсан! Сен ҳам ўз фарзандингни мендай севсанг, мендай кўнгли кўйсанг — ҳозир, шу онда нималар қилмас эдинг! Нималар!! Дунёни бузар, жаҳонни така-така қилиб юборар эдинг.

Пўлат. Қизингизни хонзода ўғирлатган бўлса нима дейсиз?

Ботир (*босинқи*)¹. Хонзода ўғирлатмайдир, хонзодага ўғирлаттириш лозим эмас, ўзим бермакчи бўлганман. (*Ноумид*.) Сенинг ишингни тугатиб боргандан кейин тўй бўлмоқчи эди...

Пўлат. Қизингиз унармиди?

Ботир. Нега унамасин? Мен уни сенга ўхшаган ялангоёққа бериб ётибманми?

Пўлат. Бўлмаса... бўлмаса қизингизнинг кўнглини билмас экансиз... Қизингизни асло танимас экансиз... Қизингизни билмасдан-танимасдан севар экансиз... У — севги эмас!

Ботир. Қизимни танимасам — танимасман, унинг кўнглини билмасам — билмасман... Лекин уни севаман, у учун ҳар нарсадан кечаман!

Пўлат (*бемалол*). Қўлимдан келса мен ҳам излашиб берар эдим... Лекин, йўлимга ўзингиз гов бўлиб турасиз.

Ботир. Қўй, сенинг исташинг, Нишобсой бегининг исташи менга лозим эмас! Мен ўзим истаб топаман ва кимнинг қўлида кўрсам, унга қўл узатган кишини топсам... ким бўлса бўлсин, этларини бир бурдадан қиламан. Хотин, бола-чақаси, авлод-аждоди, қовм — қариндоши... ҳеч биттасини эсон қўймайман! Ўз қўлим билан тилка-тилка қиламан!

Пўлат. Қизингиз ўзи яхши кўрса-чи?

Ботир (*бақириб*). Кимни?

Пўлат. Ўша қўл узатган одамни!

Ботир. Ундай бўлса қизим ўзи қочиб борар эди, уни кечаси келиб ўғирлатдирмаслар эди.

Пўлат. Рост, бу гапингиз тўғри. Ўша ўғирлатдирган

¹ Ўзини оғирликка олиб, осойишта, вааминлик билан

одам сиздан улугроқ, сиздан кучлироқ, сиздан ўткурроқ бўлсаю кучингиз етмасачи?

Ботир. Бу мамлакатда мендан кучли одам йўқ! (*Прғиб ўрнидан турадир.*) Мен кетдим!

Пўлат (*туриб*). Хўш, қаерга?

Ботир. Қизим, бахти қора болам қаерда бўлса, ўша ерга!

Пўлат. Сиз бу ерга саройни, хонни, тожу тахтни сақлагали келгансиз. Бу йўлда қанча бегуноҳ бечораларнинг қонини тўқдингиз! Энди ишингизни чала қолдириб кетасизми? Бу мардликми, Ботир? Бояги гапларингиз менгагина хос гапларимди?

Ботир (*оғир, кўнглидан сўзлайдир*). Мардлик — номус билан бўладир, менинг номусим поймол бўлди... Мен, мундан кейин мард ботир эмас, номард бир жаллод бўламан! Билдингми?

Пўлат. Тожу тахтни сақлаш...

Ботир (*бақариб*). Менинг номусимни сақлай олмаган тожу тахтимми? А? (*Иккаласи ҳам жим бўладирлар. Ботир бўйинини букиб секингина чиқа бошлайдир. Пўлат ҳам индамасдан орқасидан юрадир. Бир-икки қадам босганларидан сўнг ташқарида шарпа; тўхтайдирлар. Қоровулнинг товуши: «Ҳозир Ботирнинг ёнига киргали бўлмайдир, у ерда Улмас ботир бор!» Калнинг товуши: «Пўлат ботирга ишим йўқ, ўша Улмас ботирга ишим бор. Кирмасам бўлмайдир!» Бошқа бир йигитнинг товуши: «Йўлчибек тайинлаб юборди, Улмас ботирга зарур иши бор экан, қўйиб юбор, кирсин!» Яна қоровулнинг товуши: «Бўлмай-дир, дедим, бўлмайдир!»*)

Пўлат (*ташқарига овоз қиладир*). Қўйиб юбор, кирсин, майли кирсин! (*Ташқаридан қоровулнинг товуши: «Ҳа, энди кирабер, Ботир ўзи чақирди!» эшикдан шошилиб Кал кирадир.*)

ЎН УЧИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Улмас ботир, Кал

Кал (*кириб салом берадир*). Улмас ботир деганингиз ким?

Ботир. Мен! Нима ишинг бор?

Кал (*қўйнидан хат олиб бериб*). Тезлик билан жавобини бериш! Эртага қолса ҳам кеч бўладир!

Ботир (*ҳаяжон билан ичида ўқийдир*). Ерқин! Ерқин қизим! Бахти қора қизим!.. Кимларнинг қўлига

тушибсан. (*Пўлатга.*) Бояги хат қани? Ерқиндан келган хат?

Пўлат. Ўзингизда эди, боя ўзингизга бериб эдим.

Ботир (*хаёл билан ёнларини қараб, хатни топадир. Сўнгера иккаласини солиштириб кўриб*). Ўзи! Худди ўзи!.. (*Калга бирдан.*) Қани юр, йўл бошла! (*Чиқа бошлайдир.*)

Пўлат. Ботир! (*Жим.*) Ботир, нима гап?

Ботир (*Пўлатга қараб самимий*). Пўлат, кечир мени! Сенинг билан олишиб бўлдим! Ҳозир Нишобсойга жўнайман, қизни ўзи ўғирлатиб сенга тўнкаган бекни бола-чақа, авлоду аждоди билан тилка-тилка қиламан! Номуссиз сарой, ҳамиятсиз сарой, тожу тахт лозим бўлса, ўзи сақлаб оясин. (*Тез чиқади.*)

Пўлат (*гаранг, шошган. Калнинг орқасидан бақари-ди*). Кал! Ҳой Кал! Кал дейман! (*Қаттиқ бақиради.*) Уylanг ўша Кални!.. (*Ташқарида тўполон. Пўлат эшик ёғочига суяниб қоладир.*)

Нарда тушади

ОЛТИНЧИ ПАРДА

Бу парда саккиз мажлисдан иборатдир

АРАЛАШАДИРЛАР

(кириш тартиби билан)

Хизматкор — хон саройидаги хизматкорлардан, хунук, жаллод нусха, 40 ларда.

Хонзода — чиройли, оппоқ, ёш йигит... 25 ларда.

Пўлат — бояғидай, фақат шоҳона либос, тож кийган.

Чол — 5-пардадаги каби. Кийими бир оз тузалган.

Ёрқин — бурунгидай, ясаган.

Хон саройи

Хоннинг тахт уйи. Бир томонда тахт, тахтга қарши томонда настда бир эшик. Тахтнинг тўри томон ёнида яна бир эшик. Уйнинг тўрт томон девори ўрнида одам бўйидан пастроқ шарқ усулида чиройлиқ панжара, орқасидан сердарахт ва кенг бир богча кўринади. Ташқарида типик ойдин, уйда ой ёруғи. Парда очилганда уйда ҳеч ким йўқ, тахт бўш. Бир оздан сўнг панжаранинг орқасида икки киши кўришиб қолади.

БИРИНЧИ МАЖЛИС

Хизматкор, Хонзода

Хизматкор (Хонзодани етаклаб кириб). Сиз Хонзода бўлсангиз ҳам, бу ўрдада ўссангиз ҳам, унинг сиру асрорларини биз хизматкорларча билмайсиз. Бери келинг, мен сизга бир сирни кўрсатай. (Тахт ёнидаги деворнинг тешигига бир чўпни тиқиб тортадир.) Мана, кўрдингизми? (Торткач девордан бир эшик очиладир-да, бир киши сиққундай жой кўринадир.) Мана, бир киши бемалол сизгадир. Бу отангизнинг сир билатурган жойи эди.

Хонзода. Сир билатурган?

Хизматкор. Ҳа, сир билатурган. Вазиру вузаролар, саркардалар, юртнинг оқсоқоллари, улуг ботирлар баъзида бир-бирлари билан шу жойда учрашиб гаплашар эдилар. Ўшанақа вақтларда отангиз шу жойга бирорта кўнгли

ишонган одамни киргизиб қўйиб, ҳалигиларнинг ҳамма гапирган гапларини билиб олар эди. Бир-икки мартаба ўзи ҳам кириб турган экан...

Хонзода. Бу жой кўп одамларнинг бошини еган десанг-чи!

Хизматкор. Тўғри, биз қатори одамлар бўлса ҳам деи! Бу жойда тилидан илиниб кетганлар ҳаммаси улуг одамлар... Сотқин Иноқни биласизми? (Хонзода жим.) «Сотқин Иноқ» деб эшитган эмасмисиз?

Хонзода. Эшитган эдим, шекилли... Эсимда қолмайдир.

Хизматкор. Ўша одам катта отангизнинг энг хушёр, зийрак вазири эди. Хитойдан, хиндидан, авғондан... қаердан бир элчи келса ўша сотқин Иноқ гаплашиб — иш битказар эди. Катта отангизнинг энг ишонган одами эди. Ўзининг ақлига, ҳушига мағрур бўлиб кетиб, саркардаларнинг биттасини худди шу жойда бир нарса деб қўйган. Жавоннинг ичидаги одам, оқизмай-томизмай катта отангизга етказган... Ўша кечасиёқ ўша одам саранжон бўлди! Хотинлари, бола-чақа, қавм-қариндошлари катта отангизнинг олдига... Худди шу жойга йиглаб келдилар. Катта отангиз, раҳматли кўп мударбир одам эди, ҳалигиларнинг ҳаммасига катта инъом-эҳсонлар бериб «сиздан кўра менга яқин одам эди, топмай қўймайман!» деб алдаб жўнатди...

Хонзода. Ўзи йўқ қилиб-а?

Хизматкор. Бўлмаса бўлармиди? Подшоҳлик қилиш осон дейсизми? Иннайки: Хитойдан келган катта бир ҳаким ҳам шу ерда гапирган гапи билан саранжон бўлди... У ҳам жуда ўткир одам эди... Луқмони ҳакимнинг шогирди экан... Бир авғон саркарда бор эди, уни ҳам мана шу жавон еган. Довулхон амакингизни, алланима деган тоғангизни, Оғоча деган аммангизни... Машшоқлардан Отақушоқни... Ҳаҳ-ҳа... жуда кўп катталарнинг бошини еган бу жовон. Муниг ичига кириб олган одам пашша учса биладир, пашша!

Хонзода. Шунча одам ўлдиришга ботирлик қилган, шунча сиру асрордан хабардор одам ахийри келиб нима бўлди? Бир ялангоёқнинг шарпасини эшитар-эшитмас қочиб кетди!

Хизматкор. Унақа ялангоёқлардан юз мингги келса ҳам қочмас эди-я, энг ишонган кишиси Ўлмас ботир ишни бузиб қўйди-да...

Хонзода (жеркиб). Гапирма, ўшани! Унинг отини ҳам оғзинга олма!

Хизматкор. Гапнинг сирасини айтдим-да. (Жим.)

Менга қаранг, яхши йигит. Пўлатнинг бу кеча шу ерга чиғиши аниқ. Мен одам қўйиб билдим. Бу кун қайин отаси ҳам...

Хонзода. Ўлмасни айтасанми?

Хизматкор. Ҳа, ўша Ўлмас ботир-да, қайин отаси! (*Шаҳзода ижирғанадир.*) У ҳам бу кеча шу ерга қизини кўргали, гаплагали келар эмиш. Пўлат ўғрининг ёлғиз ўлтиратурган вақтлари ҳам кўн бўладир. У, кечалари кўн вақт ўзи ёлғиз ўлтириб чиқади. Бир балоларни ўйлайдир, шекилли... Майли, бу кун... (*Ҳалиги жойини кўрсатиб.*) Шу ерга кириб бир пойланг. Агар тўғри келиб қолса-иш битадир, бўлмаса эрта бор, индин бор.

Хонзода. Эрта ё индинга қолатурган бўлса — бўлмайдир. Энди менинг борлигимни билиб қолсалар ҳам эҳтимол.

Хизматкор. Булар қиёматда ҳам била олмайди, ҳотиржам бўлинг. На қоровул, на воқеанавис, на тилчи — ҳеч нарсалари йўқ! Сизни икки ҳафтадан бери сақлаб келаман, яна кўн сақлашга ярайман. Сиз ишингизни тугатиб олсангиз эди, мен ҳам тезроқ қочар эдим.

Хонзода. Тиллани-ку кўрдинг?

Хизматкор. Ҳа, кўрдим.

Хонзода. Шу — ишни бартараф қилиб олсам менга ҳеч нарса керак эмас. Мени тутиб олиб ўлдирсалар ҳам майли. Тиллани сенга бераман. Ишқилиб шу ўртада юриб тур, башарти лозим бўлиб қолса, тилланинг қайдалигини сенга айтиб қолайин.

Хизматкор. Албатта, мен шу ўртада бўламан, лозим бўлганда ўзим ҳам кўмаклашиб юбораман.

Хонзода. Яхши (*Жим.*) Айтганча, ханжар қани?

Хизматкор (*тик қўнжидан бир чиройлик ханжар олиб*). Мана, жуда ўткир ханжар. «Ҳе!» деб бир тортсангиз... тамом! Биласизми, бу ханжар кимники? Танимадингиз-а?

Хонзода. Танигандай бўлаётибман.

Хизматкор. Бу ҳалиги «оқ сарой»ли хотинининг ханжари. Амакингиз бир катта ҳовузнинг бўйида ўша хотинни сўйиб қўймадими? Мана шу ханжар билан сўйган...

Хонзода. Э... ўша ханжар шуми?

Хизматкор. Худди ўзгинаси. (*Жим.*) Энди сиз жовоннинг ичига кира берсангиз бўладир. (*Эслаб.*) Айтканча-я, бери келинг! Жовоннинг мана бу ерда иккита ёруғи бор, ўшандан уйнинг ҳаммаёғини кўриб турсангиз бўладир. Ёлғиз қолганида шайлайсиз! Қани, кириг, мен беркитиб қўяй.

Хонзода. Йўқ, мен ҳозир кирмайман. Улар узокдан келсалар, мен у ерда қийналиб қоламан. Келар вақтларида дарҳол кириб оларман, сен борабер! (*Эслаб.*) Э шонима! Ичига киргандан кейин беркита оламанми? (*Қарайдир.*)

Хизматкор. Запжири бўлса керак. (*Қарайдир.*) Йўқ, мана кичкинагина халқачаси бор экан, хайр бўлди. Мен шу ўртада тураман, кела бошласалар шарпа қиламан, сиз дарҳол жовонга жойланасиз.

Хонзода. Келса қайси томондан келади?

Хизматкор. Мана шу панжара томондан.

Хонзода. Бу эшикдан-чи?

Хизматкор. Бу ёқдан вазирлар, маҳрамлар, саркардалар, иннайкин фуқаро киради. (*Яқин келиб.*) Мард бўлинг, йигит!

Хонзода (*қатъий*). Ўргатма!..

Хизматкор (*мағрур*). Бу иш — ҳазил эмас, сиз ёшсиз, ўргатмасак бўлмайди. (*Чиқади.*)

ИККИНЧИ МАЖЛИС

Хонзода ёлғиз

Хонзода (*тахтга яқинлашади*). Э эгасиз қолган бечора тахт! Сенинг бу кунга тушиб қолишингни мен билар эдим... (*Жим, тахтнинг зинасига ўлтиради.*) Бу саройлар ҳаммаси бўш қолди. Бу ерда тангридан ҳам кўрқмай давлат сурган отам Пўлат ўғрининг шаҳарга яқинлашганини эшитиб, бир кечанинг ичида бор-йўғини йиғиштириб қочди. Саройдагиларнинг ҳаммаси, битта қолмай қочди. Фақат, қаерга қочадирлар? Ўлимдан қочиб бўлар эмишми? Ўлимдан кўрқиб кўрқоқлик кўчасига кириш, уларнинг аҳмоқлигини кўрсатмайдири? Шу табиатлари билан яна эл устидан ҳукм қилиб келганлар. Садқайи кетсун сизга! Саройда қолиб, келган ялангоёқлар билан урушиб ўлмасизми? Мардлик билан ўлишда, ҳеч бўлмаганда, бир шараф бор! (*Жим.*) Мен қолдим. Мен қочмадим, ҳали ҳам қочмайман. Сарой, шу ялангоёқларнинг қўлига ўтгандан беркиниб юриб жон сақладим. Шундай қилиб юриб бир кун мақсадимга етаман; ўзимнинг паст, хор, ифлос рақибимни тожу тахтдангина эмас, дунёда нафас олиб юришдан ҳам маҳрум қиламан, (*ғижиниб*) янчаман, эзаман, ястайман!... Ундан кейин ғазабим қонади, ундан кейин ўлсам ҳам, қолсам ҳам майли, бари бир... биламан, сезаман: менинг

сўнг кунларим яқинлашиб қолди. Эрта-индин мен тугайман лекин, рақибни бўғмасдан, янчмасдан, эзмасдан ўлиб кетсам, дунё-дунё армон кўнглимда кетадир! *(Жим.)* Агар мен бу ялангоёқлар билан чиқиссам, отамнинг ўрнига шуларнинг ўзлари мени хон қилиб сайлашар эди. Ўзим отамдан порози эдим, шундай қилсам бўлар эди. Қилмадим, шу ишни қилмадим. Агар мен шу ишни қилганимда, ҳақиқатда, ҳамма ихтиёр Пўлат ўғрида бўлар эди. Мен шунга унаб ўлтираманми? Иннайкейин Ўлмаснинг қизи кимники бўлар эди? У ҳам, албатта, ўғри Пўлатники бўлар эди! *(Юракдан.)* Оҳ!.. *(Жим.)* Эси йўқ қиз. Келиб-келиб кимни севдинг? Бир ялангоёқни! Мен, сенинг оёқларингга йиқилиб ётмоқ учун бутун салтанат, сарой, кайфу сафони қурбон қилай, деб турганимда, сен кимга эргашдинг, эй эси паст қиз? *(Жим.)* Майли, мана букун сенинг ҳам йиғлар кунингдир. Сени ҳам йиғлатмоқ учун икки ҳафтадан бери фурсат пойлаб юраман. Бир неча фурсатлар қўлдан чиқди. Лекин, бу сафар фурсатини қўлдан бермайман. *(Шу чоғда хизматкорнинг йўталган товуши келади.)* Келаётир, шекилли. *(Панжара орқали эҳтиёт билан қарайди.)* Ҳа, ялангоёқларнинг хони келётибдир. На бошида тож, на устида шоҳона либос! Яна ўша ялангоёқ Боғибийбон, фақат, белида қиличи бор. Қандини еси, Қиличга у уста! Ёнида хизматкорлари ҳам йўқ... Соддаликни қаранг. Ялангоёқда... *(Жим.)* Букун Ёрқинхоннинг тўйи! *(Куладир.)* Жуда яхши! *(Жовоннинг ичига беркинадир. Жим. Бир оздан сўнг оёқ товушлари, гаплар эшитилиб, панжара ёнидан Пўлат билан Чол ўтади. Озгина вақт ўтказ улар айланиб кирадилар.)*

УЧИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Чол

Пўлат *(чуқур ўйда. Ярадор қўли ҳали боғлиқ. Тўғри бориб секингина тахтга чиқиб ўтиради.)* Ота, тахт деган нарса мана шундай кечаларда, ҳеч ким кўрмаганда ўлтириб ўйлаш учун яхши экан. *(Чолга жой кўрсатади.)* Ўлтуринг ота, бир оз гаплашайлик. *(Чол ўтиради.)* Кундуз кунлари одам кўп келганда, ҳар хил бемаъни тазимлар бўлганда тахтдан жуда тўйиб кетаман... Ташласаму қочсам деб!.. Меннинг бўйнимга жуда оғир юкни юкладинглар, мен ўзим шундай бўлар деб асло ўйламаган эдим. Элининг хоҳиши билан бу иш бир бўлди, кетди. Энди, ўша элга

қўлдан келганча бир нарса бериш керак. Ҳар вилоятнинг беги, буригдай, ўз бошича хон бўлиб олиб, юртни хоҳлаганича сўриб ётса... Манча қон тўкишнинг нима кераги бор эди? Неча кундан бери шунини ўйлайман. Нима қилсак экан?

Чол. Ёмон бекларнинг ўрнига яхши одамлардан бек қўйиш керак, болам.

Пўлат. Бу осонлик билан бўлатурган иш эмас. Ҳаммасини битта-битта ола бошласак, улар мамлакатда яна катта иғво кўзғатиб юборадирлар. Шу жойини ҳўп яхши ўйлаш керак. Мен, ҳали қайси вилоятнинг беги нималар қилган, ҳеч билмайман. Шу кунларда жуда кўп ариза кела бошлади-я? Ҳали у аризаларнинг кўпига жавоб бера олмадик. Вақт бўлмади. Иннайкин, ўша аризаларга қараб бир нарса қилиш ҳам қийин. Нимага десангиз, аризани ёзган одам ким, нима гараз билан ёзган, нима учун ва кимдан дод дейди; бунинг ҳақиқатини биз билмаймиз. Эҳтимол, ўзи бек бўлмоқчи бўлганлар ёзарлар; эҳтимол, бек билан бўй ўлчашимакчи бўлган бой ёзар; эҳтимол, бекни ўз йўлига сола олмаган оқсоқол ёзар... Биз қайдан билайлик! Лекин, аризани ёзган одам бойми, камбағалми — шунини яхши билиш керак. Агар камбағал бўлса, аризаси кўпинча тўғри бўлади. Нимага десангиз камбағал бек билан бўй ўлчамайди: бекни ўз йўлига солиш етти ухлаб бир марта тушига ҳам кирмайди. Камбағал, ўлганининг кундан ёзадир, ҳеч бир иложи қолмагандан кейин ариза беради. *(Жим.)* Ҳар қалай иккаламиз бир мамлакатни айланиб, жой-жойида иш қилмасак бўлмайди. Бир бекнинг устидан кўп ариза тушса уни қамаб туриб юртдан гап сўраймиз. Шунда юрт ҳамма дардини айтади... Лекин, ота, мамлакатнинг ишларини қилмоқчи бўлган одам Ўлмас ботирнинг позли қизи билан турмасин экан. Кеча кечаси «мана буларни менга ўқиб бергил!» деб беш-олти ариза берсам, аризани кўтариб уриб... *(секин)* севгидан, ўйнашидан тушиб келади... *(куладир.)* Унга қолса, мамлакат ишини бировга топширсам-да, у билан ўйнашиб ётсам...

Чол. Э... болам, хотин киши шундан бошқа ҳеч нарса тиламайди... Лекин, Ёрқин пошша, сенинг йўлингда неча ўлимлардан ҳатлаб ўтган қиз. Сенда унинг ҳаққи кўп. Мамлакат ишини ҳам қил, унинг ҳам кўнглига ҳақ!

Пўлат. Э... ота, «мамлакат ишларидан бўшаган вақтларда гаплашайлик» десам, «мамлакатнинг ишлари курсин, одоқ бўлармиди? Фалончига буюр!» дейди. Йўқ, йўқ, ота, мен унинг кўнглига қараб юролмайман! *(Жим.)*

Хайр, боринг, аризаларининг ҳаммасини олиб келинг. Бир кўрайлик-чи, қайси бекнинг устидан шикоят кўп экан? *(Чол тура бошлайдир.)* Ота, лекин, менинг бу ерда эканимни қизингиз билмасин... Башарти сўраб қолса «саркардалар билан бир зарур иш тўғрисида гаплашиб ўлтирибдир» дегн. Кела кўрмасин! *(Чол чиқатуриб яна орқасига қайтадир.)* Ҳа, нима бўлди?

Чол. Ўғлим, сенинг ўзингни ёлғиз қолдириб кета бераманми?

Пўлат. Ҳар кун ёлғиз қолдириб кетасиз, ҳеч нарса бўлмайдир-ку. Бораберинг. Мен ҳеч кимга жабру зулм қилганим йўқ! *(Чол бўшашиб чиқади.)*

ТўRTИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат ёлғиз

Пўлат *(ўзича)*. Бечора чол. Менга ота бўлиб қолди. *(Ўрнидан турадир.)* Онпоқ, сутдай ойдин бўлди; боғ, тоғлардаги тўқайларга ўхшаб кетди. *(Секин тушиб панжарага суяниб ўйга ботадир. Бир оздан сўнг секин-секин сўзлай бошладир.)* Ерқин, Ерқин... Менинг учун дунёда ҳеч ким қилмаган ишларни қилди бечора... Мени деб рўзгордан кечди, мени деб ўлимдан-ўлимга ҳатлади... Мени деб хонзодалардан кечди, хонзодалардан!.. *(Бир оз жим.)* Унинг кўнглига ҳам бир оз қараш керак. Мамлакатнинг ишларига зарар бермайтурган даражада... Кечалар узун, кунлар — ундан ҳам узун, ҳаммасига ҳам вақт топиладир. *(Жим.)* Мени деб Хонзодадан кечган одам, менинг кўнглимга ҳам қарасин! Менинг кўнглим — кўпнинг кўнгли; унга тегиб бўлмайдир. Фақат, кўпнинг кўнгли билан бирга унинг ғамини ҳам менинг кўнглимга солган — ўзи бўлди... Ўзи ҳам шуни ўйламоғи керак. Мени, бир бечорани деб Хонзодадан кечган қиз, мушчаликка эсин югиртмаса, бўлмайдир. *(Жим.)* Хонзодани деса эди, мени демас эди, нима бўлар эди? Буқун Хонзода билан бирга тупроқларга буланган бўлар эди... Дуруст, Хонзода Ерқинга кеча-кундуз бутун вақтини берар эди, лекин, бир неча ой, ё бир неча кун... ундан кейин яна бошқа бир Ерқинга бурилар эди. Ахир унда ҳавасдан бошқа нима бор? У қондан яратилган! У — кўз ёшлари билан ўсган! Унга завқ керак, бир кунлик, икки кунлик, бир неча кунлик завқ керак! Оҳ, шу завқ бандалари! Юртнинг ҳамма кўз ёши ўшаларнинг оёқ остларига қўйилади. Биттаси... биттаси...

(ғижиниб) ҳеч бўлмаганда биттаси кўлимга тушмади! Янчар эдим бир! Менда ҳам уларга қарши тоғ-тоғ, дунё-дунё ғазаб бор эди!.. *(Шу чоқда Хонзода бирдан отилиб чиқади.)*

БЕШИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Хонзода

Хонзода *(отилиб чиқиб)*. Сендаги ғазаб ғазабми? Ғазаб бизда!.. *(Ханжар билан Пўлатга отилади. Пўлат «а!» дейди, фақат қиличини олишга улғира олмай қолади. Лекин Хонзоданинг ханжар ушлаган қўлини билагидан соғ қўли билан ушлаб қолади, орада ерга булашиб олишмиш бошланадир. Пўлат ханжарни ярадор қўли билан энди оламан деганда нариги ёқдан бўжириб хизматкор кириб қолади.)*

ОЛТИНИЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Хонзода, хизматкор

Пўлат, уларнинг иккови билан ҳам олиша бошлайдир. Охирда Хонзоданинг кўли Пўлатнинг кўлидан чиқиб кетади, фақат, Пўлатга ханжар уришга яна ўнгли келмайди. Хонзоданинг урган ханжари бир неча марта Пўлатнинг ёнларидан, биқинларидан ўтиб кетади. Хизматкор зўр бериб Пўлатни тортган, Хонзода кўлини бир оз яна бўштадир. Шу чоқда панжарадан секингина пойлаб келаётган Ерқиннинг боши кўринади. У, ичкаридаги аҳволни кўргач, «Оҳ, Пўлат» деб бақириб юборади-да, сўнгра панжаранинг орқасидан йўқолади. Бу орада хизматкор ўрнидан ирғиб туриб, тахт ёнидаги эшикдан қочиб чиқмоқчи бўлади: у, эшикка етганда қаршисидан Ерқин кириб қолади. Пўлат бу орада Хонзоданинг кўлидан ханжарни тортиб олади. Хизматкор Ерқинни кўргач, кўрқиб орқасига тисарилади. Кўрқин ҳолатида секин-секин деворнинг бурчагига қиснади.

ЕТТИНЧИ МАЖЛИС

Пўлат, Хонзода, хизматкор

Ерқин

Ерқин *(югуриб кириб келади-да, хизматкорга бир марта ғазабли қарагандан кейин Пўлат билан Хонзоданинг устига бориб, энди Хонзодани урмоқчи бўлиб турган Пўлатнинг қўлидан ханжарни тортиб олиб ташлайди. Бу орада хизматкор чиқиб қочади.)*

(Аввал секингина Пўлат ўрнидан турадир, сўнгра Хонзода, иккаласининг ҳам қонаган, тилинган жойлари бор. Ерқин ранги ўчган, ҳайрон, жим.)

Пўлат (ҳансираб туриб, ечилиб кетган қўлини бир қўли ва оғзи билан секин боғлайдир, Хонзодага). Мардлик майдонидан қочиб кетиб хилватда йиқитмоқчи бўлган эдингми? Мардлар майдонида чидай берган одам хилватда ҳам бўш келмайдир.

Хонзода (зўрға). Мардлар майдонида салтанат, давлат, тожу тахт талашадилар... (Бир оз жим.) Бу — ишқ, севги майдони, бу хилватда, ёлғиз-ярим жойларда — бурчак-паналарда бўладир...

Пўлат (ёввойи қулиб). Сизда севги борми? Сизда-я? (Яна масхара қилиб куладир.)

Хонзода. Севги сен учун масхара... биз учун ҳар нарсадан қиммат...

Пўлат (яна баттар қулиб). Сиз учун севги ҳар нарсадан қиммат? Ундай бўлса шу чоққача қайда эдингиз? Севганингиз бир умр меники бўлгандан кейин келдингизми?

Хонзода. Менинг севганим — бир умр сеники бўлгани йўқ! Сен уни қилич билан, зўр билан тортиб олдинг. Ваҳоланки, севгида зор бор, зўр йўқ.

Пўлат. Зўр йўқ, зўр йўқ? (Бориб ханжарни оладир ва Хонзодага қараб иргитиб.) Мана бу нима? Бу ҳам зўрми?! (Қаттиқ қулиб.) Мана бу қонли ханжар ҳам зўрми?

Хонзода. Ҳар нима бўлганда ҳам салтанат тожу тахт эмас...

Пўлат. Тожу тахт билан салтанат севгининг совғаси бўлгани учун ширин... (Иккаласи ҳам жим қоладилар.)

Ерқин (Пўлатга). Бу нима гап, Пўлат? Мен сира англаёлмай қолдим...

Пўлат (Хонзодани кўрсатиб). Ўзларидан сўранг...

Ерқин. Ханжар кимники? Бу нима ҳангома? Айтиб бер. Пўлат!

Пўлат (куладир). Эгаларидан сўранг...

Ерқин. «Катта саркардалар билан мамлакатнинг зарур иши тўғрисида кенгашиб ўлтирадир» дейдилар, пажаранинг орқасидан туриб бўлса ҳам гапирганингни эшитайин, деб келсам... бу аҳвол. Қани саркадаларинг? Қани кенгаш? Нимага мени ҳар ким алдашга бошлади?

Ўзимизнинг жонажон отамиз бўлган чол шундай деб ўлтирса... Бўлмаган кенгашни бўлди қилиб сени мендан қочирса... Нима қилдим мен? (Бир оз қизишмоққа бошлайдир.) Пўлат, рости ҳам сенга салтанат, тожу тахт керак бўлса...

Пўлат (бақирадир). Тожу тахт хонзодаларга керак? Сизга ҳам лозим бўлса, олаберинг, Ойимпошша!

Ерқин. Мен бақирганимдан кейин сен нимага бақирасан? Бақиришининг нима кераги бор? Секин гапирсанг ҳам бўладир-ку! Бу нима қўполлик?

Пўлат (яна қизиб). Мен қўпол бўлсам, мени ҳайданг-да, қаршингизда чиройлик, юмшоқ хонзодангиз турадир, ўшанга...

Ерқин (бақириб). Жим, нонкўр! (Ўзича.) Хонзода... Хонзода шуми ҳали? Бу чиройлик йиғит Хонзодами? (Эркисиз-эркисиз тикилиб қарайдир.)

Пўлат (энди секин бўлиб-бўлиб). Тожу тахт... Салтанат... сизнинг юклаб қўйган юкингиз... Уни мен ҳар қанча оғир бўлса ҳам кўтариб олиб боришим керак... Тожу тахтнинг орқасида юрт бор, эл бор, халқ бор... Уни ўйлаш керак. Унинг ғамини ейиш керак... Сиз менга тожу тахтни бурунги хонлардай эмиб, сўриб ётиш учун олиб берган бўлсангиз, ўзингизга қайтариб бераман. Менга ундай тожу тахтнинг кераги йўқ! Сиз олиб берган тожу тахт юртнинг дардига даво бўлмаса, йўқ... Ойимпошша, ундай тожу тахтдан мен кечайин, ундай тожу тахт эгасидан сиз кечинг!

Ерқин (хўрсиниб). Ҳали ҳам юртни деган бўлиб мени буткул ташладинг... «Саркардалар билан бўлатурган зарур маслаҳатлар» деб мендан бутун кечиб юбординг... Икковимизнинг ҳалол йўлдош бўлиб қўшилганимизга мана уч ҳафта, яқин бир ой бўлди. Кечалари сени кута-кута тонг оттираман... «Юртнинг хони эмас, хизматкори бўлган Пўлат аризаларни кўриб, саркардалар билан гаплашиб, оқсоқоллар келса уларга насиҳат қилиб... ийнайкин менинг ёнимга кирадир, меники бўладир» деб бутун кеча — тонг откунча кўзимни юммайман... Сен бўлсанг, тонгга яқин чарчаб келиб ухлаб кетасан... Мен бўлсам сенинг чарчаб ухлаганингни томоша қилиб яна тонгни кундуз қиламан... Эртароқ кирган кунларингда бир қучоқ ариза билан кирасан. «Ўқиб бер» дейсан, ўқиб беравериб яна тонглар оттираман... Бир кун чидамасдан аризаларингни иргитиб юбордим... Ўшанда мендан кечиб юборгундай бўлдинг! Билдим, билдим, ҳамма нарсани билиб турдим!

Пўлат. «Яхши кўраман, севаман» дейсиз, шунинг

чидан билан кўрсатинг-да. Шунча вақт чидаб келгансиз, яна бир оз чиданг-да.

Ерқин (*бир оз ўйланиб тургач, Хонзодани кўрсатиб*). Маана бу чиройлик йигитга ўзимни кўрсатмак учун ўзининг олдида айтаман: ҳар қанча чиройлик бўлса ҳам мен бу Хонзодани севмайман! Сени, сени ялангоёқ, сен бечаруно богбонни ҳаммадан ортиқ севаман! Шунча вақт чидадим, энди яна чидайман! (*Бир оз жим.*) Лекин, Пўлат, чиданининг ҳам ҳадди бўлиши керак... Мен ёнман... Менинг ҳавасларим ҳеч қаерга сиғмайди... Пинайини, у ҳавасларни шу чоққача жуда зўр қийинчиликлар билан бўғиб келдим. У ҳавасларга еткунча ўлимлардан-ўлимга хатлаб... Энди у ҳавасларни яна ҳам бўғиб ётти қўлимдан келмайди! Сен — эркак, сиз эркакларнинг бағрингиз тошдан бўладир, сиз чидай берасиз... Лекин, биз — хотинлар чидай олмаймиз. Йўқ, йўқ... мен ўзим чидай омайман! Мундан кейин ҳар кун синсиз тонг оттириш мумкин эмас! Билдингми, мумкин эмас! Мумкин эмас!..

Пўлат (*оғир дам оладир*). Агар бир оз сўнграқ келсангиз, бир кечага эмас, бир умрга мендан айрилдингиз...

Ерқин (*чўчиб, бирдан*). Нима? Нима учун?

Пўлат (*Бориб ханжарни оладир*). Ман бу олижаноб ошқингиз сиз учун мени ўлдирмоқчи бўлиб келган экан.

Ерқин (*бақариб*). Сени?! Сени ўлдирмак учун! (*Ғазаб билан бўғзидан ёввойи товуш чиқаради*). Ҳа... (*Юзуриб бориб Пўлатнинг қўлидан ханжарни оладир, қалтираб, титраб туриб секин Хонзодага қараб юради*.)

Пўлат (*қаршисига бориб тўхтатади*). Қўйинг, Ойимпошша! Бу кишига ўзининг ханжари ҳам хайф. Бу кишини шу бўйича кўчага ҳайдаш керак... Халқни, юртни, элни бир кўрсин... Бир-бирларини танисинлар... Ханжарни менга беринг. (*Қўлидан секин оладир*.) «Хонзода Пўлатни ўлдирмакчи бўлган ханжар шу» деб қонлари билан бирга майдонга чиқариб осиб қўямиз. Хонзоданинг ханжари бир неча кун юртга томоша берсин! (*Ерқинга яқинлашиб*.) Мени юрт учун яна бир мартаба ўлимдан қутқардингиз, келинг, ўша юртнинг ишини ҳам биргалашиб қилайлик! Юртнинг ишини биргалашиб қилгандан кейин... (*Қучоғини очадир*.)

Ерқин (*эрксиз бақиради*). Пўлат!.. (*Бориб қучоғига киради, Хонзода жим*.)

Парда тушадир